

Divanlarda Kendilerine Sunulan Övgü Şiirleri Üzerinden Osmanlı Sanatına Katkı Sunan Aileler Üzerine Tespitler *

TUBA İŞINSU
DURMUŞ**

Remarks on the Families Contributing to the Ottoman
Works of Art on the Basis of the Poems of Praise
Presented to Them

Ö Z E T

Osmanlı sanatını himaye etme ve şekillendirme hususu gündeme geldiğinde sarayın desteği ve etkisinin ilk sırada anılması yanında önemli devlet görevlerinde bulunan isimlerin de zikredildiği görülür. Bu isimlerin büyük bölümü Osmanlı'nın önemli ailelerine mensuptur. Ancak isimlerinin yanında zikredilen, onları bir ailenin parçası olarak tanımlayıcı lakapları dışında o aileye mensubiyete dair başka bir bilgi neredeyse bilinmez. Oysa aynı tarihlerde Batıya baktığımızda hamilerin, krallar dışarıda tutulursa ya saray çevresinden ya da toplumun orta ve üst tabakasındaki devrin siyasetinde söz sahibi olan aristokrat ve burjuva ailelerinden oldukları dikkati çekmektedir. Strozzi, Corbinelli, Rossi, Medici, Davanzati, Rothschild ve Alessandri gibi dönemin seçkin aileleri, özellikle 15. yüzyılın ortalarından itibaren, önemli patronlar olarak tanınmışlar, aynı zamanda aktif olarak şehrin siyasi ve kültürel hayatının içinde de yer almışlardır. Bu çalışmada Osmanlıda benzer konumda bir ailenin parçası olarak himaye faaliyetleri içerisinde yer alan önemli aileler ele alınacak, bu ailelerin Batıda

ABSTRACT

When the issue of patronizing and shaping Ottoman art comes to the agenda, it is seen that in addition to first place of the palace's support and influence, names in important state positions are also mentioned. Most of these names belong to important families of the Ottoman Empire. However, apart from the descriptive nicknames that are mentioned next to their names, which describe them as part of a family, no other information is known about their belonging to that family. When we look at the West in the same dates, it is noteworthy that the patrons were either from the palace environment or from aristocratic and bourgeois families who had a say in the politics of the middle and upper layers of society, if the kings were excluded. The distinguished families of the period such as Strozzi, Corbinelli, Rossi, Medici, Davanzati, Rothschild and Alessandri were recognized as important patrons, especially from the middle of the 15th century, and also actively took part in the city's political and cultural life. In

* Makalenin Geliş Tarihi: 13.04.2021 / Kabul Tarihi: 13.06.2021. Bu makale, TÜBA, Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBİP) çerçevesinde kabul edilen "Osmanlı Divan Edebiyatında Kim Kimdir?" başlıklı proje çalışmasının çıktılarından biridir. Çalışma, 28-29 Mayıs 2021 tarihlerinde çevrimiçi olarak düzenlenen "Es-seyf ve'l-kalem: Şiir ve Kültürel İktidar" başlıklı çalıştayda sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (tdtbadurmus@gmail.com), Orcid Id: 0000-0002-0796-6655.

benzer faaliyetler gösteren ailelerle uygulamadaki farklılıklarına dikkat çekilecek ve Osmanlı kültür ve sanatını ne ölçüde şekillendirdikleri, divanlarda kaleme alınan ve onlara sunulan övgü şiirlerinin niceliği üzerinden değerlendirilecektir.

this study, important families involved in patronage activities as part of a family with a similar position in the Ottoman Empire will be discussed, the differences of these families in practice with families with similar activities in the West will be highlighted and the extent to which they shaped Ottoman culture and art will be evaluated through the amount of praise poems written in the divans and presented to them.

ANAHTAR KELİMELEER

Osmanlı Aileleri, övgü şiirleri, divan, himaye, hamî.

KEYWORDS

Ottoman Families, praise poems, divan, patronage, patron.

Giriş

Osmanlı sanatını himaye etme ve şekillendirme hususu gündeme geldiğinde sarayın desteği ve etkisinin ilk sırada anılması yanında önemli devlet görevlerinde bulunan isimlerin de zikredildiği görülür. Bu isimlerin büyük bölümü Osmanlı'nın önemli ailelerine mensuptur. Ancak isimlerinin yanında zikredilen, onları bir ailenin parçası olarak tanımlayıcı lakapları dışında o aileye mensubiyete dair başka bir bilgi neredeyse bilinmez. Oysa aynı tarihlerde Batıya baktığımızda hamilerin, krallar dışarıda tutulursa ya saray çevresinden ya da toplumun orta ve üst tabakasındaki devrin siyasetinde söz sahibi olan aristokrat ve burjuva ailelerinden oldukları dikkati çekmektedir. Strozzi, Corbinelli, Rossi, Medici, Davanzati, Rothschild ve Alessandri gibi dönemin seçkin aileleri, özellikle 15. yüzyılın ortalarından itibaren, önemli patronlar olarak tanınmışlar, aynı zamanda aktif olarak şehrin siyasi ve kültürel hayatının içinde de yer almışlardır. Bu çalışmada Osmanlıda benzer konumda bir ailenin parçası olarak himaye faaliyetleri içerisinde yer alan önemli aileler ele alınacak, bu ailelerin Batıda benzer faaliyetler gösteren ailelerle uygulamadaki farklılıklarına dikkat çekilecek ve Osmanlı kültür ve sanatını ne ölçüde şekillendirdikleri, divanlarda kaleme alınan ve onlara sunulan övgü şiirlerinin niceliği üzerinden değerlendirilecektir. Çalışma, divanlarda yer alan bir aileye mensup isimlerle sınırlandırılmış, divan dışında mecmualarda yer alan şiirler ya da ithaf edilen/sunulan eserler çalışma dışında bırakılmıştır. Sunulan şiirler üzerinden yapılacak değerlendirme ile aynı zamanda şair ve hamî olan bazı Osmanlı ailelerinin şiir piyasasında ne ölçüde gündemde oldukları da ortaya

konmuş olacaktır. Çalışmada yer verilen aileler etkin oldukları dönem dikkate alınarak kronolojik olarak ele alınmıştır.

ÇANDARLI-ZÂDELER

Çandarlı ailesinin bilinen ilk üyesi ve aynı zamanda üst düzey bir mevkiye gelmiş ilk ismi Cendereli Kara Halil Hayreddin Paşa'dır (ö. 1387). Hayreddin Paşa Osmanlı devletinin kuruluşuna büyük katkıları olmuş bir devlet adamıdır. Bursa kadılığının ardından kazasker, beylerbeyi, vezir ve sadrazam olarak hizmet etmiştir. Hayreddin Paşa'nın büyük oğlu Çandarlı-zâde Ali Paşa (ö. 1406) babasının ölümü üzerine onun yerine geçerek I. Murad (1359-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402) ve Süleyman Çelebi'nin yanında veziriazamlık yapmış, Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde rol oynamış bir isimdir. Hayreddin Paşa'nın ortanca oğlu İlyas Paşa (ö. 1400), beylerbeyliği yapmıştır. İlyas Paşa'nın oğulları Mahmud ve Davud Çelebilerden ilerleyen soy günümüze kadar takip edilebilmektedir. Hayreddin Paşa'nın küçük oğlu olan İbrahim Paşa (ö. 1429), Bursa kadılığı, kazaskerlik ve vezirliğin ardından babası ve ağabeyi gibi sadrazamlık yapmıştır. İbrahim Paşa'nın çocukları Halil Paşa (ö. 1453), Damad Mahmud Çelebi (ö. 1444'ten sonra), Mehmed Çelebi, Saide Hatun (ö. 1443), Fatma Hatun (ö. 1439) ve Hadice Hatun'dur. Bu isimlerden en tanınmış Çandarlı Halil Paşa'dır. Bazı siyasi kararları sebebiyle idam edildiği İstanbul'un fetih tarihine kadar 15 yıl veziriazamlık yapmıştır. Paşa, Osmanlı tarihinde idam edilen ilk sadrazamdır. Halil Paşa'nın 7 oğlu, 2 kızı olmuştur. En büyük oğlu Süleyman Çelebi (ö. 1456) müderrislik ve kazaskerlik yapmıştır. En küçük oğlu İbrahim Paşa (ö. 1499), kadılık, kazaskerlik ve vezirlik yapmıştır. İbrahim Paşa'nın da babası Halil Paşa gibi 7 oğlu 2 kızı olmuştur. Bunlar arasında Muhyiddin Mehmed Çelebi (ö. 1504'ten sonra) ve Muhyiddin Şemsî Ahmed Efendi (ö. 1493) her ikisi de başdefterdarlık yapmışlardır ve her ikisi de şairdirler. İbrahim Paşa'nın torunlarından Halil Bey (ö. 1570) müderrislik ve defterdarlık yapmıştır aynı zamanda divan sahibi olup Muhlisî ve Defterî mahlası ile şiirler kaleme almıştır.

Ailenin şair üyeleri yanında önemli devlet görevlerinde bulunmaları sebebiyle hamî konumları da vardır. Çandarlı Halil Paşa sadrazamlığı sırasında şair/yazarları himaye etmiştir. Cemâlî mahlaslı Bayezid (ö.

1510), Paşa'nın hizmetindeki isimlerdendir. Sultan II. Murad (1421-1451) devri şairlerinden Hümâmî (ö. 1420) *Si-nâme* adlı eserini; Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. ?) de tercüme ettiği tıpla ilgili *Saydele-i Ebû Reyhân* adlı eserini Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf etmiştir. Devir divanlarına bu açıdan bakıldığında Lâmiû Çelebi'nin (ö. 1532) divanında dönemin vezirlerinden Çandarlı İbrahim Paşa için kaleme alınmış 1 övgü şiiri bulunmaktadır.

TÂCİBEGLİLER

Amasya civarında pek çok âlim ve şair yetiştiren bir aile olarak tanınan Tâcbeyler / Tâcibegliler, kültür ve sanat ortamında Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) de desteğiyle kendilerinden söz ettiren bir aile olmuşlardır. Ailenin bilinen ilk üyesi olan Tâcî Beg, Amasya'da şehremini iken Sultan Bayezid'in buradaki şehzadeliliği sırasında defterdar ve hassa emini görevlerinde bulunmuştur. Fatma Meliha Şen, "Amasyalı Tâcî Beg, Ailesi (Tâcibegliler) ve Şiirleri" adlı makalesinde Tâcibegliler ailesinin üyelerinin biyografilerine dair bilgiler vermektedir. Şen, diğer pek çok biyografi kaynağında defterdarlığı bilgisi bulunan Tâcî Beg'in Âşık Çelebi'nin tezkiresinde şehzade lalası olarak tanıtılması, Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde ise nişancılığında da söz edilmesi ve *Amasya Tarihi*'nde bunun doğrulanması gibi ek bilgileri kaydetmektedir. Şen, Tâcî Beg'in, oğlu Sa'dî Çelebi'nin münşeatında bulunan bazı manzumelerden yola çıkarak ölüm tarihinin 1485 olduğunun kesinliğini de belirtmektedir (156-157). Şairliği üzerine kaynaklarda değerlendirme yapılmamakla birlikte Tâcî Beg'in nazire mecmualarına alınmış az sayıdaki şiirlerinin dışında herhangi bir eseri bilinmemektedir. Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmiu'n-Nezâir*'inde 3 ve Edirneli Nazmî'nin *Mecmâu'n-Nezâir*'inde de 1 şiiri yer almaktadır (Köksal 2013). Ailenin en meşhur ve adından kaynaklarda en fazla söz edilen ismi Tâcî-zâde Câfer Çelebi'dir. Aldığı eğitimin ardından medreselerde müderrislik yapan Câfer Çelebi, hem Sultan II. Bayezid hem de Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemlerinde Dîvân-ı Hümâyûn nişancılığı ve kısa bir süre de Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Câfer Çelebi, Yavuz Sultan Selim devrinde yeniçerileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle 1515 yılında idam edilmiştir. Tanınmış bir münşi olmasının yanında mürettep bir divan sahibi olan Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme* adlı meşhur bir de mesnevisi

vardır. Tâcî Beg'in bir diğer oğlu Sa'dî Çelebi (ö. ?), Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devri âlimlerindedir. Aldığı eğitim sonrası çeşitli kurumlarda müderrislik yapmıştır. Arapça şiirleri, düşürdüğü Arapça, Farsça ve Türkçe tarihleri, çeşitli vesilelerle yazdığı mektupları *Sa'dî Çelebi Mecmuası* olarak adlandırılan bir derlemede bulunmaktadır. Sa'dî Çelebi'nin kardeşi Câfer Çelebi gibi bürokratik bir devlet görevi olmamasına rağmen yönetimle bağlantıları olduğu, çeşitli vesilelerle Sultan Bayezid'e kasideler sunmasından anlaşılmaktadır. İnşa yeteneği ile de ön plana çıkan Sa'dî Çelebi, Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye bir mektup gönderilmesi gerektiğinde saraya çağırılmış ve yazdığı mektup çok beğenildiği için Yavuz Sultan Selim kendisine ihsanda bulunmuş ve maaşını artırmıştır (Erünsal 2014). Tâcî-zâde Câfer Çelebi'nin oğlu olan Câferî mahlaslı Bâlî Çelebi ailenin bir başka üyesidir. Sahn müderrisi olan şairin İshak Çelebi'nin danışmendi olduğu dışında fazla bir bilgimiz yoktur. Divan şairi olduğu belirtilse de tezkirelerde şairliği üzerine de pek yorum bulunmamaktadır. Şen, ilgili makalesinde bu isimlere ek olarak ailenin akrabası olarak kaynaklarda zikredilen, Câfer Çelebi'nin divanını tertip eden Edirneli Vahdî'yi, Tâcî-zâde Mehmed Çelebi ve kardeşi İsmail Çelebi'yi kaydetmekte ve son iki ismin ailenin bir başka kolundan gelmiş kişiler olabileceği hakkındaki görüşünü de dile getirmektedir (167).

Ailenin özellikle Câfer Çelebi'nin idam edilmesine kadar olan yönetim tarafından Sultan Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'den gördüğü destek gözle görülür derecededir. Yönetimde önemli konumda olmak sanat faaliyetlerine destek verme noktasında da aileyi öne çıkarmaktadır. Bu konuda söz edilebilecek en önemli aile üyesi Tâcî-zâde Câfer Çelebi'dir. Sanatkarlığı yanında önemli bir hamî de olan Çelebi, bulunduğu görevlerin kendisine sunduğu imkanlar çerçevesinde çevresinde şairler topluluğu oluşturmuştur. Kaynaklarda Câfer Çelebi'nin İstanbul'daki konağının devrin şairlerinin toplanma yeri ve edebiyat meclislerinin mekânı olduğu bilgisi verilmektedir. Haluk İpekten *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* adlı çalışmasında Câfer Çelebi'nin hamî yönüne dikkat çekerek Zâtî'yi (ö. 1547) (52) ve Mesîhî'yi (ö. 1512) (141) Çelebi'nin nişanlılığı görevinde iken onun himayesinde bulunan isimler olarak belirtmektedir. Halil Çeltik "Amasyalı Tâcî Bey Ailesinin Türk Edebiyatına Katkıları" adlı makalesinde Çelebi'nin desteklediği isimler olarak Mesîhî, Vahdî (ö. ?), Nihâlî (ö. 1519?), Sucûdî

(ö. ?) ve Zâtî'nin isimlerini kaydetmektedir (670). Bu isimlerle birlikte ve ek olarak Fatma Meliha Şen, "Tâcî-zâde Câfer Çelebi'nin (ö. 921/1515) Çevresindeki Şairler ve Onun İçin Yazılmış Şiirler" adlı makalesinde şairin edebi çevresinde yer alan ona şiir sunan isimlerle birlikte onun himayesinde olup manzumeleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız şair/yazarlarla ilgili de bilgi vermektedir. Hem Tâcî-zâde Câfer Çelebi'nin hem de kardeşi Sa'dî Çelebi'nin talebesi olan Amasyalı Keşfi (ö. 1524), Sücûdî, Dîv-destoğlu lakabıyla meşhur Sihri mahlaslı Edirneli Mehmed Efendi (ö. ?) ve Vahdî bu isimlerdendir. Divanı olan ve divanda Câfer Çelebi'yi öven şiirler kaleme alan isimler ise Zâtî (7 kaside), Mesîhî (5 kaside), Basîrî (ö. 1534) (1'i Farsça 1'i Türkçe 2 kaside), Revânî (ö. 1523) (1 kaside), İshak Çelebi (ö. 1538) (1 kaside), Prizrenli Şem'î (ö. 1529) (1 kaside), Vasfî (ö. ?) (1 kaside), Makâlî (ö. 1589) (biri eksik 2 kaside), Nihâlî Câfer Çelebi (ö. 1542) (1 gazel), Sabâyî (ö. ?) (1 gazel), Molla Lutfî (ö. 1495) (1 gazel), Mesîhî (1 kıta) ve Hacı Hasanzâde (1 kıta)dir. Şen'in ortaya koyduğu bu bilgilere *Edirneli Şevkî Divanı*'nda Tâcî-zâde Câfer Çelebi'ye sunulmuş "nişân" redifli bir kaside de eklenmelidir. Divanda sunulan övgü şiirleri açısından değerlendirildiğinde Tâcîbegler ailesinden Tâcî-zâde Câfer Çelebi'ye çok sayıda şiir söylendiği görülmektedir. Divanlar düzeyinde ailenin diğer üyelerine sunulan kayıtlı herhangi bir şiir elimizde yoktur.

MÜEYYED-ZÂDELER

Oğuzların Salur boyuna mensup olduğu söylenen Yâr Ali Çelebi (ö. 1415), Amasya'nın ve Osmanlı döneminin tanınmış ailelerinden Müeyyed-zâdelerin de atasıdır. Ömrünü Amasya'da geçirmiş, Amasya valisi Yakut Paşa'nın 1407 yılında yaptırdığı zaviyenin şeyhliğine getirilmiştir. Bu görevi yürütürken Amasya ve çevresinde meydana gelen depremde vefat etmiş, yerine kayınpederi ile aynı adı taşıyan oğlu Müeyyed Çelebi geçmiştir (Boyras 2014). Müeyyed-zâdeler ailesinin soyunun devamı, Amasya'nın tanınmış ailelerinden Divrikli-zâdeler'e mensup, Kâzerûniyye şeyhlerinden Şemseddin Müeyyed Çelebi üzerinden ilerlemiştir. Bazı kaynaklar onun nesebinin İran'da Kâzerûniyye tarikatı kurucusu Ebû İshak Kâzerûnî'ye (ö. 426/1035) kadar dayandığını bildirmektedir. Müeyyed-zâde'nin anne tarafından dedesi

olduğunu söyleyen Âşık Çelebi de ailenin aslen İran'dan geldiğini belirtmektedir (Aksoy 2006: 485). Müeyyed Çelebi'nin oğlu Alâeddin Ali Çelebi, Yâkut Paşa Zâviyesi şeyhi olarak Amasya valiliğine gönderilerek orada Şehzade Bayezid'in (II. Bayezid) nişancısı olmuştur (865/1461). Oğlu Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi, babasının bu görevi dolayısıyla gençlik yıllarında Şehzade Bayezid ile tanışma fırsatı bulup yakınları arasına girmiştir. Rumeli Kazaskerliği görevine kadar yükselen Müeyyed-zâde Sultan Bayezid tarafından şehzadeligi döneminden başlayarak, devamında da Yavuz Sultan Selim tarafından korunup kollanmıştır. Kaynaklarda Müeyyed-zâde'nin beş oğlu ve bir kızının olduğu bildirilmektedir. Kızı genç yaşta, oğullarından Abdülfettah Çelebi danışmend iken, Mahmud Çelebi ve Abdüsselam Çelebiler talebe iken, Abdürrezak Çelebi atanamadığı için üzüntüsünden vefat etmişlerdir. Abdülvehhab Çelebi ise Sahn-ı Seman müderrisliğine kadar yükselmiştir (Arslan 2017: 284-85). Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi'nin üç kardeşinden biri Müeyyed-zâde Abdî Çelebi aynı zamanda Sadrazam Pîrî Paşa'nın damadıdır. Âşık Çelebi, zarif, latif ve ilim, irfan dolu bir kişi olduğunu belirtir. Serez ve Üsküp'te kadılık yapmış, Sofya kadısı iken (1554) vefat etmiştir (Kılıç 2010: 1039-1040). Osmanlı şeyhülislamlarından Abdülkadir Şeyhî Efendi (ö. 1594), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin bir diğer kardeşi olan Şeyh Hacı Efendi'nin oğludur. Bundan dolayı Şeyhî lakabı ile tanınmıştır. İlk tahsilinden sonra Ebussuud Efendi'ye intisap etti ve ondan ders alarak mülazım oldu. Değişik medreselerde müderrislik ve kadılık yaptı. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine; ardından da Çivi-zâde Mehmed Efendi'nin ölümü ile boşalan şeyhülislâmlığa getirildi. Tarihe Beylerbeyi Vak'ası adıyla geçen kanlı olaylar sonunda görevinden azledildi (İpşirli 1988: 244). Müeyyed-zâde Abdurrahman'ın torunlarından olan Hısım Yahyâ Efendi, çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik yapmıştır. Hısım-zâde diye bilinen oğulları Abdülbâkî ve Abdürrahim Efendiler de dönemin önemli şahsiyetlerindedir. Müeyyed-zâde'nin torunlarından birisi de ünlü tezkire yazarı Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi'nin annesi Müeyyed-zâde'nin kızıdır. Babası, Nattâ-zâde Seyyid Ali Efendi, çeşitli yerlerde kadılık yapmış bir âlimdir. Oğullarından bir diğeri de Mehmed Şah'dır; Fenârî Muhyiddin Efendi Rumeli Kazaskeri iken onun danışmendliğini yapmıştır.

Müeyyed-zâde'nin çoğu müsvedde olmak üzere risâleler halinde çok sayıda eseri vardır. Yavuz Sultan Selim, Müeyyed-zâde'nin fazilet ve kemalini zikrettikten sonra, "Ne yazık ki son zamanına yetiştik" (Aksoy 2006: 485-86) diyerek onun değerini ifade etmiştir. Kemalpaşa-zâde, Ebussuud Efendi, Basîrî, Hâfız-ı Acem, Zâtî ve Necâti Bey gibi birçok âlim ve şairi himayesine alan Müeyyed-zâde, onların yetişmesine ve üretmesine vesile olmuştur. Nitekim Kemalpaşa-zâde, tarihini onun etkisi ve II. Bayezid'in emriyle yazmış, Şehzade Mahmud'un vefatından sonra hamisiz kalan Necâti Bey de kendisine bir kaside takdim ederek divanını onun adına tertip etmiş ve mukaddimesinde onu övmüştür (Kaplan 2013). Zâtî ise Anadolu Kazaskeri Müeyyed-zâde ile Nişancı Câfer Çelebi'nin ihsanları sayesinde geçindiğini belirtmiştir (Kılıç 2010: 1582). Zâtî'nin divanında Çelebi için kaleme alınmış 3 kaside ile terki-bend formunda 1 mersiye vardır. *Revânî Divanı*'nda da Çelebi için söylenmiş 1 kaside vardır. Fazlî (ö. 1563) de Müeyyed-zâde'den ders alan ve ondan mülazım olan bir isim olarak Çelebi ile ilişkisini devam ettirmiş, Abdurrahman Çelebi kazasker olunca Fazlî'yi de terfi ettirmiştir (Kılıç 2014). Hâkim Şah Mehmed'in (ö. 1521) Sultan II. Bayezid için kaleme aldığı bir risaleyi sultana tanıtmasına yardımcı olan isim Müeyyed-zâdedir. Şair, bu dönemden sonra kısa zamanda tanınmış ve meclislerde yer almaya başlamıştır (Aksoyak 2015). Muzaffereddin Şirâzî (ö. 1516) de Müeyyed-zâde tarafından Sultan II. Bayezid'e tanıtılan önemli âlim ve şairlerdendir (Akçay 2014).

Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi'nin (ö. 1516) çeşitli tezkirelerde birçok şiirine yer verilerek şiir ve inşada mahir olduğu, Hâtemî mahlası ile üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) şiir yazdığı belirtilmekteyse de divanına rastlanamamıştır. Özellikle Yavuz Sultan Selim'i övmek amacıyla kaleme aldığı Arapça kasidesi devrinde büyük takdir görmüştür. Yine II. Bayezid'e sunduğu "hançer" redifli Farsça kasidesi de beğenilen şiirleri arasındadır (Kaplan 2013). Onun bazı önemli şahısların vefatına söylediği tarihleri de değerlidir. Müeyyed-zâde Abdî Çelebi (ö. 1554)de talik yazıda usta, şiir, inşa ve muammada yetenekli birisi olarak anılmakta idi. Şiirlerindeki üslubu Acem tarzında olarak tanımlanan Abdî Çelebi, yaşadığı dönemde kitaba ve okumaya olan ilgisi ile tanınmış; Ubeydî/Abdî mahlası ile şiirler kaleme almıştır (Kılıç 2014). Şair Gülâbî (ö. ?), Abdî Çelebi'nin naibi olarak onun himayesindeki isimlerdendir.

Hısım Yahyâ Efendi'nin (ö. 1630) de kaynaklarda oldukça başarılı bir şair ve münşi olduğu belirtilmektedir ancak günümüze ulaşmış şiiri veya eseri yoktur (Çaldak 2014). Nattâ-zâde Seyyid Ali Efendi (ö. 1534) de çok iyi Farsça bilen, özellikle muamma ve tarih düşürmede usta biri olarak tanınırdı (Ördek 2014). Nattâ-zâde'nin oğlu ve Âşık Çelebi'nin kardeşi olan Mehmed Şah (ö. 1539) da Hâkî mahlası ile şiirler söylemiştir (Ekinci 2014).

KEMALPAŞA-ZÂDELER¹

Kemalpaşa-zâdeler ailesi, ailenin atası kısaca "Kemal Paşa" denen Kemaleddin Ahmed Paşa (ö. 6.12.1469) ile tanınmış ve onun soyundan ilerlemiştir. Kemal Paşa, Fatih devrinde (1451-1481) vezirlik yapmış, Amasya'da Şehzade Bayezid'in lalası olmuştur. Kemal Paşa'nın bir oğlu ve Muslihiddin Konevî ile evli bir de kızı vardır. Oğlu Süleyman Çelebi'nin, sancak beyi olarak İstanbul'un fethinde yer aldığı, Amasya muhafızlığına tayin edildiği ve Şehzade Bayezid'in maiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Çelebi'nin oğlu Şemseddin Ahmed (ö. 1534), Şehzade Bayezid'e (II. Bayezid) lalalık yapan Kemal Paşa'ya nisbetle, Kemalpaşa-zâde, Kemalpaşaoğlu veya İbn Kemal diye anılmıştır. Kemalpaşa-zâde'nin annesi, İran'dan gelip Tokat'a yerleşen Fatih Sultan Mehmed dönemi kazaskerlerinden Küpelioğlu Muhyiddin Mehmed'in kızıdır. Önemli isimlerden aldığı eğitimin ardından Anadolu kazaskerliği ve çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Bu arada kendisine 33.000 akçe ihsan edilip Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirildi. Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı kamuoyunu Safevîler'e karşı hazırlamak amacıyla yazdığı risâlede Şah İsmâil'i ve akidesini eleştirerek Şiilerle yapılacak savaşın cihad sayılacağını belirtmesiyle şöhreti artan Kemalpaşa-zâde yeniden Anadolu kazaskeri oldu ve ardından önemli görevlerde bulundu (Turan 2002: 238-40).

Dönemlerinde yaşadığı üç padişahın sevgi ve saygısını kazanan Kemalpaşa-zâde hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere

¹ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 188-194.

tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Birçok ilme olan vukufu ve bu alanlarda verdiği eserlerle XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Muhyiddin Mehmed b. Pîr Mehmed, Sa'dî Sâdullah Efendi, Muslihuddin Mustafa, Celâl-zâde Sâlih Çelebi ve Şeyhülislâm Ebussuud Efendi onun yetiştirdiği âlimlerden bazılarıdır. Değişik konularda pek çok eser vermiş olan Kemalpaşa-zâde nesir yanında nazmı da başarıyla kullanmış, divanının dışındaki hemen her eserinin gerekli gördüğü kısımlarında Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer vermiştir. Tezkireler onun edebî yönünden ziyade ilmî yönü üzerinde durur ve nesrinin nazmından üstün olduğu görüşünde birleşir. Gerek atasözlerini ve deyimleri sıkça kullanması, gerekse cinas sanatını başarılı bir şekilde uygulaması Bursalı Ahmed Paşa (ö. 1496), Necâti Bey (ö. 1509), Kabûlî (ö. 1478) gibi şairlerin eserlerinden etkilenmesine bağlanmıştır. Divanı münâcât, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn için söylenmiş na'tlar, padişah için yazılmış 2 kaside, ahlâkî konulu mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta' ve müfreden meydana gelmekte olup tam bir divan münderecatına sahiptir. Kemalpaşa-zâde'nin *Yûsuf ile Zelîha* mesnevisi kendisinden önce aynı konuyu işleyen diğer mesnevilere göre daha sanatkârane bulunmuştur (Saraç 2002: 244-45). Dil ve edebiyata dair eserleri içinde *Kâfiye Risâlesi*, mesnevi tarzında olup darbimeselleri ihtiva eden *Usulnâme*, Busîrî'nin *Kaşîdetü'l-Bürde*'sinin manzum tercümesi, Muînüddin et-Tantarânî'nin *Nizâmülmülk* için yazmış olduğu 35 beyitlik *el-Kaşîdetü't-Tantarâniyye*'sinin manzum tercümesi, bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam nüanslarına dair *Dekâiku'l-Hakâik*, Farsça bir gramer ve sözlük olan, ayrıca edebî terimleri de ele alan *Câmi'u'l-Fürs*, *Gülistân'a* nazîre olarak Farsça yazılan *Nigâristân*, Arapçadan Farsçaya bir sözlük olan *Muhtû'l-luğa* ile Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in isteği üzerine tercüme ettiği söylenen İbn Tağrıberdî'nin *en-Nücümü'z-Zâhire* adlı eseri anılabilir.

Âlimlerle sohbet etmekten hoşlanan Yavuz Sultan Selim'in divanındaki sohbet meclislerinde Kemalpaşa-zâde de vardı. Medresede yetiştirdiği isimlerin dışında, Kemalpaşa-zâde konumunun da getirdiği bir yetkiyle hami olarak çok sayıda şairin üretimine katkıda bulunmuş bir isimdir. Dedeleri gibi Kemalpaşa-zâde'nin kethüdalığını yapan ve onun

fetvalarını *Meşrû'ât* adlı eserde toplayan Edirneli Bâli Çelebi (ö. 1594'ten önce), Kemalpaşa-zâde'nin *Nigaristân* isimli eserini tercüme eden Meme-zâde Hâdî Ahmed Çelebi (ö. 1609) ve Tîgî Mehmed Bey (ö. 1617), Kemalpaşa-zâde'nin de yer aldığı sohbet meclislerine dahil olan Hâfız-ı Acem (ö. 1551), Kemalpaşa-zâde'nin Edirne kadısı olduğu dönemde ona katiplik yapan Mehmed Sahrî Çelebi, ondan mülazım olan ve devamında onun korumasında olan Hicrî (ö. 1557) gibi isimler onun himayesinde yetişmiş ya da üretimde bulunmuş şairlerdir. Bunlardan başka divanlarında Kemalpaşa-zâde için övgü şiiri kaleme alan isimler vardır. Zâtî'nin divanında 1 kaside, Figânî'nin (ö. 1531) divanında da 1 medhiye şiiri onun için kaleme alınmıştır. *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*'nda Kemalpaşa-zâde için 3 kaside; *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*'nda 1 kaside vardır. Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582) Kemalpaşa-zâde'nin de aralarında olduğu dönemin önde gelen bilginlerinin yer aldığı meclislere dahil olmuş ve bu yolla onunla tanışıklığı oluşmuş isimlerdendir. Yahyâ, Kemalpaşa-zâde'ye sunduğu kasidesini onun karşısında bizzat okumuş, orada hazır bulunan devlet adamları ile şairler şiirini beğenmişlerdir (Kaya 2013). Yahyâ'nın divanında ünlü bilgin için 2 medhiye şiiri vardır. Dönem şairlerinden Ârifî de Kemalpaşa-zâde'ye 1 kıta takdim etmiştir (Sungurhan 2017: 537). Kemalpaşa-zâde, divanı olan bir şair olarak aynı dönemde üretimde bulunan bazı şairleri şiir üslubu ile etkilemiş veya onlardan etkilenmiştir. *Tayyâr-zâde Atâ Tarihi*'nde belirtildiği üzere Kemalpaşa-zâde, Kanunî dönemi şairlerinden Hâkî'nin bir gazeline tahmis yazmıştır (Kaplan 2014). Zâtî'nin de nazire ilişkisi dolayısıyla etkilendiği şairler arasında Kemalpaşa-zâde vardır (Köksal 2012: 46-58).

CELAL-ZÂDELER

Tosyalı Kadı Hüseyin Celal Efendi'den dolayı bu ismi alan Celal-zâdeler, bürokrat ve şair oluşlarıyla öne çıkan bir ailedir. Ailenin bilinen ilk üyesi Kadı Celaleddin Efendi müderris olarak devlet hizmetinde birçok yerde kadılık yaparak hayatına devam etmiş ve kadılığın en yüksek derecesi olan eşrâf-ı kudât rütbesine kadar yükselmiş, günlük otuz beş akçe ile emekliye ayrılmıştır (Arslan 2014). Yavuz'un lalası Câfer Paşa'nın kızı ile olan evliliğinden üç oğlu olmuştur. Oğulların en büyüğü, Koca Nişancı lakabı ile anılan Celal-zâde Mustafa Efendi'dir (ö. 1567).

Çocukluğu, babasının mesleği gereği Rumeli'nin çeşitli kazalarında geçen Mustafa Efendi, Tosya'daki ilk medrese tahsilinin ardından İstanbul'a gelmiş, Sahn-ı Seman Medresesinde danişmendliğe kadar yükselmiş ama tahsili tamamlamadan Pîrî Paşa'nın tezkirecisi olarak devlet hizmetine girmiştir. Buradaki maharetinden dolayı veziriazam Pîrî Mehmed Paşa ile Nişancı Seydî Bey'in dikkatini çeken Mustafa Efendi, bu isimlerin himayesinde Yavuz Sultan Selim döneminde divan katipliği görevine getirilmiştir. Bu görevde sultanın da dikkatini çekmiş ve Yavuz'un hususi katipliğine kadar yükselmiştir. Kanunî döneminde (1520-1566) reisülküttab olarak da görev yapan Celal-zâde bir müddet sonra nişancı oldu. Kanunî, hizmetlerine karşılık onu iki yönden mükafatlandırmıştır. Seleflerinden hiçbirine gösterilmemiş bir lütuf olarak nişancılık haslarının tamamını üstünde bıraktığı gibi törenler ve seferlerde padişahın maiyetinde bulunma şerefini bahşeden müteferrikalık rütbesini de vermiştir. Bununla beraber Celal-zâde emekli olmasına rağmen Kanunî, onu Zigetvar seferinde tekrar nişancılığa atamıştır (İsen 1994: 278, İpşirli 1989: 38). Celal-zâde Mustafa Efendi'nin tanınmış kardeşi Celal-zâde Sâlih Çelebi'dir (ö. 1565). Müderris olarak değişik medreselerde görev yapan Çelebi, veziriazam Ayas Paşa'nın himmetiyle Sahn-ı Seman müderrisi oldu. Halep, Şam ve Mısır kadılıklarında bulundu. Sâlih Çelebi, en az şairliği kadar münşiliği ile de dikkat çeken biridir. Sâlih yanında bir kısım şiirlerinde Salâhî mahlasını da kullanmıştır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, şairin nesrinin nazmından daha güçlü olduğunu ifade ederken Âşık Çelebi, sanatından övgüyle bahsettiği Sâlih Çelebi'nin nesirde cinası çok kullanmasının İbn Kemal'in tesiriyle olduğunu belirtmektedir (Köksal 2013). Celal-zâde Mustafa Efendi'nin bir diğer kardeşi Atâullah Bey'dir (ö. 1571). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celal-zâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler" adlı makalesinde Gelibolulu Âlî'nin Nişânî mahlaslı Celal-zâde Mustafa Çelebi'nin tercüme-i hâlinde "üç biraderdi, üçü de maarif ve letâyifde birbirlerine hemser idi. Biri mevâlîden Sâlih Efendi idi ki şiir ve inşâda bir nâmdar hünerver idi; biri dahi Atâullah Bey idi ki Atâyî mahlası ile zümre-i şuarâyâ ser-defter idi" cümlelerini aktararak yazarın Atâyî'nin önde gelen şairlerden oluşunu vurgulamasına rağmen eserindeki şuarâ kısmında şaire yer vermemesine de dikkat çekmektedir (1958: 441). Celal-zâde Mustafa Çelebi'nin oğlu Mahmud Efendi de

tezkirecilik ve defterdarlık görevlerinde bulunmuş aynı zamanda divan şairidir. Mustafa Erdoğan, “Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şairi: Celal-zâde Mustafa’nın Oğlu Mahmud Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri” adlı makalesinde Mahmud Efendi’nin Sadrazam Siyavuş Paşa tarafından tezkireciliğe getirildiğini, Yanık ve Eğri Kalelerinin fethine yazdığı tarihler dolayısıyla seferlere katılmış olabileceğini söylemektedir (2012: 304). Erdoğan, makalesinde Uzunçarşılı’nın şairin ölüm tarihine dair yaklaşık tespitini, şairin yazdığı tarihlerden yola çıkarak netleştirmektedir (2012: 308). Mahmud Efendi, nazım ve nesirde maharetli ve divan sahibi bir isim olarak tanımlanmıştır.

Celal-zâdeler ailesinin hami olarak en tanınmış üyesi Celal-zâde Mustafa Çelebi’dir. Kaynaklarda Celal-zâde Mustafa’nın cömertliğinden vurgulu bir şekilde söz edilmektedir. Eyüp’te kendisine atfen Nişancı adını alan semtte yaptırdığı bahçeli konağı âlim ve ediplerin sürekli uğradıkları bir yer olarak tanıtılmıştır: “Ferâgatı zemânında Ebâ Eyyûb-i Ensârî civârında bâğ u bahçe ve câmi’ ü hammâm âbâdân itmişlerdi. Kendü anda sâkin olup sohbetin hasr-ı ehl-i ‘ilm ü ‘irfân itmişlerdi.” (Kılıç 2010: 874). Bu kişilerle sohbetten çok hoşlanan Mustafa Çelebi’nin şairlerin himayesini de üstlenerek onlara yüksek caizeler verdiği bilinmektedir. Atâyî, *Şakâyyık Zeyli*’nde, Celal-zâde’nin yetiştirmelerinden olup sonradan nişancılığa kadar yükselen sarhoş Abdî Çelebi’nin, Celal-zâde’ye takdim edilen kasidelere verilen miktarı not etmesi ile ilgili “Nişancı merhûma verilen kasideleri ben hıfz idüp verilen câizeleri işâret iderdim; bâdehû hesâb itdüm cins-i esvâb vesâir re’sü’l-mâl-i sevâbdan gayrı nukûd ve mebâlig yirmi yedi yük (iki milyon yedi yüz bin) akçeye bâlig olmuşdı” diyerek Çelebi’nin cömert hamiliğine dikkat çekmektedir (aktaran Uzunçarşılı 1958: 402). Celal-zâde’yi yakından tanıyıp onun caizesini almış isimlerden birisi olan Latîfî, hamisini şöyle tanımlamaktadır: “mekârim-i ahlâkda ve fezâyil-i eşfâkda ol zât-ı kerîmü’s-sîfâta ‘adîl ü nazîr olmuş degüldür. ‘Ale’l-husûs tarîk-ı kânûn-ı Osmâniyyenün müftîsi müçtehidî ve ol fennün ferzâne ve ferîdî idi. Bir kerîmü’s-şân-ı sâhib-i ihsandır ki bâb-ı cûd ve sahada vüfûr-ı in’am ve atâda hâtem-i zamandır. Bir zât-ı kerîm ve müşfik ü rahîmdür ki lutf-ı belîgını ve makdûr-ı bî-dirîgını bir kesden dirîg itmez ve erbâb-ı ricâ ve hâcât âsitânesinden degme kez nevmîd ü mahrûm gitmez. Bir sayyâd-ı kulûbdür ki dâne-i in’am ve dâm-ı ihsân ile murg-ı hâtır-ı hâss u ‘âmmu

sayd u râm idüp hulkiyle halkı bende ve eltâf u ‘atâsiyle âlemi şermende itmişdür. Ve bi’l-cümle bu ‘ahd ü ‘asrda sehâ vü cûd anun vucûd-ı pür cûdiyle kâyim ve fî-zamânına kerem-i zâtı ve mekârim-i sıfatda ‘adîl ü nazîri var demek nâ-münâsib ü nâ-mülâyimdir.” (Canım 2018: 516-517). Benzer şekilde Celal-zâde’nin meclislerine devam eden Âşık Çelebi de tezkiresinde “Şu’arâ vü zurefâ nazîreler diyüp cevâ’iz-i seniyye ve sıla vü ‘atiyyeleriyle çok kimesne ber-murâd oldu, niçe gamgînler dil-şâd oldu. Sahâsından sehâb feyz bulurdu ve idrârâtından deryâ gayz bulurdu. Her bezmün mutrib ü mugannîsi anun bezl-i vasfî ile bezle- gûlık idüp şî’riyle terennüm iderdi. Kapusu vüfûd-ı halk-ı etrâfa masaff husûsan tavâ’if-i ehl-i irfân-ı ‘urbân-ı Haremeyn’e metaff idi.” (Kılıç 2010: 872) diyerek Çelebi’nin irfan erbabını ve şairleri himayesini ve cömertliğini vurgulamaktadır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi de Koca Nişancı’nun cömertlikte “hâtem-i zamân” ve şahsen “mehâsin ü mekârim-i ahlâk” ile şöhret bulduğunu, in’am ve ihsanının bol ve müstaidlerin hamisi olduğunu ifade etmektedir (Sungurhan 2017: 854). Dönem divanlarına bu açıdan bakıldığında Çelebi’nin hamilik yaptığı isimlerin divanlarında kendisi için övgü şiirleri kaleme aldıkları görülmektedir. Örneğin *Zâtî Divanı*’nda Çelebi için 2, *Sehî Bey Divanı*’nda 1, *Fuzûlî Divanı*’nda da 1 kaside Koca Nişancı adına yazılmıştır. Fuzûlî’nin mektupları arasında *Şikayetnâme* adıyla bilinen en meşhuru da Nişancı Celal-zâde Mustafa Çelebi’ye gönderilmiştir.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi de mülazemet vererek müderris olması yolunda katkı sağladığı isimler yanında bazı şairlere de hamilik yapmıştır. Bursalı Rahmî (ö. 1567), Üsküplü Riyâzî (ö. 1546), Çorlulu Hatmî (ö. 1562) bu isimlerden bazılarıdır (Uzunçarşılı 1958: 441). Bursalı Rahmî, kaynaklarda Celal-zâde Sâlih Çelebi tarafından mülazemet alarak müderris olarak yetiştiği bilgisinden fazlası yer almaz ancak şairin divanı incelendiğinde Sâlih Çelebi’nin bir gazelini tahmis ettiği görülmektedir. Aynı gazelin Gedizli Kabûlî tarafından da tahmis edilmesi şairin edebi kişiliği üzerinde Sâlih Çelebi’nin etkisine işaret etmektedir. Üsküplü Riyâzî ve Çorlulu Hatmî de Celal-zâde Sâlih Çelebi’den mülazemet alan isimlerdendir.

Dönem kaynaklarında doğrudan kendileri için kaleme alınan övgü şiirleri olmamakla birlikte Celal-zâde Mustafa Çelebi ve Sâlih Çelebilerin

yakınında olan bazı şairler vardır. Örneğin Mâşî-zâde Derviş Fikrî Celal-zâde Mustafa Çelebi (ö. 1575) aracılığıyla Yanbolu kadısı olmuştur. Âşık Çelebi'nin Celal-zâde Sâlih Çelebi tarafından tercüme edilen mensur *Kıssa-i Firuz Şah* tercümesinin bazı ciltlerinin Fikrî tarafından çevrildiğini söylemesi, şairin Celal-zâde ailesinin üyeleriyle tanışıklığı olduğunu göstermektedir. Sözü edilen örnekler, medresede yetiştirici olarak görev yapan ama aynı zamanda Nişanî, Sâlih Çelebi gibi şair olan isimlerin yetiştirdikleri isimlerle ilişkilerinin mezuniyet ve göreve atama sonrasında devam ettiğini de göstermektedir.

EBUSSUUD-ZÂDELER VE SUN'ULLAH-ZÂDELER²

Ebussuud-zâdeler, Kanunî dönemi şeyhülislamı olan Ebussuud Mehmed Efendi'nin soyundan gelenlere verilen isimdir. Ailenin kökeni incelendiğinde, 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başında yaşamış olan Uluğ Bey'in doğancıbaşısı İmameddin Mehmed Kuşçu'ya kadar dayandığı görülür. İmameddin Mehmed Kuşçu'nun Ali Kuşçu ve İskipli Şeyh Fahreddin Mustafa Yavısı olmak üzere iki oğlu vardır ki bunlardan ikincisi Ebussuud Mehmed Efendi'nin baba tarafından, Ali Kuşçu ise anne tarafından dedesidir. Ebussuud-zâdeler, Osmanlı Devleti'ne bir şeyhülislam yetiştirmiş olmakla birlikte, Ebussuud Mehmed Efendi gibi etkili bir isim olması ve çocuklarının da ilmiye sınıfında çeşitli makamlara gelmeleri dolayısıyla önemli bir ulemâ ailesi olarak tarihe geçmişlerdir. Sun'ullah-zâdeler de Mustafa Yavısı Efendi'nin torunudur. Dolayısıyla Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Şeyhülislam Mustafa Sun'ullah Efendi amca-zâdelerdir.

Ebussuud-zâdeler, üç kuşağı Ebussuud Mehmed Efendi'den önce olmak üzere, toplam dokuz kuşağa kadar takip edilebilmektedir. Ailenin en bilinen üyesi ve Osmanlı Devleti'nin on dördüncü şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi (ö. 1574), 1490 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Annesi Ali Kuşçu'nun kızlarından Sultan Hatun olması dolayısıyla, annesi yönünden Ali Kuşçu'nun torunudur. Çeşitli medreselerde

² Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 99-113.

müderislik yaptıktan sonra, Bursa ve İstanbul kadılıklarına, Rumeli kazaskerliği görevinin ardından da şeyhülislamlik makamına getirilmiştir. Ebussuud Efendi, Türkçe ve Arapça şiirler kaleme almıştır. Oğullarından biri için ve Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı mersiyeler meşhurdur. Aynı şekilde Arapça şiir ve manzum fetvalar da kaleme almıştır. Şiir yazıp edebiyatla ilgili olsa da şiire pek kabiliyeti olmadığı söylenir (Akgündüz 1994: 365-71). Şiirlerinin yanında çok sayıda tefsir ve İslam hukuku alanında da eserler kaleme almıştır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin en büyük oğlu olan Mehmed Efendi (1525-1564), İstanbul'da dünyaya gelmiş, eğitimini tamamladıktan sonra Kâsım Paşa Medresesine, Sahn-ı Seman ve ardından Yavuz Sultan Selim Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir. Kadılığa yükselmiş, Şam ve Halep'te görev yapmıştır. Biyografik kaynaklarda Mehmed Efendi'nin "Meylî" mahlası ile şiir kaleme aldığı, üç dilde şair olduğu belirtilmekle birlikte, yalnızca Farsça şiirlerine ulaşılabilmektedir (Ekinci ve Kaplan 2014). Ebussuud Efendi'nin oğullarından Şemseddin Ahmed Efendi (1538-1563), şehzadelere müderislik yapması ile tanınmaktadır. Arapçada şiir kaleme aldığı belirtilen Şemseddin Ahmed Efendi'nin günümüze ulaşmış bir şiirine rastlanabilmiş değildir. Ebussuud Efendi'nin en küçük oğlu olan Mustafa Efendi (1557-1599), Sahn müderrisi, Galata ve Bursa mollası ve İstanbul kadısı olmuştur. Anadolu kazaskerliği ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Âlim ve fazıl bir kişi olduğu söylenir (Akbaşar 1996: 1164). Bir fıkıh kitabı olan *Dürer u Gurer'e* haşiye yazmıştır. Meylî Mehmed Çelebi'nin oğlu olan Abdülvâsi Efendi'nin (ö. 1582), dedesi Ebussuud Efendi'den mülazemet alarak müderris olduğu dışında başka bir bilgimiz yoktur. Ebussuud Efendi'nin oğullarından Mustafa Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi (1589-1639), eğitimini tamamladıktan sonra müderris olmuş ve Kuyucu Murad Paşa Medresesine atanmıştır. Selanik ve Bursa mollası olarak görev yapmış, ardından Rumeli kazaskerliğine terfi etmiştir. Lütuf ve kerem sahibi, zeki, fasih, beliğ ve fazıl bir kişi olduğu ifade edilir (Akbaşar 1996: 994). Mehmed Efendi'nin oğlu, Mustafa Efendi'nin torunu olan Sadık Mehmed Efendi (1621-1672), anne tarafından Hoca Sâdeddin Efendi'nin torunudur. Müderris, molla ve 1666'da İstanbul kadısı olmuştur. Sadık Mehmed Efendi'nin oğlu olan Abdülbaki Efendi'nin (ö. 1706) müderris olarak görev yaptığı bilinmektedir. Ebussuud Efendi'nin torunlarından Ahmed Efendi'nin

oğlu olan Yahyâ Sâdeddin Efendi (ö. 1682), anne tarafından Bahâyî Efendi'nin torunudur. Yahyâ Sâdeddin Efendi biri Bosnalı İsa Efendi'nin kızı, diğeri ise Emetullah Hanım olmak üzere iki evlilik yapmıştır. İkinci evliliğinden Abdürrahim Rahmî Efendi adında bir oğlu olmuştur. Yahyâ Sâdeddin Efendi'nin oğlu olan Rahmî Efendi'nin (ö. 1788) Selanik kadısı olduğu ve şiir kaleme aldığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en ünlü şeyhülislamlarından biri olan Ebussuud Mehmed Efendi'nin adı ile anılan şeyhülislam ailesi, kültür sanat alanında da etkili olan bir ailedir. Ailenin kültür ve sanat destekçisi olarak en tanınmış üyesi de Şeyhülislam Ebussuud Efendi'dir.

Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi ve İbn Kemal gibi hocalardan ders alarak yetişme imkânı bulan Ebussuud Mehmed Efendi, kendi döneminde ve sonraki dönemlerde kadılık, kazaskerlik, şeyhülislamlık makamlarında görev yapacak olan birçok kişiye hocalık yapmıştır. “Şeyhülislam Malul-zâde Seyyid Mehmed, Abdülkadir Şeyhî, Hoca Sâdeddin, Bostan-zâde Mehmed ve Sun‘ullah Efendilerle Bostan-zâde Mustafa, Cenabî Mustafa Efendi, Şair Baki, Hace-i Sultanı Ataullah, tezkireci Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Ebülmeyamin Mustafa Efendi ve Ali Cemalî Efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi” (Akgündüz 1994: 369) bu âlimlerden bir kısmıdır. Bunlar kadar tanınmamakla birlikte, Beyanî, Sâ‘î, Su‘ûdi Efendi, Muhyî, Medhî, Meylî, Vücûdî gibi şairler de Ebussuud Efendi'den mülazım olmuşlardır (Sungurhan 2017: 256). Bu isimlerin şairlikleri dolayısıyla eğitimleri sonrasında da Ebussuud Efendi ile iletişim ve yakınlıkları olması muhtemeldir.

Ebussuud Efendi, alanına yönelik bazı bilimsel eserler yanında Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler de kaleme almıştır. Din dışı konularda da kaleme almış olduğu çok sayıda eseri mevcuttur. Halk arasında kelimelerin yanlış kullanımı ile ilgili kaleme aldığı *Galatât-ı Ebussuud*, kasidelerinin toplandığı *el-Kasâidetü'l-Mîmiyye* ve *el-Kasâidü'l-Arabiyye*, Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı mersiye olan *Kasîde fi Risâi's-Sultân Süleymân* bu eserlerden bazılarıdır (Ünal 2014).

Ebussuud Efendi döneminde birçok şairi himaye etmiş ve hami konumuyla kendisine şiirler sunulmuştur. Bu şairlerin başında Bâkî (ö. 1600) gelir. Aynı zamanda Ebussuud Efendi'den mülazım olan Bâkî, divanında yer alan 1 şitâ'iyeyi Şeyhülislam Efendi için kaleme almıştır.

Ebussuud Efendi'den mülazım olan Hasan Çelebi'nin tezkiresinde, Ebussuud Efendi'ye şiir sunan ve himayesinde bulunan şairler ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Kınalı-zâde'nin belirttiği üzere, Ebussuud Efendi'nin lütuf ve şefkatine mazhar olan şairlerden birisi Beyânî'dir (ö. 1597). "Merhûm Ebu's-su'ûd Efendinin eltâf u a'tâfına mazhar ve taksîri bînâzîrini tahrîr itmekle devlet-i dâreynden behrever olmuş idi" (Sungurhan 2017: 247). Beyânî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ*'sında bu bilgilere ek olarak şairin Ebussuud Efendi'nin bir dizesini tahmis ederek şeyhülislama sunduğu belirtilmektedir. Yine Kınalı-zâde'nin ifade ettiği üzere Ebussuud Efendi'den mülazım olan şairlerden biri olan Şâmî (ö. 1604), Şeyhülislam Ebussuud'a sunmak için Farsça 1 kaside kaleme almıştır (Sungurhan 2017: 465). Kınalı-zâde'nin Ebussuud Efendi'yi övgü amaçlı yazdığını belirttiği şiirlerden biri de Ali Çelebi'ye aittir. Kemalpaşa-zâde'den mülazım olan Hicrî mahlaslı şair de Ebussuud Efendi'ye şiir takdim edenlerden bir isimdir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den mülazım olan kadı şairlerden Cinânî'nin kardeşi Su'ûdî Efendi (ö. ?) de Ebussuud'a şiir sunmamakla birlikte, mahlasını hocasının ismine istinaden seçmiştir (Sungurhan 2008: 92). *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı*'nda da Ebussuud Efendi için kaleme alınan 1 medhiye şiiri vardır.

Ebussuud Efendi ailenin tek şeyhülislâmı olup, kendisinden sonra bu makama erişebilen birisi olmamıştır. Aile üyelerinden Mehmed Çelebî de Meylî mahlası ile Farsça şiirler yazmıştır. Beyânî, Meylî'nin bir şiirine şairlerin nazireler yazdığını belirtmiş ve Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin naziresinin uygun düştüğünü belirterek beyit ile örneklemiştir (2008: 198). Yine Mehmed Çelebi Kınalı-zâde'nin tezkiresinin oluşturulmasında etkili olmuştur Meylî dışında ailede şair olduğu söylenen bir diğer kişi Selanik kadısı Abdurrahim Rahmî Efendi'dir. Ancak kendisinin bir eserine yahut kendisine sunulmuş bir şiire rastlanılamamıştır.

Ebussuud Efendi'nin altsoyundan olmamakla birlikte, onun amca-zâdesi olması dolayısıyla Ebussuud-zâdeler arasında değerlendirilen Sun'ullah-zâdelerden İskipli Molla Câfer Çelebi'nin oğlu olan Sun'ullah Efendi, Ebussuud Efendi'den mülazemetle müderrislik görevine başlamış, sırasıyla Beşiktaş Hayreddin Paşa, Mahmud Paşa, Şah Sultan, Hangâh, Sahn-ı Semân ve Üsküdar Vâlîde-i Atik Medresesinde müderrislik yapmıştır. 1590 yılında Bursa, 1591 yılında Edirne ve 1592

yılında İstanbul kadısı olarak görevlendirilmiştir. Yine 1592 yılında Anadolu kazaskeri olan Sun‘ullah Efendi bir yıl dolmadan Rumeli kazaskerliğine ve şeyhülislamlığa terfi etmiştir. Döneminde siyasî, sosyal ve askerî olaylara sıkça müdahil olmuş, bu sebeple hayatı aziller ve göreve iadeler ile geçen Sun‘ullah Efendi, 1612 yılında vefat etmiştir (İpşirli 2009: 530-32).

Sun‘ullah Efendi’nin fetvalarından oluşan bir mecmuası vardır. Bunun dışında münşeât mecmualarında şiirleri de bulunmaktadır. Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi, hem görevinde hem de siyasi ve sosyal meselelerde etkili bir isim olmasının yanında şiir ve edebiyat ile de meşgul olmuş, bu alanlara da katkılar sağlamıştır. Sun‘ullah Efendi de makamından dolayı kendisine şiir takdim edilen bir konumdadır. Bu nedenle dönemin şairlerinden saygı görmüş ve kendisine medhiyeler yazılmıştır. Bu şairlerden birisi Nev‘i-zâde Atâyî’dir. *Nev‘izâde Atayî Divanı*’nda 1 şiir Sun‘ullah Efendi’ye takdim edilmek üzere kaleme alınmıştır. *Nailî Divanı*’nda yer alan 1 kaside de Şeyhülislam Sun‘ullah Efendi’ye takdim edilmiş bir medhiyedir. Dönemin şairlerinden Azmî-zâde Hâletî (ö. 1631), Sun‘ullah Efendi’ye şiir takdim etmemiş olmakla birlikte kendisine 2 adet mektup yazmıştır. Filibeli Vecdî (ö. 1599) de Sun‘ullah Efendi’ye şiir sunan şairlerdendir. Divanında 89b numarası ile kayıtlı şiiri Sun‘ullah Efendi’ye takdim etmiştir. Cinânî’nin (ö. 1595) divanında da Sun‘ullah Efendi için kaleme alınmış 1 kaside vardır.

BOSTAN-ZÂDELER³

16 ve 17. yüzyılın önemli ulemâ ailelerinden olan Bostan-zâdeler, Osmanlı Devleti’ne bir şeyhülislam, çok sayıda kazasker, kadı ve müderris yetiştirmiştir. Bostan Mustafa Efendi’nin torunu ve *Gül-i Sadberg*’in yazarı Bostan-zâde Yahyâ Efendi’den sonra aile Yahyâ-zâdeler olarak anılmaya devam etmiştir.

Bostan Mustafa Efendi (ö. 1570), Tireli Mehmed Ali adında bir tacirin oğlu olup, İbn Kemal’den eğitimini aldıktan sonra, önce müderrislik,

³ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 45-55.

ardından kadılık ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Mustafa Efendi, aynı zamanda *Hâşiye-i Sûre-i En 'âm 'Alâ Tefsîri Beyzâvî*, *Hâşiye-i Sadru's-Şerî'a*, *Hâşiye-i Islâh u İzâh*, *Risâle-i Kazâ ve Kader*, *Risâle-i Cüz'i Lâ-Yetecezzâ*, *Necâtu'l-Ahbâb ve Tuhfetü Zevî'l-Elbâb Fi'l-Kimyâ* adlı eserleri kaleme almıştır. Bunun yanında Kanunî Sultan Süleyman devrini anlatan *Süleymannâme* adlı bir eser yazmıştır. Mustafa Efendi'nin meşihat makamına kadar yükselen Mehmed Efendi ve Mustafa Efendi olmak üzere iki oğlu vardır. Oğullarından biri olan Mehmed Efendi (1535-1598), Osmanlı Devleti'nin yirminci şeyhülislamıdır. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarına getirilmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış, Müeyyed-zâde Abdülkadir Efendi'nin azledilmesi ile şeyhülislam olmuştur. Bostan Mustafa Efendi'nin küçük oğlu, Şeyhülislam Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin kardeşi olan Mustafa Efendi (1539-1605), müderrislik, mollalık ve kardeşinin meşihat makamında bulunduğu dönemde İstanbul kadılığı yapmış ve şeyhülislam Mehmed Efendi ile birlikte bu görevinden azledilmiştir. Anadolu ve aynı yıl içinde Rumeli kazaskerliği, Mekke mollalığı görevlerinde bulunmuştur.

Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin Mustafa, Mehmed ve Yahyâ isminde üç oğlu vardır. Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin kendi ile aynı adı taşıyan ortanca oğlu Mehmed Efendi (1564-1625), eğitimini tamamladıktan sonra, müderrislik, mollalık ve İstanbul kadılığı yapmıştır. 1608'de Anadolu Kazaskeri olup 1610 yılında azledilmiş, vefatına kadar üç defa Rumeli kazaskerliği makamına getirilmiştir. Bir diğer oğlu Yahyâ Efendi (ö. 1639), müderris olarak İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, Halep, Galata, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevlerinde bulunmuştur. Ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaptı. Bostan-zâde Yahyâ Efendi'den sonra bu aileye mensup kimseler Yahyâ-zâdeler olarak anılmaya başlanmıştır. Bu sebeple, Bostan-zâdeler ailesinin bir kolu şeklinde devam eden Yahyâ-zâdeler de bu ailenin devamı niteliğindedir. Sârikü'n-Nücum Ahmed Efendi'nin oğlu olan Ahmed Efendi (ö. 1725), dedesi Bostan-zâde Yahyâ Efendi'ye nispetle Yahyâ-zâde olarak anılır. Önce müderris ve kadı olmuş, 1723 yılında Anadolu kazaskerliği makamına getirilmiştir. Yahyâ-zâde Ahmed Efendi'nin soyundan gelen, dolayısıyla da Bostan-zâdelere mensup olan İbrahim Efendi, Ahmed Efendi ve Ahmed Efendi'nin oğlu

Saîd Efendi de bu aileden gelmektedir ancak haklarında bunun dışında bir bilgimiz yoktur.

Bostan-zâdeler, kültür ve sanat faaliyetlerinin içinde olan bir ailedir. Bostan Mustafa Efendi, şiir ile meşgul olmamışsa da tarihçi olması sebebiyle kültürel alana katkısı olan bir isimdir. Bostan-zâde Mehmed Efendi, tanınmış bir hami, aynı zamanda da şairdir. Hem Türkçe hem de Arapça şiirler kaleme almış, Kanunî Sultan Süleyman için de 1 mersiye yazmıştır. Bunun yanında *İhya-i Ulumi'd-din* adlı eseri *Yenâbiü'l-yakîn fî-İhyâ-i Ulumü'd-din* adıyla Türkçeye tercüme etmiş; İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin *Mülteka'l-ebhûr* adlı fıkıh kitabını da şerh etmiştir (Doğan 2014). Mehmed Efendi'ye doğrudan şiir sunmamakla birlikte onun hizmetinde yer alan şairler vardır. Örneğin Cevânî Mustafa Efendi (ö. 1617), Bostan-zâde Mehmed Efendi şeyhülislam iken onun yanında bulunan isimlerdendir (Aksoyak 2015). Hulûsî Efendi (ö. ?), Bostan-zâde'nin danışmendi olmuştur. Muhîfî Efendi (ö. ?) de Bostan-zâde Mehmed Çelebi'nin talebelerindedir. Mehmed Çelebi Anadolu kazaskeri olunca o da Erzurum'da kassam askeri olmuştur (Usluer 2013). Bunun yanında Bostan-zâde Mehmed Efendi'ye şiir sunduğu tespit edilen şairlerden biri Filibeli Vecdî'dir. *Filibeli Vecdî Divanı*'nda, Bostan-zâde'ye sunulmuş 1 kaside ve 3 kıta yer almaktadır. Filibeli Vecdî'nin şiirleri dışında "Kemâlû'd-dîñ Efendi'nün zamân-ı ibtilâsında müfti-yi zamân Bostân-zâde Efendi'ye virilmiştir" açıklaması ile Bostan-zâde'ye sunulmuş şikâyet ve talep içerikli bir mensur eseri de mevcuttur (Kavruk ve Selçuk 2017: 163-180). Nev'î'nin divanında, kazaskerliği sırasında Şeyhülislam Bostan-zâde Mehmed Efendi için kaleme alınan 1 kasidesi ve 1 kıtası vardır. Neşatî'nin divanında Bostan-zâde için 1 medhiyye vardır. Cinânî'nin divanında ise Şeyhülislam Bostan-zâde Mehmed Efendi için 1 kaside yer almaktadır. Şeyhülislam Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin, kendisi ile aynı adı taşıyan oğlu kazasker Mehmed Efendi de ailenin şairlerindedir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler kaleme almış, Mehmed Süreyya'nun ifadesine göre eşsiz takriz sahibidir (Akbayar 1996: 988). Bostan-zâdelere mensup olup kültür ve sanat alanına katkılarından dolayı üzerinde durulması gereken önemli isimlerden sonuncusu Yahyâ Efendi'dir. Yahyâ Efendi kazaskerlik makamına kadar yükselmesinin yanında, şiir ve edebiyatla da meşgul olmuştur. Hz. Peygamberin yüz mucizesini işlediği manzum eseri *Gül-i Sad-Berg* oldukça önemli bir

çalışmadır. Üç yüze yakın Müslüman hükümdarın tanıtıldığı bir tarih kitabı olan *Tuhfetü'l-Ahbâb*, Sultan II. Osman'ın şehit edilmesini anlatan *Fî Beyânî Vak'a-i Sultan Osman* ve mensur bir ahlak kitabı olan *Mir'âtü'l-Ahlâk* Yahyâ Efendi'nin kaleme aldığı diğer eserlerdir. Yahyâ Efendi'nin eserlerinde 17. yüzyıl dil özelliklerini gösterdiği, mesleğinin de etkisi ile iyi bildiği Arapça ve Farsçayı şiirlerine yansıttığı, edebi açıdan yetkin eserler kaleme aldığı görülür (Sucu 2014). Bostan-zâde Yahyâ'nın kültür ve sanat destekçisi olduğu da bilinmektedir. Sehmî'nin (ö. 1651) divanında Bostan-zâde Yahyâ için kaleme alınmış 1 medhiye vardır (Aksoyak 2013).

ÇİVİ-ZÂDELER⁴

Müderris ve hattat olan Çivi İlyas Efendi'nin soyundan gelenlere, kendisine nispetle verilen bir isim olan Çivi-zâdeler'in aslen Muğlalı (Menteşe) olduğu bilinmektedir. Aile, Osmanlı Devleti'ne ikisi şeyhülislam olmak üzere çok sayıda devlet adamı yetiştirmiştir. Çivi-zâdeler ailesinin Çivi İlyas Efendi'den öncesine dayanan soyu hakkında ayrıntılı bilgimiz yoktur. Ömer er-Rûmî el-Milâsî ailenin atasıdır; onun oğlu Hacı ve Hacı'nın oğlu İlyas ve torunu Şeyh Muhammed Efendi hakkında bildiklerimiz isimlerinden ibarettir. Şeyh Muhammed Efendi'nin oğullarından biri Çivi İlyas Efendi'dir. Diğer oğlu Mustafa Efendi'nin de hattat olduğu dışında başka bir bilgimiz yoktur. Ailenin tanınmasında İlyas Efendi'nin oğlu Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed Efendi ile torunu Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin önemli rolü vardır. Aile, Çivi İlyas'ın biri şeyhülislam, diğeri defterdar olan oğullarından iki kol halinde devam etmiştir (İpşirli 1993). Muhyiddin Mehmed Efendi, Çivi lakabı ile bilinen İlyas Efendi'nin oğullarından biridir. Muhyiddin Mehmed Efendi, babasının müderris ve hattat olması dolayısıyla ilim ve ilmiye sınıfı ile yakın bir bağ içinde büyümüştür. Öncelikle Edirne Medresesine müderris olarak atanmış, çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Mısır kadılığına, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine ve 1539 yılında ise şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Çivi-zâde, üç yıl

⁴ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 56-65.

bu makamda kaldıktan sonra 1542 yılında görevinden azledilen ilk şeyhülislam olarak tarihe geçmiştir. Görevinden azledilmesinin ardından hacca giden Çivi-zâde Muhyiddin Efendi, hac dönüşünde önce Sahn-ı Seman müderrisliğine ardından da Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve bu görevde iken, 1547 yılında vefat etmiştir. Çivi-zâde Muhyiddin Efendi, gerek şeyhülislam olmasından önce gerekse bu makamdan azlinden sonra ulemâ arasında tartışmalara yol açacak fikirler beyan etmiş, kendisinden önceki Muhyiddin Arabî, Celaleddin Rûmî gibi ilim ve tasavvuf ehlinin söylediklerine muhalefet etmiş ve bunları içeren eserler yazmıştır. *Fetâvâ*, *Risâle fi'l-hudûd ve't-ta'zîr* ve *Risâle fi vakfi'd-derâhîm ve'd-denânîr alâ Risâleti Ebi's-Suûd* adlı düşünce kitapları bu konularda yazılmış eserlerdir (İpşirli 1993: 349). Bunun dışında edebiyat, sanat veya kültürel alanlarla ilgili olarak kaleme alınmış bir eseri veya buna dair bir bilgi mevcut değildir. Osmanlı Devleti'nin on sekizinci şeyhülislamı olan oğlu Çivi-zâde Mehmed Efendi (ö. 1587), çeşitli medreselerde müderrislik, ardından Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadı olarak görev yapmış, daha sonra Anadolu kazaskerliği ve iki defa Rumeli kazaskerliğine getirilmek suretiyle görevde hızla yükselmiştir. 1587 yılında şeyhülislam olmuş, beş yıl kadar bu görevi yaptıktan sonra vefat etmiştir. Babası gibi fikhî eserler yazan Mehmed Efendi, *Zübdetü'l Fetava Kâdihân* adlı bir eser kaleme almış ve İbn Nüceym'e ait *El-Eşbâh ve'n-Neza'ir*'e bir ta'likat yazmıştır. Bunun dışında herhangi bir eseri yoktur (İpşirli 1993: 347-48). Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi (ö. 1651), müderrislik ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Ardından 1639 ve 1646 yıllarında iki defa Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. 1647 yılında Rumeli kazaskeri olmuş, bu görevinden azledildikten sonra 1651 yılında vefat etmiştir. Mehmed Efendi'nin oğlu olan Atâullah Efendi (ö. 1725), önce müderrislik ardında da Mekke ve İstanbul kadılığı yapmıştır. 1717 ve 1724 yıllarında olmak üzere iki defa Anadolu kazaskeri olmuş, ikinci defa görevinden ayrılmasının ardından vefat etmiştir. Atâullah Efendi herhangi bir eser kaleme almamıştır. Şeyhülislâm Muhyiddin Efendi'nin kardeşi olan Abdî Çelebi (ö. 1553), aileye mensup diğer kişilerin aksine ilmiye sınıfına değil kalemiye sınıfına mensuptur. Başdefterdar olup, uzun yıllar bu görevi ifa ettikten sonra, görevde iken vefat etmiştir. Abdî Efendi'nin oğlu olan Mahmud Paşa (ö. 1571), önce müderris ve Trablusşam kadısı olmuşsa da daha sonra ilmiye sınıfında

ilerlememiş, defterdar ardından da Aydın ve Rodos şehirlerine bey olmuştur. Mahmud Paşa'nın yeğeni Abdullah Efendi'nin oğlu Ali Nazmî Efendi (ö. 1634), müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, 1625 ve 1628 yıllarında iki defa Anadolu kazaskerliği yapmıştır. Nazmî Efendi, Çivi-zâdeler ailesinde şiirle meşgul olan tek kişidir. Ali Nazmî Efendi'nin Nazmî mahlası ile şiirler yazdığı kaydedilmekle birlikte günümüze ulaşmış bir beyiti bulunmaktadır.

Kınalı-zâde Ali Çelebi (ö. 1572), Muhyiddin Efendi'den ders alıp ona muîd olmasının ardından Çivi-zâde'nin şeyhülislam olmasıyla onun fetvasıyla mülazım olmuştur. Aydınli Aşkî (ö. 1551), Çivi-zâde kazasker iken onun yanına gidip mülazım olan isimlerdendir. Mehmed Bahsî Efendi (ö. 1623) de Çivi-zâde'nin hizmetinde olan isimlerdendir. Kınalı-zâde Mehmed Fehmî Efendi (ö. 1595), Çivi-zâde'den mülazım olmuştur. Dönemin kadılarında Hurrem Çelebi'nin oğlu Şah Çelebi (ö. 1591) de Çivi-zâde'nin himaye ettiği isimler arasındadır. Şah Çelebi, Çivi-zâde ile Anadolu, Rumeli ve Mısır'da kadılık yapmıştır.

Kınalı-zâde *Tezkiretü's-Şuara*'sında Şeyhülislam Muhyiddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin bazı şairlere yardım ve himmetinden bahsetmektedir (Sungurhan 2017: 324). Örneğin Hâverî'nin (ö. 1563'ten sonra) kadı olarak atanması konusunda yardımı olmuştur. Cinânî ise kendisine Anadolu kazaskeri olduğunda 1 kaside ve 1 tarih sunmuştur. Cinânî bir tarih kitabında Köselers Medresesine Çivi-zâde tarafından tayin edildiğini söylemektedir (Okuyucu 1994: 387). Selanikli Muîn Efendi (ö. 1652), divanında yer alan bir gazelinde Çivi-zâde Mehmed Efendi'den övgüyle söz etmektedir (Savran 2013). Emirşah-zâde Abdülganî Efendi (ö. 1587), Mehmed Efendi'den mülazım olmuştur. Sehmî Ahmed Çelebi, Çivi-zâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde ondan ders almış ve divanında hamisi için 2 kaside kaleme almıştır (Aksoyak 2013). Seyyid Mehmed Allâme Efendi (ö. 1635) de Çivi-zâde Mehmed Efendi'nin himayesindeki isimlerdendir. Ünlü münşeat yazarı Feridun Bey (ö. 1583) ise ailenin bir başka üyesi olan Çivi-zâde Abdullah Efendi'nin yanında yetişmiştir.

AZMÎ-ZÂDELER

Azmî-zâdeler ailesinin soyu 16. asrın ikinci yarısının tanınmış şair ve yazarlarından Azmî Pîr Mehmed'e dayanmaktadır. Azmî (ö. 1582), defterdar Pîr Ahmed Çelebi'nin oğludur. Çeşitli yerlerde yaptığı müderrisliklerin ardından Şehzade Mehmed'in muallimliğine getirildi. Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin yazdığı Farsça mensur *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin *Enîsü'l-Ârifîn* adıyla Azmî tarafından mensur Türkçe tercümesi yapılmıştır. *Ahlâk-ı Azmî* adıyla da anılan bu eser, *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin en çok rağbet gören genişletilmiş çevirisidir. Bunlardan başka Pîr Mehmed'in *Mev'iza-i Manzûme* adlı dini-ahlaki bir mesnevisi; Assâr-ı Tebrizî'ye ait Farsça *Mihr ü Müşteri* mesnevisinin Sultan II. Selim'in emriyle yapılan manzum tercümesi vardır. Azmî'nin divanı da vardır (Ceyhan 2013). Azmî Pîr Mehmed'in kardeşlerinden biri Nişancı Mehmed Nâmî Paşa'dır. Azmî Pîr Mehmed'in oğlu Azmî-zâde Mustafa Hâletî, çeşitli medreselerde kadılık ve müderrislik yaptı; Rumeli kazaskerliğinden emekliye ayrıldı. Gerek bazı kaynaklarda verilen bilgilerden, gerekse de bazı şiirlerinden hareketle Hâletî'nin Abdülkadir veya Ahmed Abdülkadir (ö. 1612/1613) isminde bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır, ancak hakkında bir bilgimiz yoktur. Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi* adlı eserinde Tırnakçı Tıflî Ahmed Çelebi'den (ö. ?) Azmî-zâde Hâletî'nin kardeşi olarak söz eder, ancak Tıflî mahlaslı bu şairle ilgili başka bir bilgimiz yoktur (Aksoyak 2013).

Şiire çok genç yaşta başlamış olan Azmî-zâde Hâletî bu vadide kısa sürede üne kavuşmuştur. Beyânî, onun genç yaşına rağmen olgun bir kişi olduğunu ve babası gibi şiirleriyle tanındığını kaydetmektedir. 1602'de tayin edildiği Şam kadılığında kendisini tanıyan Bağdatlı Rûhî de bir kıtasında onun güzel şiirleriyle gönüllerde yer tuttuğunu ifade etmiştir. *Divan'ı*, *Rubaiyyat ve Sakinâme*'si yanında edebi olmayan çok sayıda eseri de vardır. Atâî, Şakâik zeylinde hocası hakkında uzun, sitâyîşkâr ve mutantan cümleler kullandığı gibi, Hâletî'nin çağdaşı olan Kafzâde Fâizî de tezkiresinde, Bâkî'den sonra en fazla Hâletî'den şiir seçmiş ve şiirlerini "gazeliyyât-ı şerîfelerindendir" tarzında övücü başlıklarla vermiştir. Tezkiresini Hâletî hayatta iken yazan Riyâzî, onu "melek sözlü ve kalemi inciler saçan" bir şair olarak tavsif ederken, Naîmâ da onun için "...şi'r ü

inşâ ve tahrîre mülâzım, üstâd-ı şu‘arâ-yı Rûm idi” demektedir (Kaya 2017: 36).

Anadolu beylerbeyi iken kendisine tezkirecilik hizmetinde bulunan Aysî mahlaslı Îsâ Efendi (ö. 1651), Azmî-zâdeden mülâzım olan Mehmed Rifkî (ö. 1699) ve Kınalı-zâde Abdurrahman Abdî (ö. 1629), Azmî-zâde’nin hizmetinde bulunduğu için Azmî-zâde Mustafası diye şöhret bulan Yümnî Mehmed Sâlih (ö. 1663), Şam’da kadılık yaptığı sırada onunla birlikte çalışan Bağdatlı Rûhî (ö. 1605), Azmî-zâde Mustafa Efendi’nin himayesinde yer almış şairlerdir. Bağdatlı Rûhî’nin divanında Azmî-zâde için kaleme alınmış 1 medhiye vardır. Uzun süre Şam’da bulunan Abdurrahman Râmî’nin (ö. 1639) divanında da muhtemelen Şam kadısı iken tanıştığı Azmî-zâde için 1 medhiye yer almaktadır.

HOCA-ZÂDELER⁵

Hoca-zâdeler, Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi’nin soyundan gelen ve uzun süre yönetimde ve idari birimlerde önemli yer edinen birçok ismin mensup olduğu bir ulemâ ailesidir. Ailenin şeceresi incelendiğinde, Yavuz Sultan Selim’in nedimi, Hoca Sâdeddin Efendi’nin babası Hasan Can Çelebi’nin soyunun İsfahanlı bir Türk aileye dayandığı görülür. Babasının görevi dolayısıyla sarayda yetişen Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599), müderrislik görevlerinin ardından Şehzade III. Mehmed’in tahta çıkışından (1595-1603) sonra meşihat makamına getirilmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi’nin oğullarından Hoca-zâde Mes’ud Efendi (ö. 1597), henüz müderris olarak görev yapmakta iken, genç yaşta hayatını kaybetmiştir (Turan 1998: 196-198). Hoca Sâdeddin Efendi’nin en büyük oğlu olan Mehmed Efendi (ö. 1615), 1601 yılında meşihat makamına getirilerek babasından sonra Hoca Sâdeddin-zâdeler ailesinin bir diğer şeyhülislamı olmuştur. Mehmed Efendi, şeyhülislamlığın yanında şair olması dolayısıyla da dikkat çeken isimlerden biridir. Hoca Sâdeddin’in iki şeyhülislam oğlundan biri olan I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, I. Mustafa ve IV. Murad dönemlerinde şeyhülislamlık yapan

⁵ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 144-177.

Hoca Sâdeddin-zâde Es'ad Efendi (ö. 1625), kendisinden önce şeyhülislam olan abisi Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin meşihat makamında iken vefat etmesi üzerine ilk defa şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğullarından olan Abdülaziz Efendi (ö. 1618), çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ardından kadılığa yükseltilmiş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmiştir. Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğlu olan Ebû Saîd Mehmed Efendi (ö. 1662), müderrislik yaptıktan sonra Bursa, Galata ve İstanbul kadılığı, daha sonra sırasıyla Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmiştir. Üç kez meşihat makamında bulunmuştur. Hoca Sâdeddin'in beşinci oğlu olan Sâlih Mehmed Efendi (ö. 1629) önce Selanik, Mekke, Mısır, Edirne mollası; ardından da İstanbul kadısı ve Anadolu kazaskeri olmuştur (Turan 1998: 196-198). Rumeli kazaskeri olan Abdülaziz Efendi'nin oğlu olan Bahâyî Efendi (ö. 1654), anne tarafından Ebussuud-zâdelere mensuptur. Bahâyî Efendi önce çeşitli medreselerde müderrislik, daha sonra kadılık görevlerine tayin edilmiştir. Şam, Edirne ve İstanbul kadılıklarına getirilmiş, sonra sırası ile Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini ifa etmiştir. İki kere şeyhülislamlık görevine getirilmiştir (İpşirli ve Uzun 1991: 463-464). Ebû Saîd Efendi'nin oğlu olan Feyzullah Efendi (ö. 1698), Osmanlı Devleti'nin kırk yedinci şeyhülislamıdır. Eyüp, Süleymaniye ve Dârülhadis medreselerine müderrislik yaptı. Galata ve İstanbul kadılığının ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmiştir. İki kez şeyhülislamlık makamında bulunmuştur (İpşirli 1995: 526). Abdülaziz Efendi'nin ikinci oğlu olan Ahmed Efendi (ö. 1664), müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Es'ad Mehmed Efendi'nin oğlu olan Ebussuud Mehmed Efendi (ö. 1682), müderrislik ve kadılık yapmıştır. Abdürrahim Faiz Efendi (ö. 1726), Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğullarından Hoca-zâde Es'ad Mehmed Efendi'nin torunudur. Mısır kadısı olarak görev yapmakta iken vefat etmiştir. Es'ad Efendi-zâde Ebussuud Efendi'nin oğlu olan Vâkîf Yahyâ Efendi (ö. 1737), önce müderris ardında da kadı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin en ünlü şeyhülislam ailelerinden olan Hoca-zâdeler, yetiştirmiş olduğu şeyhülislamların tamamının aynı zamanda şair olması dolayısıyla önemli bir ailedir. Ailenin ilk şeyhülislamı ve aynı zamanda ailenin ulemâ sınıfına intisabını sağlayan Hoca Sâdeddin Efendi, Hoca Sâdeddin'in Şerif Mehmed ve Mehmed Es'ad isimli iki oğlu,

Es'ad Efendi'nin oğlu Ebû Saîd Mehmed Efendi, Mehmed Bahâyî ve Feyzullah Efendi ailenin şeyhülislam şairleridir. Bunlar dışında Rumeli kazaskeri Abdülaziz Efendi ve Ebû Saîd Mehmed Efendi ile Ârif Mehmed Efendi, Abdürrahim Faiz Efendi ve Vâkîf Yahyâ ailenin diğer şairleridir.

Sâdeddin Efendi, çok sayıda eser kaleme almıştır. Sâdeddin Efendi'nin en önemli eseri olan *Tacü't-Tevârih* III. Murad'ın emri ile kaleme alınmış, Osmanlı'nın kuruluşundan söz konusu döneme kadar meydana gelen olayları anlatan bir tarih kitabıdır. *Tacü't-Tevârih*'in zeyli niteliğinde olan 22 ayrı hikâyenin yer aldığı *Selim-nâme* de tarih kitabıdır. Hoca Sâdeddin Efendi tarafından oluşturulmamış olmakla birlikte, onun inşa ettiği vesikaları birleştirilerek *Münşeât-ı Hoca Sâdeddin Efendi* adıyla münşeât mecmuaları oluşturulmuştur. *Risâle-i Kuşeyrî Tercümesi*, *El-Emâlî Tercümesi*, *Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr Tercümesi*, *Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr Tercümesi*, *Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammedîye*, *Hâşiye A'lâ'l-Beyzâvî* ve *Kasîde-i Sa'dî fi'l-Akâid* Sâdeddin Efendi tarafından hazırlanan telif ve tercümelerdir (Kaplan 2014). Hoca Sâdeddin Efendi'nin ilmî ve edebî yönleri kadar dönemindeki sanatçıları himaye etmesi ve şairler tarafından saygı duyulan ve kendisine şiir sunulan bir isim olması da onun kültür ve sanat alanına katkılarını göstermek açısından önem arz etmektedir. Medresede birlikte eğitim almış olduğu Kınalı-zâde Hasan Çelebi, tezkiresini Sâdeddin Efendi'ye ithaf etmiştir (2017: 9). Hoca Sâdeddin'e eser ithaf eden âlimlerden biri de Gelibolulu Mustafa Âlî'dir (ö. 1600). Hoca Sâdeddin'in himayesinde olan Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* isimli eserini hamisinin isteği üzerine kaleme almış ve ona ithaf etmiştir. Takıyüddin Mehmed Efendi de *Düstûrî't-tercîh li kavâidi't-tasdîh* adlı eserini Hoca Sâdeddin'e ithaf etmiştir (Daş 2003: 165-207). Divanlar gözden geçirildiğinde Hoca Sâdeddin için Nev'î'nin (ö. 1599) 1, Azmî-zâde Hâletî'nin 1 ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 2 medhiyesi vardır. Sâdeddin Efendi'nin öğrencilerinden Gubarî de kendisine şiir sunanlardan biridir.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğullarından olan Abdülaziz Efendi kültür ve sanat alanında adından söz ettiren bir isimdir. Şiirlerinden ziyade tercüme ettiği inşalar ile bilinen Abdülaziz Efendi, *Ahlak-ı Sultan Ahmedî* adı ile *Ahlak-ı Muhsinî*'yi ve *Miftâhu's-saâde fi kavâidi's-siyâde* adlı ahlak kitabını Sultan I. Ahmed'in emri ile Türkçeye tercüme etmiştir. Bir

diğer eseri ise, düz yazı ile kaleme alınan kısımlarını özetleyecek mahiyette eklenen kıt'alar dahil olmak üzere, Farsçadan tercüme ettiği *Gül-i Sad-Berg*'dir. Abdülaziz Efendi, düz yazılarının yanında şiir de yazmıştır. Abdülaziz Efendi'nin şairliği ile ilgili olarak Kâtip Çelebi ve Nev'î-zâde Atâyî, Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin olduğunu kaydeder (Ceyhan 2014).

Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi de ailenin şeyhülislam şairlerinden olması itibariyle üzerinde durulması gereken isimlerden biridir. Sâdeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevarih* adlı tarih kitabına kardeşi ile birlikte *İbtihacü't-Tevarih* adlı zeyli yazmıştır. Bunun dışında *Kaside-i Bürde* tahmisi ve *Letaifü'l-Kelâm* adlı iki eseri olan Mehmed Efendi, divan sahibi şairlerdendir. Hoca-zâde Mehmed Efendi edebiyat ve şiirle meşgul olarak eser kaleme almasının yanında dönemin şairleri ile ilgilenip onları himaye etmesi itibariyle de bu alana katkıda bulunan şeyhülislamlardandır. Bu dönem şairlerinin divanları incelendiğinde, Mehmed Efendi'ye sunulmuş çok sayıda şiir tespit edilmiştir. Nef'i (ö. 1635), divanında yer alan 5 medhiye şiirini, Hoca Sâdeddin Efendi'nin öğrencisi olan Azmî-zâde Hâletî 3 şiirini, Nev'î-zâde Atâyî, divanında yer alan 1 kasideyi Hoca-zâde Mehmed Efendi'ye sunmuştur.

Hoca Sâdeddin Efendi'nin bir diğer oğlu olan Es'ad Efendi de şeyhülislam şairlerdendir. Ağabeyi Mehmed Efendi'nin ölümünün ardından meşihat makamına getirilen Es'ad Efendi şeyhülislam olmasının yanında edebiyat ve şiir ile de meşguldür. Özellikle Firdevsî ve Hafız'dan tercüme yapıp, Sadi'nin Gülistan'ını *Gül-i Handan* adı ile Türkçeye tercüme etmiştir. Bunun yanında *Fezâil-i Cum'a* ve *Tahmis-i Kaside-i Bürde* eserlerini kaleme alan Es'ad Efendi'nin tercümelerine ve şiirlerine istinaden muhtelif kaynaklarda övgülü ifadeler yer alır. Tezkirelerde Es'ad Efendi ile ilgili kısımlarda üzerinde durulan husus Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkim olması ve ilim alanındaki yetkinliğidir (Aktepe 1995). Es'ad Efendi şair olmasının yanında dönemindeki şairlerden saygı ve iltifat gören bir kişidir. *Nef'i Divanı*'nda yer alan 3 kaside ve 1 kıta-i kebire, *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*'nda yer alan 1 kaside ve Rızâyî'nin sunduğu bahariyye niteliğinde 1 kaside Es'ad Efendi'ye sunulan şiirlerdendir.

Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğlu olan Ârif Mehmed Efendi (ö. 1622), Ârifî mahlasıyla şiirler kaleme alan bir şairdir (Çaldak 2014). Es'ad Efendi'nin oğlu Ebû Saîd Mehmed Efendi de ailenin şeyhülislam şairlerindedir. Divan sahibi olmamakla birlikte, Saîd mahlası ile Türkçe, Arapça ve Farsça şiir kaleme almıştır (Kesik 2014). Ebû Saîd Efendi hem şeyhülislam hem de şair olması dolayısıyla dönemin şairleri tarafından da kendisine şiirler sunulmuştur. Ebû Saîd Mehmed Efendi'nin şeyhülisamlık makamına ilk defa getirilişini tebrik etmek maksadı ile 1 tarih düşüren Cevrî (ö. 1654), *Divan*'ının tarihler bölümünde yer alan bir şiiri Ebû Saîd'e takdim etmiştir. Ebû Saîd Efendi'ye takdim edilen şiirlerden biri de *Beyanî Divanı*'nda yer almaktadır. Şair, Ebû Saîd Efendi'nin bir gazeline müzeyyel gazel yazmıştır (Başpınar 2017).

Hoca-zâdeler ailesinin şeyhülislam şairlerinden biri olan Bahâyî Efendi, şeyhülisamlığından ziyade şiir ve edebiyat alanında adından söz ettirmiştir. Şairlik yönü ile edebiyat ve sanat alanına katkıda bulunan Bahâyî Efendi, küçük bir divan sahibidir. Bahâyî'ye şiir sunan isimlerden Neşâtî'nin (ö. 1674) 2, Nâilî'nin (ö. 1666) 1, Nedîm-i Kadîm'in (ö. 1670) 1, Mehmed Safvetî'nin (ö. 1664) 2, Cevrî'nin 1, Vişne-zâde İzzetî'nin (ö. 1681) 1 kasidesi vardır. Nehcî (ö. 1680) de, Bahâyî henüz şeyhülislam olmadan evvel ona Farsça bir terci-bend sunarak kendisinden mülazemet talep etmiştir. Şiir takdiminden on beş gün sonra şeyhülislam olması üzerine Bahâyî bunun uğur olduğu düşüncesi ile Nehcî'nin talebini kabul etmiştir. Tercî- bend *Nehcî Divanı*'nda yer almamaktadır (Aslan 2013). Okçu-zâde Ahmed Vak'î Efendi (ö. 1650) de şeyhülislamın tezkireciliğini yapan şairlerdendir. Bunlardan başka Neşâtî, Güftî (ö. 1651), Cevrî, Nâbî (ö. 1712), Nazîm ve Aynî Bahâyî Efendi'nin şiirlerine nazire yazan şairlerdir.

Şeyhülislam Ebû Saîd Efendi'nin oğlu olan Feyzullah Efendi, şiir ile meşgul olan şeyhülisamlardandır. Feyzî mahlası ile şiirler kaleme alan Feyzullah Efendi'nin değişik konularda kaleme alınmış eserleri vardır. Bir şiir mecmuasında şaire ait 1 na't, 2 kaside, 1 temmûziyye, 1 mesnevi, gazel ve kıt'alardan oluşan şiirler mevcuttur (Tuğluk 2014). Feyzullah Efendi'den mülazım olan Kâmî, onun Farsçadan Arapçaya tercüme etmeye başladığı fakat tamamlayamadığı eserini ikmal etmiştir; aynı zamanda divanında şeyhülislam için kaleme aldığı 3 medhiyesi vardır.

Mehmed Râşid Efendi'nin (ö. 1735) divanında 2, Üsküdarlı Sırrı'nın (ö. 1699) divanında 2 ve Bosnalı Sâbit'in (ö. 1712) divanında 6 medhiye Şeyhülislam Feyzullah Efendi içindir.

FENÂRÎ-ZÂDELER⁶

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uzun yıllar bilhassa ilmiye olmak üzere devletin kadrolarına birçok isim yetiştiren bir ulemâ ailesi olan Fenârî-zâdeler, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olan Molla Şemseddin Fenârî'nin mensup olduğu ve onun soyundan ilerleyen ailedir. Molla Fenârî'den başlamak üzere 17. yüzyılın sonlarına kadar aile şeceresi takip edilebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin birinci şeyhülislamı olan Molla Fenârî (ö. 1431), ilk eğitiminin ardından Kahire'ye giderek çeşitli âlimlerden şer'î ilimler konusunda dersler almış, icazet alarak Bursa'ya dönmüş ve Yıldırım Bayezid tarafından Manastır Medresesine müderris, ardından Bursa kadısı olarak tayin edilmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra Mısır'dan Karaman'a dönmüş ve on yıl kadar burada müderrislik yapmıştır. Bursa'ya döndükten sonra, Çelebi Mehmed tarafından ikinci defa Bursa kadısı olarak tayin edilmiştir. 1425 yılında II. Murad tarafından müftü olarak tayin edilmiş, bu atamadan sonra Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olarak tarihe geçmiştir. Aldığı eğitim ve hocaları dolayısıyla, tasavvufa ilgi duyan Molla Fenârî vahdet-i vücud felsefesini benimseyerek bu fikrin yayılmasında da etkili olmuş bir isimdir (Tanyıldız 2014). Molla Fenârî'nin fıkıh ve tefsir alanlarında ve tasavvufa ilişkin çok sayıda eseri vardır.

Molla Fenârî'nin kaç çocuğu olduğuna dair muhtelif bilgiler mevcuttur. Mehmed Şah ve Yusuf Bâlî, hakkında bilgiler tespit edilebilen ve bütün kaynaklarda ortak zikredilen isimler olmakla birlikte, bunlara ek olarak başka çocukları olduğuna dair bilgiler de vardır. Yılmaz Öztuna, bu ikisine ek olarak Hasan Paşa, Umur Bey'i de Molla Fenârî'nin çocukları arasında sayar (658). İlk eğitimini babasından ve dönemin

⁶ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 114-128.

âlimlerinden alan Mehmed Şah Fenârî (ö. 1435), on yedi- on sekiz yaşlarında iken icazet alarak Bursa Sultaniye Medresesine müderris olarak tayin edilmiş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi edinilememekle birlikte, babası ile birlikte iki yıl Arap ülkelerinde kaldığı ve hac vazifesini yerine getirdiği bilinmektedir. Mehmed Şah Fenârî, on iki eser kaleme almıştır. Tamamı Arapça olan bu eserlerin *Şerhü'l-Elgaz* ve *Şerhu'l-Manzumeti'l-mensûbe ilâ Şemsiddîn el-Fenâri* adlı ikisi Arap edebiyatı hakkındadır (Deliçay 2003: 529-30). Mehmed Şah'ın Hasan Çelebi ve Zeynüddin Fenârî adında iki oğlu vardır. Bununla birlikte, Hızır Bey ve Şemsi Bey'i de ekleyerek dört oğlu ve Hundi Hatun adında bir de kızı olduğu belirtilmekte ise de bunlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılabilmiş değildir. Molla Fenârî'nin oğullarından olan Yusuf Bâlî'nin (ö. 1443) hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamakla birlikte, büyük kardeşi Mehmed Şah Fenârî'nin vefatından sonra onu yerine Bursa Sultaniye Medresesine müderris olduğu bilinir. 1438-39 yılında Molla Yegan Medresesine atanmış, burada görev yapmakta iken vefat etmiştir. Mehmed Şah Fenârî'nin oğlu olan Hasan Çelebi (ö. 1486), Bursa'da doğmuş, Molla Ali Arabî, Molla Tusî, Molla Hüsrev ve Molla Fahreddin gibi hocalardan ders alarak ilk eğitimini tamamlamıştır. Mehmed Şah'ın oğullarından olan Zeynüddin Fenârî, eğitimini ilk olarak amcasının oğlu olan kazasker Alaaddin Ali'den almıştır. Tire, Halep ve Şam'da kadı olarak görev yapmıştır. Yusuf Bali'nin oğlu, Şemseddin Fenârî'nin torunu olan Alaaddin Ali Fenârî (ö. 1498), eğitimi için Herat, Buhara ve Semerkand şehirlerine gitmiş, eğitiminin ardından buralarda müderrislik yapmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde ülkesine dönen Alaaddin Ali, önce Manastır Medresesine müderris ardından Bursa'ya kadı olarak tayin edilmiştir. Son olarak sekiz yıl kazasker olarak görev yapmış ve emekli olduktan sonra vefat etmiştir. Alaaddin Ali Fenârî'nin kelâm ve belâgatte yetkin olduğu, birçok Farsça beyiti ezbere bildiği söylenir. Gamî mahlası ile de şiirler kaleme almıştır. *Şerh-i Kafiye* ve *Tahmîsî Şerhi* adlarında iki şerhi mevcuttur. Alaaddin Ali Fenârî'nin Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen Mehmed Şah ve ailenin ikinci ve son şeyhülislamı olan Muhyiddin Mehmed olmak üzere iki oğlu dışında, ismen bilinen Ebu'l Kâsım ve Mevlânâ Pir Mehmed adlı iki oğlu daha vardır. Bunu dışında

Fahrünnisa Hatun, Ümmühani Hatun ve Nefise Hatun olmak üzere üç kızının olduğu bilinmektedir (Döndüren 1995: 337).

Zeynüddin Fenârî'nin oğlu olan Hasan Çelebi (ö. 1557), eğitimini babasından ve Kemalpaşa-zâde'den almış, 1534 yılında Edirne'de müderris olarak göreve başlamıştır. Bunun ardından Selanik ve Sidre'de kadılık yapmıştır. Molla Hasan Çelebi'nin Kadı Muhammed adında bir oğlu ve onun da Hasan Selanik adlı bir oğlu olduğuna dair bilgiler mevcuttur fakat bu kişiler hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şemseddin Fenârî'nin torunu, kazasker Alaeddin Ali Efendi'nin oğlu olan Mehmed Şah (ö. 1523), Bursa, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevini ifa ettikten sonra Anadolu, ardından Rumeli kazaskerliği görevine getirilmiştir (Ördek 2013).

Yusuf Bâli'nin torunu, Alaeddin Ali'nin oğlu olan Muhyiddin Efendi (ö. 1523), Muhyiddin Mehmed Şah'ın küçük kardeşidir. Edirne ve İstanbul kadılıklarına getirilmiş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır (İpşirli 1995: 340-41).

Muhyiddin Mehmed Şah'ın oğlu olan Abdülbâki Efendi (ö. 1563), önce bir süre müderrislik, ardından da Üsküdar, Galata, Sofya ve Selanik'te mollalık yapmıştır. Muhyiddin Mehmed Şah'ın ikinci oğlu olan Yusuf Efendi (ö. 1563), önce müderrislik ardından da kadılık görevine getirilmiştir. Eyüp'te kadılık yapmakta iken vefat etmiştir. Mehmed Efendi adında bir oğlu olduğu bilinir. Yusuf Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi (ö. 1611), müderris ve molladır. Yusuf Efendi'nin oğullarından Piri Efendi'nin oğlu olan Mahmud Efendi (ö. 1599), önce müderrislik, ardından da Maraş, Konya ve Trablusşam'da mollalık yapmıştır. Şeyhi Mehmed Efendi ve Mehmed Şah Efendi adında iki oğlu vardır. Mahmud Efendi'nin oğullarından olan Mehmed Şah (ö. 1641), önce müderris olmuş, ardından da Medine ve Bursa'da kadılık yapmıştır. Mahmud Efendi'nin oğlu olan Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1645), müderris, molla ve Mekke kadısı olmuştur. On bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra azledilerek Eyüp kadılığına getirilmiştir. Bu görevini ifa etmekte iken de vefat etmiştir. Ahmed Efendi ve Mehmed Efendi adında iki oğlu vardır. Şeyhi Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Efendi (ö. 1696), önce müderris, ardından da molla olmuş, İstanbul kadılığına getirilmiş ardından Anadolu kazaskerliği yapmıştır. Şeyhi Mehmed Efendi'nin

çocuklarından olan Ahmed Efendi (ö. 1698), müderris, molla ve Mekke kadısı olarak görev yapmıştır. Latif Efendi (ö. 1697) ise Şeyhi Mehmed Efendi'nin torunu, Mehmed Efendi'nin oğludur. Müderris olup, İzmir'de vefat ettiği bilinmektedir.

Fenârî-zâdelerler, bu aileye mensup olan kişilerin bilhassa ilmiye sınıfında yoğunlaşan mesleklerinin yanında aile mensuplarından şiir ve edebiyatla uğraşan, kültür ve sanat alanına katkı sağlayan kişilerin de mevcut olması dolayısıyla önemli bir ailedir. Bu kişilerin başında Muhyî mahlası ile şiirler kaleme alıp, aynı zamanda divan sahibi şairlerden biri olan Şeyhülislam Muhyiddin Efendi gelir. Âşık Çelebi, Muhyî'nin daha ziyade nazire kaleme aldığı ve divanın büyük bölümünü nazirelerin oluşturduğunu söyler. Muhyî'nin nazire yazdığı şairlerin başında Ahmed Paşa, Şeyhî, Nevâyî ve Necâtî gelmektedir. Alâeddin Ali, Fenârî-zâdelerler ailesinin şairlerinden bir diğeridir. Gamî mahlası ile şiir yazmış, aynı zamanda şerh ve risaleler kaleme almıştır. Muhyiddin Fenârî dönemin şairleri ile irtibat halinde olmuş ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı meclislerde yer almış ve bahçesinde haftada iki defa ilim adamlarının ve şairlerin bulunduğu meclislerin toplanmasını sağlamıştır. Âşık Çelebi *Meşairü's-Şuârâ*'da Muhyiddin Fenârî, Kemalpaşa-zâde gibi isimlerin de katıldığı bu toplantılardan şu şekilde bahseder: "Müfti-i asr Kemâl Paşa-zâde-i merhûm ve kâzi-asker-i vakt Muhyî'd-din Çelebi el-Fenârî ve Kadri Çelebi ve İskender Çelebi zemânenün yegâneleri ve İshâk Çelebi ve Nihâli Cafer Çelebi ve Hâfız-ı Acem ve sâ'ir fuzalânun ferzâneleri cem olup gûne gûne sohbetler ü bess-i faziletler ve neşr-i marifetler olurdu." (Kılıç 2010: 673) Dukagin-zâde Yahyâ Bey de bu meclislerin müdavimlerindedir (Kaya 2013).

Yine Âşık Çelebi'nin aktardığı bilgiye göre Lâmiî Çelebi de Fenârî-zâdeler'nin hizmetinde bulunmuş ve ondan destek görmüş kişilerdendir (Kılıç 2010: 745). Muhyiddin Efendi'nin kazaskerliği döneminde öğrencisi olan Hâkî, aynı zamanda Muhyiddin Efendi'den yardım ve destek gören şairlerdendir. Sürûrî mahlaslı Musliheddin Mustafa (ö. 1562), Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi'nin yanında yetişmiş ve onun İstanbul kadılığı döneminde naipliğini, Anadolu kazaskerliği döneminde de tezkireciliğini yapmıştır (Kesik 2014). *Sehî Bey Divanı*'nda da Molla Fenârî için kaleme alınmış 1 medhiye vardır.

KARAÇELEBİ-ZÂDELER⁷

Köklü Osmanlı ulemâ ailelerinden biri olan Karaçelebi-zâdelerin bilinen ilk üyesi Rumeli kazaskerliği de yapan Hüsameddin Efendi'dir (ö. 1598). Aile Karaçelebi adını ataları Hüsameddin Efendi'nin Niğdeli Kara Yakup b. İdris b. Abdullah'ın damadı olmasından almıştır. Hüsameddin Efendi'nin büyük oğlu Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış olan Mehmed Efendi'dir (ö. 1633). Eğitimi tamamlandıktan sonra Halep, Kudüs, Şam, Mısır ve daha başka yerlerde müderrislik; ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaptı. Zuhûrî mahlasıyla şiiirleri bulunan Mehmed Efendi'nin mürettep divanı vardır. Karaçelebi-zâde Mehmed Efendi'nin büyük oğlu, Rumeli kazaskeri Ebû Fazl Mahmud Efendi'dir (ö. 1653). Mehmed Efendi'nin bir diğer oğlu Karaçelebi-zâde Derviş Mustafa Efendi'dir (ö. 1760). Medrese eğitiminin ardından müderrislik yapan, Halep ve Bursa kadılığı yapan Mustafa Efendi, aynı zamanda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde şiir söyleyen bir şairdir (Kesik 2014).

Hüsameddin Efendi'nin diğer oğlu Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi (ö. 1658) ailenin en bilinen üyesidir. Abdülaziz Efendi, ağabeyi Mehmed Efendi'nin yanında yetişti müderrislik ve kadılık yaptı. Çeşitli medreselerde müderris olarak çalıştıktan sonra Mekke, Edirne ve İstanbul kadılığı yaptı. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinin ardından şeyhülislam oldu (Kaya 2001: 381-383). 18. yüzyılın ünlü şairlerinden Nedîm de annesi Sâliha Hanım tarafından Karaçelebi-zâdeler ailesine mensuptur.

Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, içinde yer aldığı siyasî olaylar yanında edebî ve tarihî eserleriyle de şöhret kazanmıştır. Fıkıh, fetva, tefsir ve imar alanında çok sayıda eser kaleme aldı. Abdülaziz ve Azîzî mahlaslarını kullanan Karaçelebi-zâde'nin, inşâ ve belâgata önem verdiği ve üç dili çok iyi kullandığı eserlerinden ve şiirlerinden anlaşılmaktadır (Karagözlü 2014).

Divanlarda sunulan şiirler açısından bakıldığında Karaçelebi-zâde Mehmed Efendi için *Sabrî Divanı*'nda kaleme alınmış 1 medhiyye kasidesi

⁷ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 178-187.

dikkati çekmektedir. Bedrî Mehmed Efendi (ö. 1655) de Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin tezkirecisi olarak onun himayesinde üretimde bulunmuş bir isimdir (Yakar 2014). Nisârî mahlaslı Yakup Nisâri Çelebi (ö. 1656), Şeyhülislam Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Bursa'daki çeşmesine 1 tarih manzumesi yazmıştır (Aksoyak 2014).

MİNKÂRÎ-ZÂDELER

Minkârî-zâdeler ailesinin tanınmış ilk üyesi Minkârî-zâde Oruç Ali Efendi'nin kardeşi Mehmed Efendi'nin oğlu Mekke kadısı iken vefat eden Alanyalı Ömer Efendi'dir. Ailenin en tanınmış ismi ise Şeyhülislam Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'dir (ö. 1678). Çeşitli medreselerde müderrislik; Mekke, Kahire, Edirne ve İstanbul kadılığı yaptı. Rumeli kazaskerliğinin ardından şeyhülislamlık makamına getirildi. Minkârî-zâde'nin *Fetevâ-yı Minkârîzâde* adlı eseri yanında kaleme aldığı risaleleri de vardır. Bazı Kur'an ayetlerinin tefsirini yapmış, ayrıca çeşitli eserlere şerh ve haşiyeler yazmıştır (İpşirli 2005: 114-115). Minkârî-zâde ailesi bugüne kadar devam etmiştir. Oğlu Abdullah Efendi ve damadı Çankırılı Mustafa Râsîh Efendi kazaskerliğe kadar yükselmiş, onun oğlu Damad-zâde Ahmed Efendi şeyhülislamlığa getirilmiş, böylece Minkârî-zâde'nin kızı ve damadından gelen soyu Damad-zâdeler adıyla sürmüştür (Öztuna 2005/II: 780-781). Şeyhülislam Damad-zâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (ö. 1742), Şeyhülislam Damad-zâde Feyzullah Efendi (ö. 1761), kazasker Damad-zâde Ahmed Efendi ve müderris Damad-zâde Mehmed Necîb Efendi (ö. 1703) bu ailedendir. Biyografik kaynaklarda Nahîfî mahlaslı Aydınlı Şemseddin (ö. 1494) de Şeyhülislam Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'nin atası olarak kaydedilmiştir (Akçay 2014).

Ailenin sözü edilen isimlerinden Damad-zâde Mehmed Necîb Efendi ve Nahîfî aynı zamanda şairdirler. Şemseddin, Nahîfî mahlasıyla, Mehmed Efendi de Necîb mahlasıyla şiirler kaleme almışlardır.

Sâbir Parsâ (ö. 1680), Minkârî-zâde Yahyâ Efendi ile yakın arkadaştır. Şeyhülislamın destek ve teşviklerinden faydalanmıştır (Yoldaş 2014). Şeyh Süleyman Fâdıl (ö. 1722) da şeyhülislamın himayesindeki isimlerdendir; onun yardımcılarıyla padişahın meclisine dahil olmuş ve bu sayede medresede görevlendirilmiştir (Çakır 2014). Nefes-zâde Seyyid

Abdurrahman Vâli Efendi (ö. 1696), Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'nin himayesinde yetişmiş, ondan mülazım olmuş ve şeyhülislamın oğluna da hocalık yapmıştır (Koncu 2014). Besîm mahlaslı Manyâsî Seyyid Mustafa Efendi (ö. 1764) Şeyhülislam Damad-zâde Feyzullah Efendi'nin himayesinde yetişmiş isimlerdendir (Selçuk 2014). Mehmed Edîb Efendi (ö. ?) de, Damad-zâde Ahmed Efendi'nin Anadolu kazaskerliği sırasında kadı olarak atanmış ve onun himayesinde yetişmiştir (Kesik 2014). Bunların yanında Nâlî'nin divanında Minkârî-zâde Yahyâ Efendi için kaleme alınmış 1 medhiyesi vardır. *Nedîm-i Kadîm Divanı*'nda da şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye sunulmuş 1 medhiye yer almaktadır.

CIGALA-ZÂDELER

Cıgala-zâdeler veya günümüzde dönüştüğü ismi ile Çağaloğulları ailesinin soyu Messina (Sicilya) doğumlu Şarlken'in hizmetinde bulunan Visconte di Cicala adlı bir korsanın Dalmaçya'da Nova kalesinin Türk dizdarının kızını esir alıp onunla evlenmesi sonucu doğan Yusuf Sinan Paşa'ya dayanır (Öztuna 2005/II: 603). Cicala ailesi aslen Sakız adasından olup Cenova Cumhuriyeti'nin hizmetinde idiler. Yusuf Sinan babası ile birlikte Cerbe Savaşı'nda Osmanlılara esir düşüp İstanbul'a getirildiler. Yusuf Sinan saraya alındı, Enderun'da yetişti ve bir süre sonra İslamiyeti kabul etti. Önce silahdar, sonra kapıcıbaşılığa getirilen Yusuf Sinan Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan'ın torunu ile evlendi. Bağdat ve Erzurum beylerbeyliğinin ardından kaptanıderyalığa tayin edildi. Bir süre veziriazamlık yaptı (Şakiroğlu 1993: 525-526). Sinan Paşa'nın oğlu Damad Çağaloğlu Hacı Mahmud Paşa (ö. 1643) Diyarbakır ve Bağdat beylerbeyliği ve vezirlik yapmıştır. III. Mehmed'in kızı ile evlenmiştir, Sultan-zâde Mustafa Bey, Sultan-zâde Karahoca İbrahim Kethüda (ö. 1650 dan sonra) ve Sultan-zâde Mehmed Paşa (ö. 1650 dan sonra) onun oğullarıdır.

Ailenin en tanınmış üyesi olan Sinan Paşa için devir divanlarında kaleme alınmış şiirler vardır. *Nev'î Divanı*'nda 1 ve *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*'nda da 1 kaside Sinan Paşa için kaleme alınmıştır.

PAŞMAKÇI-ZÂDELER⁸

17. yüzyılın tanınmış ailelerinden olan Paşmakçı-zâdelerin bilinen ilk üyesi Bursa'da Paşmakçı esnafından birinin oğlu Bayramî şeyhi olan Paşmakçı-zâde Şeyh Hüseyin Abdî Çelebi'dir. Abdî Çelebi'nin oğlu Paşmakçı-zâde Mehmed Efendi (ö. 1655), İstanbul kadılığı yapmıştır. Onun oğulları Üsküdar kadısı Mehmed Efendi (ö. 1683), Pîr Sâlih Efendi, müderris ve Rumeli kadısı Şekîb Efendi (ö. 1690) ve Yenişehir kadısı Nûh Efendi (ö. 1672)'dir. Bu isimlerden Üsküdar kadısı Mehmed Efendi'nin soyundan devam eden isimlerden biri oğlu Seyyid Ali Efendi (ö. 1712)'dir. Kudüs kadılığı, nakibüleşraflık ve Rumeli kazaskerliğinin ardından şeyhülislamlık makamına getirildi. Oğlu Abdullah Efendi de şeyhülislamdır (ö. 1733); İstanbul kadısı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Abdullah Efendi'nin kızlarından biri Hekimoğlu ailesinden, diğeri de Dürri-zâdeler ailesinden evlilik yapmış ve soyları oradan devam etmiştir. Oğulları Yenişehir kadısı Mustafa Efendi (ö. 1732), Mısır ve Halep kadısı, Rumeli kazaskeri Mehmed Nûman Efendi (ö. 1783), Şam kadısı, kazasker Mehmed Selim Efendi (ö. 1793)'dir. Bu isimlerden Selim Efendi'nin müderris Mehmed Şihâbeddin Efendi (ö. 1787) ve Kudüs ve Edirne kadısı Mustafa Nâfiz Efendi (ö. 1822) adlı iki oğlu bilinmektedir. Mustafa Nâfiz Efendi'nin de Molla Mehmed Emîn Efendi (ö. 1822), Bağdat ve Filibe kadısı Abdullah Râşid Efendi (ö. 1852?) ve Galata kadısı Mehmed Zeki Efendi (ö. 1816) adlı üç oğlu vardır. Mehmed Numan Efendi'nin çocukları Mısır kadısı İbrahim Efendi (ö. 1801) ve Şam kadısı olan Abdullah Efendi'dir. Nûman Efendi'nin soyu 1900'lü yılların başına kadar devam etmiştir.

Ailenin şair olan üyeleri Paşmakçı-zâde Pîr Sâlih Efendi ve müderris Şekîb Efendi'dir. Şiirleri hakkında biyografi kaynaklarında pek bilgi bulunmayan bu isimler yanında şairliklerine dair bir kayıt olmamakla birlikte fetva mecmuası ortaya koyan Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi ve Üsküdar kadısı Paşmakçı-zâde Mehmed Efendi de tezkirelerde adı geçen isimlerdendir. Nûman Efendi'nin torunlarından Paşmakçı-zâde Zühdi Molla Efendi'nin oğlu Mehmed Esad da Andelîb mahlaslı bir şairdir.

⁸ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 215-227.

Günümüze ulaşmış çok sayıda şiir kitabı vardır (Çetindaş 2019). Şeyhülislam Seyyid Ali Efendi'nin konumu gereği desteklediği şair/yazarlar da vardır. Müftî-zâde İsmail Şerîf Efendi (ö. ?), Şeyhülislama bir rubai, ardından da müzeyyel bir gazel sunarak göreve atanma taleb etmiştir (Selçuk 2014). Uşşâkî-zâde Seyyid Mehmed Sadreddin Efendi (ö. 1735), şeyhülislamın yardımlarıyla göreve atanmıştır (Kaplan 2014). Yetîmî mahlaslı La'li-zâde Abdülbâkî (ö. 1746), şeyhülislamın himayesindeki isimlerdendir (Ünal 2014). Bu isimlerin yanında *Bosnalı Sâbit Divanı*'nda şeyhülislam için kaleme alınmış 1 kaside vardır. Ali Efendi'nin oğlu şeyhülislam Abdullah Efendi için de Seyyid Vehbî'nin (ö. 1736) divanında 2 tarih medhiyesi yer almaktadır.

CANPULAT-ZÂDELER/CANBOLAD-ZÂDELER

Ailenin ismi yerel bir bey olan Kâsım Bey (ö. 1518)'in oğullarından biri olan Canpulat Bey'e (ö. 1571) dayanmaktadır. Enderun mezunu olan Canpulat Bey Osmanlı sarayında yetişmiş, daha sonra Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verilmiştir. Canpulat bölgeyi âsilerden temizlediği için büyük itibar kazandı ve Ulyanoğlu'nun isyanını bastırmak üzere Basra tarafına gönderilen Bağdat beylerbeyi İskender Paşa'ya yardım etmekle görevlendirildi. Kıbrıs'ın fethine de katılan Canpulat Bey, burada şehid düşmüştür. Canpulat Bey'in oğulları Habib Bey (ö. 1582), Hızır Bey, Zeynel Bey, Gazanfer Bey, Cafer Bey, Hayder Bey (ö. 1607'den sonra), Ahmed Bey, Abdullah Bey, Ömer Bey (ö. 1579), Celil Bey ve Hüseyin Paşa (ö. 1605)'dir (Öztuna 2005/II: 605). Bu isimlerden Celil Bey'in oğulları Hızır Bey (ö. 1642), Kilis, Halep ve Temeşvar beylerbeyi Ali Paşa (ö. 1608)'dir. Canbolat Bey'in oğlu olan Hüseyin Paşa'ya da babasından sonra Osmanlı hükümeti tarafından Kilis sancağı ocaklık olarak verilmişti. Canbolat Bey'in oğullarına çeşitli tımarlar tevcih edilmişti. Hüseyin Paşa sancak beyi iken Şam âsilerine karşı cephe aldığı gibi Vali Nasuh Paşa'yı Halep'te kardeşinin oğlu Ali vasıtasıyla muhasaradan kurtarmıştı. Daha sonra Kilis emiri olan kardeşi Celil Bey ile bir müddet mücadele ederek bölgedeki nüfuzunu genişletti. Hüseyin Paşa, bu sayede Halep valiliğine getirildi. Hüseyin Paşa'nın oğlu Damad Canpulat-zâde Mustafa Paşa (ö. 1636?) vezaretle kaptanıderyalık ve Erzurum beylerbeyliği yaptı. Hüseyin Paşa'nın idamı üzerine Halep'e

dönen kuvvetleri, kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Paşa'nın yanına sığındılar. Ali Paşa bu sırada Kilis sancak beyliğinde bulunuyordu. Amcasının kuvvetlerinin başına geçen Ali Paşa süratle bölgeye hâkim olmaya başladı (1606). Canbolatoğlu'nun yanında getirdiği yeğeni Mustafa henüz küçük yaşta olduğu için saray hizmetine alındı. Temeşvar'a giden Ali Paşa ise yeniçeriler ve şehir halkıyla geçinemeyerek Belgrad'a kaçtı ve burada Vezîriâzam Murad Paşa'nın emriyle idam edildi (1611). Bu aileye mensup olan ve Osmanlı sarayında yetişen Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa, daha sonra IV. Murad'ın yakın adamlarından biri olduğu gibi, vezirlik pâyesini almış ve Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Damad Mustafa Paşa'nın çocukları Sultan-zâde Süleyman Bey (doğ. 1635) ve Sultan-zâde Hüseyin Paşa (ö. 1680)'dir. Ailenin son temsilcilerinden Canpulat-zâde Yusuf Bey ve onun oğlu Kaymakam Abdullah Remzi Canbolat (1943)'tır. Yeğeni Ahmed Canbolat da Kilis belediye reisliği yapmıştır.

Ailenin Canboladî kolu XVIII. yüzyılın ilk yarısında şekillendi ve Ali tarafından güçlendirildi. Böylece aile Canboladî ve Yezbekî adlı iki kola ayrılmış oldu. Canbolat koluna mensup olan Kâsım Şihâboğulları ile ihtilâfa düştü. Kâsım'dan sonra ailenin başına geçen Beşir Cebelidürüz emîri oldu. Bir müddet sonra itaatsizlikleri dolayısıyla kardeşi Hasan ile birlikte Cezzâr Ahmed Paşa tarafından Sayda'da ikamete mecbur edildiler. Daha sonra emirlik makamında görülen Beşir Muhtâre de Akkâ'dakine benzer bir cami yaptırdı, ayrıca sulama işine de önem verdi. Aile ondan sonra da bu bölgede güç ve nüfuzunu devam ettirdi. Bu aileden olan Saîd Bey 1860'ta "Lübnan Vak'ası" diye bilinen karışıklıklarda önderlik yaptı ve ele geçirilerek hapsedildi, 1861'de hapiste öldü. Bu ailenin kolları devam etmedi, ancak bunların bıraktıkları miras ve mücadele ortamı bugünkü modern Lübnan'ın karışık siyasî hayatında hâlâ etkili olmaktadır (İlgürel 1993: 144-145).

Divanlarda tam ismi verilmemekle birlikte Cevrî ve Sabrî'nin divanlarında Canpolad-zâde adına kaleme alınmış iki övgü şiiri yer almaktadır.

KÖPRÜLÜ-ZÂDELER

Osmanlı tarihinin en ünlü vezir ailesi olan Köprülüler ailesinin kurucusu olarak bilinen ismi Köprülü Mehmed Paşa'dır. Asıl Köprülü-zâdeler Mehmed Paşa'nın çocukları ve 3 oğlundan Fâzıl Mustafa Paşa'dan yürüyen koldur. Amca-zâdeler, Köprülü Mehmed Paşa'nın erkek kardeşinin nesli olmakla birlikte yan dalı oluşturur. Mehmed Paşa'nın kızkardeşi ve kızlarından yürüyen dallar da Kibleli-zâdeler, Merzifonlu-zâdeler, Puçınli-zâdeler, Safiyye Sultan-zâdeler gibi kollara ayrılır. Köprülü Mehmed Paşa'nın babası Hüseyin Ağa'nın bilinen tek kızı Kibleli Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Bu dala Kibleli-zâdeler denilmekle beraber bunlar kendilerini Köprülü-zâde olarak kabul etmişlerdir. Ailenin bilinen ilk üyesi Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1661) sipahi subayı olarak Hüsrev Paşa'nın hazinedarlığı görevinde bulunmuş, Trabzon, Karaman ve Trablusşam beylerbeyliği ve kubbevezirliği yapmıştır (İlgürel 2002). Köprülü Mehmed Paşa'nın üç oğlu vardır. En küçüğü Hacı Ali Bey (ö. 1664) subaydı. Köprülü'nün büyük oğlu ve halefi Ebu'l-Abbas Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1676), müderrislik ve beylerbeyliği görevlerinin ardından en genç sadrazam olarak tarihe geçmiştir (Özcan 2002: 260-63). Köprülü'nün ortanca ve nesli devam ettiren oğlu Hacı Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1691), müderrislik, beylerbeyliği ve vezirlik görevlerinin ardından sadrazam oldu (Özcan 2002: 263-65)). Fâzıl Mustafa Paşa'nın çocuklarından Hacı Damad Fâzıl Numan Paşa (ö. 1719), vezirlik ve değişik yerlerde serdarlık yaptı. Fâzıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğlu Abdullah Paşa (ö. 1735)'dir. Muhafızlık ve beylerbeyliği görevleri vardır. Abdullah Paşa'nın Van ve Trabzon beylerbeyi Abdurrahman Paşa (ö. 1726), Abdülhamid Bey, Abdullah Bey (ö. 1749), Ammar Bey (ö. 1759), Mehmed Hamdi Bey (ö. 1771), Mehmed Sâdık Bey (ö. 1765) ve Affan Bey (ö. 1783) olmak üzere yedi oğlu vardır (Öztuna 2005/II: 741). Köprülüler bu soydan ilerlemiştir. Abdullah Paşa'nın torunlarından biri Üsküp kadılığı yapan Mehmed Asım Bey (ö. 1816)'dir. Vezaretle Musul beylerbeyi, Ağrıboz muhafızı, Hanya muhafızı, Resmo muhafızlığı yapan Deli Esad Paşa (ö. 1726) da Fâzıl Mustafa Paşa'nın küçük oğludur.

Köprülü Mehmed Paşa'nın bilinen tek erkek kardeşi, Mevlevî Amca Mustafa Hasan Ağa'dır. Hasan Ağa'nın bu nesline Amca-zâdeler

denilmiştir. Hasan Ağa'nın oğlu Sarhoş Mevlevî denen Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın (ö. 1702), beylerbeyliği ve kaptanıderyalık görevleri vardır.

Köprülü ailesinin ve evlilik yoluyla farklı isimlerle de olsa devam eden aile üyelerinin kültürel meselelere de ilgisi yüksektir.

Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa, ilmî faaliyetlerde bulunan ve âlimleri himaye eden bir isimdi. Hatta hadis ve lugat dallarında "imâmü'l-hadîs" unvanıyla, devrinin ulemâsına İstanbul'da Vefa'daki kütüphanesinde ders verecek kadar ihtisas sahibi olduğu kaynaklarda belirtilir. Bu özellikleri sebebiyle ağabeyi gibi "Fâzıl" sıfatıyla anılmıştır. İstanbul'da Akbıyık Camii meydanında bir zâviye yaptırdığı, ağabeyinin kurduğu kütüphanenin vakfiyesini tamamlattığı bilinmektedir (Özcan 2002: 265). Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğullarından Hacı Damad Fâzıl Nûman Paşa kelam ve hadiste uzman, mantık, siyer ve tasavvuf üzerine 5 eserin müellifidir. Nûman Paşa'nın bir mantık kitabı kaleme aldığı, ayrıca imam Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin bazı sözlerini topladığı (Behcetî, vr. 185^b), tasavvuftan Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Risâle-i Kuşeyriyye*'sini özetlediği ve *el-'Adl fî beyânî hâli'l-Hadır* adında bir eser yazdığı (Köprülü Ktp., III. Kısım, nr. 148), bu eserin daha sonra Cârullah Veliyyüddin Efendi tarafından şerh edildiği nakledilir (Özcan 2002: 265-67). Numan Paşa'nın oğlu Saîd Ahmed Paşa (ö. 1769), Hâfız mahlasıyla şiirler kaleme almıştır. Fâzıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğlu Abdullah Paşa (ö. 1735) da üç dilde şiir söyleyen Arapça divan sahibi bir isimdir. *Dürriyât-ı Nuhbetü'l-Eş'âr* adlı Arapça şiirlerinden bir kısmının yer aldığı bir eseri yanında kıraat alanına yönelik de bir eser kaleme almıştır (Kesik 2014). Fâzıl Mustafa Paşa'nın küçük oğlu Deli Esad Paşa Hicrî ve Hâsim/Hâşim mahlaslarıyla şiirler kaleme alan bir şairdir. Hâsim, şiir ve inşâsının güzelliği ile dikkatleri üzerine çekmiş, devrinde şair ve âlim olarak tanınıp saygı görmüştür. Elimizde Divanı vardır. *Yusuf u Züleyha*'yı Farsçadan manzum olarak çevirmiştir. Abdullah Paşa'nın oğullarından Ayaz/Ayazî mahlaslı Köprülü-zâde Ayaz Bey (ö. 1763) de divan şairidir, elimizde eserlerine dair bir bilgi yoktur (Kaplan 2014). Köprülü Mehmed Paşa soyundan gelen ve Mâbeyn kâtiplerinden 1253/1838'de vefat eden Vassâf Efendi'nin oğlu Köprülü-zâde Mahmud Cemil Bey (ö. 1914) de şairdir.

Aile üyelerinin çeşitli şekillerde himaye ettiği isimlere bakıldığında Âlî mahlaslı Hekimoğlu Ali Paşa Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur. Ahmed Fasîh Dede (ö. 1699), Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın hazine katipliği görevinde bulunmuştur (Ünal 2014). Kabasakal Mehmed (ö. ?), Köprülülerden Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın ordusunda ve onun maiyetinde çalışmıştır. Koca Râgıb Paşa (ö. 1763) da Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın yanında katiplik, mektupçuluk, defter emînliği gibi görevler yaparak doğu cephesini dolaşmıştır. Merâmî mahlaslı Enderunî Ahmed Efendi (ö. 1743) Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın maiyetindeki isimlerdendi. Sâkıb mahlaslı Şeyh Sâkıb Mustafa Dede (ö. 1735) Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın maiyetinde olan isimlerdendi. Tâlib mahlaslı Ahmed (ö. 1674) Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın hizmetinde çalışmıştır. Ünsî mahlaslı Abdüllatif (ö. 1664) de Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte Uyvar seferine kadı olarak atanmıştır. Vânî mahlaslı Mehmed Efendi (ö. 1685) Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa Erzurum'a beylerbeyi olarak atanınca onun himayesine girmiş; Paşa sadrazam olup İstanbul'a gidince Vânî'yi de İstanbul'a davet etmiş Sultan IV. Mehmed (1648-1687) ile tanıştırmıştır. Bu süreçten sonra padişahın yanından ayırmadığı bir isim olan Vânî, Şehzade II. Mustafa ve Ahmed'e dersler vermiştir (Baki 2015). Dönem divanlarına Köprülü ailesine sunulan şiirler açısından bakıldığında Nâbî'nin Köprülü-zâde Esad Bey için kaleme aldığı 1 kasidesi, Nâilî-i Kadîm'in Fâzıl Ahmed Paşa için 3 kasidesi ve 1 kıtası, Mezâkî'nin (ö. 1676) Fâzıl Ahmed Paşa için çoğu Uyvar, Kandiye gibi yerlerin fethi için kaleme alınmış 8 medhiyesi, Neşâtî'nin Fâzıl Ahmed Paşa için 3 medhiyesi, Fasîh Ahmed Dede'nin (ö. 1699) Fâzıl Ahmed Paşa için 1 medhiyesi, Üsküdarlı Sırrî'nin (ö. 1699) Fâzıl Ahmed Paşa için 1 medhiyesi, Neylî'nin Köprülü-zâde Abdullah Paşa için 1 medhiyesi ve Hâmî'nin Köprülü-zâdelerden biri için kaleme aldığı 1 medhiyesi vardır. Bu isimlere ailenin farklı kollarından ilerleyen isimler de dahil edildiğinde Üsküdarlı Sırrî'nin ve Nâbî'nin Amca-zâde Hüseyin Paşa için kaleme aldığı 1'er medhiyesi, damadlığı dolayısıyla ailenin üyesi olan Osmanlı sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için Nâilî-i Kadîm'in divanında 1, Üsküdarlı Sırrî'nin divanında 3 medhiyenin kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bunlardan başka Vuslatî'nin (ö. 1688) *Gazânâme-i Çehrin* adlı eseri Paşa'nın Çehrin seferi için kaleme alınmıştır. Haylî

mahlaslı Ahmed Çelebi (ö. 1686), Nigâhî Çelebi (ö. 1650) ve Hacı Ali Efendiler Paşa'nın tezkirecisi olarak onunla bazı seferlere katılmışlardır. Ahmed Sükûnî Efendi (ö. 1690), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisab ederek onun himayesinde görevler almıştır (Aydın 2014).

BAYRAM-ZÂDELER⁹

Osmanlı Devleti'nin şeyhülislam ailelerinden biri olan Bayram-zâdeler, aslen Ankaralı olup Hacı Bayram-ı Velî'nin soyundan gelmektedir. Ailenin ilmiye sınıfına intisap etmesini sağlayan Zekeriyâ Efendi ve şeyhülislamlığı ile olduğu kadar şairliği ile de ün yapan Yahyâ Efendi ailenin önde gelen isimleridir. Ankaralı Bayram Efendi'nin oğlu olan Zekeriyâ Efendi (ö. 1593), Osmanlı Devleti'nin yirmi birinci şeyhülislamıdır. Halep, Medine, Mısır, Bursa ve İstanbul'da kadılık yapmış, ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine yükselmiştir. 1592 yılında meşihat makamına getirilmiş ve görevde iken vefat etmiştir (Tuğluk 2013). Zekeriyâ Efendi'nin kardeşi olan Hasan Efendi (ö. 1637), önce müderris, ardından da Mekke, Eyüp, Galata, Edirne ve İstanbul'da kadı olarak görev yapmıştır. 1626 yılında Anadolu, 1629 yılında ise Rumeli kazaskerliğine yükseldiği bilinen Hasan Efendi'nin Rızâyî Mehmed Ali Çelebi (ö. 1629) adında bir oğlu vardır. Önce müderris ardından da Selanik ve Mısır kadısı olmuştur. Zekeriyâ Efendi'nin diğer kardeşi Pîr Mehmed Efendi (ö. 1596) müderrislik yapmıştır. Zekeriyâ Efendi'nin Rukiye Hanım ile evliliğinden Yahyâ Efendi, Lütfullah Efendi ve Mehmed Efendi adında üç oğlu ve Rukiyye Hatun adında bir kızı olmuştur. Zekeriyâ Efendi'nin çocuklarından en tanınmış olan Yahyâ Efendi (ö. 1644), Osmanlı Devleti'nin yirmi yedinci şeyhülislamıdır. Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıkları yapmıştır. Anadolu ve aynı yıl içinde Rumeli kazaskerliğine yükselmiştir. 1622 yılında Şeyhülislam Esad Efendi'nin görevinden ayrılmasından sonra meşihat makamına getirilmiştir. Üç kez bu göreve yeniden getirilen Yahyâ, görevde iken 93 yaşında vefat etmiştir. Yahyâ Efendi'nin çocuğu yoktur. Zekeriyâ Efendi'nin "Vişne" lakaplı ve Kadı Çelebi namı ile

⁹ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 29-44.

bilinen oğlu Lütfullah Efendi (ö. 1632) çeşitli şehirlerde kadılık yaptıktan sonra kazaskerlik makamına yükselmiştir (Aslan 2014). İzzetî Mehmed Efendi (ö. 1681) adında bir oğlu vardır. İzzetî Mehmed Efendi önce müderris ardından da İstanbul kadısı olmuş, 1669'da Rumeli kazaskerliğine yükselmiştir. Zekeriyâ Efendi'nin küçük oğlu olan Mehmed Efendi (ö. 1609), önce müderris ardından da İzmir Mollalığı yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin önemli ulemâ ailelerinden biri olan Bayram-zâdeler, kültür, sanat ve bilhassa edebiyat alanında adından söz ettiren şairler yetiştirmiştir. Bayram-zâde ailesine mensup olup şairliği ile bilinen kişilerden ilki Zekeriyâ Efendi'dir. "Meylî" mahlası ile şiirler kaleme alan Zekeriyâ Efendi çok sayıda eser hazırlamıştır. *Hâşiye-i Sadri'ş-Şerîa*, *Tefsîr-i Fâtîha*, *Ta'likât 'alâ Şerh-i Miiftah*, *Hâşiye 'alâ Şerh-i Mevâkıf*, *Hâşiye'ale'd-Dürer* ve *Talikât 'ale'l- Beyzâvî'den Arafa* hâşiyesi bu eserlerden bazılarıdır (Tuğluk 2013). *Devhatü'l-Meşayih*'te Zekeriyâ Efendi'nin divan sahibi şairlerden olduğu belirtilmiş ise de günümüzde tespit edilebilmiş bir divanı mevcut değildir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi Zekeriyâ Efendi'nin iyi bir şair olduğunu, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerinin bulunduğunu ve bu alanda yetenekli olduğunu beyan eder (Sungurhan 2017: 819). Zekeriyâ Efendi hem makamı hem de şeyhülislam şairlerden olması dolayısı ile dönemindeki şairler arasında saygın bir konuma sahip olmuş, bu şairler tarafından kendisine şiirler takdim edilmiştir. Filibeli Vecdî'nin divanında Zekeriyâ Efendi'ye sunulmuş 8 şiir tespit edilmiştir. Bayram-zâdelere mensup olup şiir ile meşgul olan isimlerden bir diğeri de Rızayî mahlaslı Mehmed Ali Çelebi'dir. *Rızayî Divanı* ve şiirlerinin yanında mensur eserleri vardır. *Nakdû'l-Mesâil fî Cevâbi's-Sâil* ve *Avdû'ş-Şebâb* adlı eserleri tercüme niteliğindeki düz yazılarıdır (Gürsoy 2014). Rızayî şairliği ile olduğu kadar hamiliği ile de edebiyat alanına katkı sağlayan isimlerden biridir. Özellikle tanınmış bir ulemâ ailesine mensup olması ve ilim ile meşgul olması dolayısıyla, dönemin ilim adamlarını koruyup gözetmiş ve edebi çevrelerde adından söz ettirmiştir. Aynı zamanda kadı olan Nergisî, *Nihalistan*'da Ali Çelebi'yi "sipâh-ı eltâf ile ihzâr-ı bargâh-ı ahâlî-penâh idüp müstagrık-ı nevâziş ü ihsân itmek pîş-nihâd-ı meşreb-i inâyet-resânî" sözleri ile methetmiştir (Çaldak 1997: 455-451). Yine aynı eserde, ilim ve faziletleri dolayısıyla kendisinin etrafında edebi çevrelerin

toplanmasından bahisle “hurşîd-i devrân” olarak anılmıştır (Çaldak 1997: 540). Bayram-zâde ailesi mensuplarından üzerinde durulması gereken en önemli kişi Şeyhülislam Yahyâ’dır. Babası Zekeriyyâ Efendi gibi hem şeyhülislam hem de şair olan Şeyhülislam Yahyâ, gerek şiiri gerekse ilmi ile meşhur ve çevresi tarafından sevgi ve saygı gösterilen bir zattır. Çocukluğundan itibaren ilim ve sanatla meşgul olmuş, kendisinden ve sanatından daima övgü ile bahsedilmiştir. Şeyhülislam Yahyâ’nın en önemli eseri *Divan*’ıdır. Kınalı-zâde onun şiirleri için “Mergûb u makbûl güftârı ve pesendîde-i sîğâr u kibâr eş’âr-ı dürer-bârı vardır” (2017: 935) derken, *Rıza Tezkiresi*’nde ise “Eş’âr-ı dil-pezirleri şûh u selis ü sûz-nâk ve güftâr-ı bî-nazirleri sim ü zer-i hâlisü’l-ayâr gibi mücellâ vü pâkdür” (Zavotçu 2017: 230) diye bahsederek “sultanü’ş-şuara” olarak anılması gerektiğini söyler. Şeyhülislam Yahyâ’nın *Divan*’ı dışında *Ferâ’iz Manzumesi Şerhi*, *Kasîde-i Bürde Tahmis* ve *Nigâristân Çevirisi* isimli eserleri hazırlamıştır. Bunların yanında Şeyhülislam Bursalı Mehmed Efendi, Şeyhülislam Yahyâ’nın şeyhülislamlığı boyunca verdiği fetvaları *Fetavâyı Yahyâ* isimli eserde toplamıştır (Kavruk 2014). Kültür ve sanat alanına katkısı yalnız kaleme aldığı eserler ile sınırlı olmayan Şeyhülislam Yahyâ’nın, hem birçok şaire hamilik yapması suretiyle hem de başarılı bir şair olmasından dolayı diğer şairlerce örnek alınması itibariyle çok yönlü bir katkısından bahsetmek mümkündür. Hem ilmî hem de edebî alanda önemli bir yeri olan Şeyhülislam Yahyâ’ya çağdaşı olan şairler çok sayıda şiir takdim etmiş, Yahyâ’nın şiirlerine nazireler yazmıştır. Bunun yanında kendinden sonraki dönemlerde yaşamış olan şairler de Yahyâ’nın şairliğinden övgü ile bahsederek nazireler kaleme almışlardır. Şeyhülislam Yahyâ’nın etkilediği şairlerden birisi kendisi gibi divan sahibi şeyhülislam şairlerden olan Bahâyî Efendi’dir. Bahâyî Efendi’nin şiir anlayışında etkili olduğu gibi onun mahlasını veren kişi dahi Şeyhülislam Yahyâ’dır. Dönem şairlerinden Nailî, Şeyhülislam Yahyâ’ya 2 kaside takdim etmiştir. Şeyhülislam Yahyâ Efendi’ye kaside sunan şairlerden bir diğeri Nev’î-zâde Atâyî’dir. Atâyî, divanını Şeyhülislam Yahyâ’ya ithaf etmiştir. Divanda 4 kasidesi Yahyâ Efendi için kaleme alınmıştır. Kasidelerinin dışında Atâyî, Şeyhülislam Yahyâ’nın bir gazeline tahmis yazmış ve Şeyhülislam Yahyâ için çok sayıda beyit kaleme almıştır. Doğrudan kendisine sunduğu şiirler dışındaki şiirlerinde de, Şeyhülislam Yahyâ’dan bahsedildiği, bilhassa şiirlerinin örnek

alındığı, kendisinin de ona ulaşmak istediği yönünde ifadeler mevcuttur. Şeyhülislam Yahyâ'ya şiir sunan şairlerden birisi de Cevrî'dir. Şair, Yahyâ Efendi'ye bir kaside sunmuştur. Bayram-zâde ailesine mensup olan Rızâyî'nin hem meslekî hem de şiir alanındaki yükselmesinde Şeyhülislam Yahyâ'nın önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim *Rızâyî Divanı*'nda yer alan 2 kaside Şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye sunulmuştur. Şeyhülislam Yahyâ'dan ilgi ve himaye görek ondan şiir sunan şairlerden biri Nergisî'dir (ö. 1635). Nergisî manzum eserlerinden *Meşakku'l-Uşşak* adlı eserinin ön sözünde bulunan 63 beyitlik bir kasideyi Yahyâ Efendi'ye sunarak onun şeyhüislamlığını kutlamıştır. Nef'î'nin divanında yer alan 1 kıta, Sabrî'nin divanında 2 medhiyye, Kaf-zâde Fâizî'nin divanında 3 medhiyye, Râmî'nin divanında 1 ve Yârî'nin divanında da 1 medhiyye Yahyâ Efendi'ye sunulmuştur. Bu isimlere ek olarak Cem'î'nin 3, Sehmî'nin 3, Şeyhî Mehmed'in 1, Zuhûrî'nin 2, Kadrî'nin 1, Süheylî'nin 1 ve Tıflî'nin 1 kasidesi vardır.

Bayram-zâdelere mensup olup şiir ile ilgilenenlerden Lütfullah Efendi de Şeyhî mahlası ile şiirler kaleme almıştır (Aslan 2014). Oğlu İzzetî mahlası ile şiir yazan Vişne-zâde Mehmed Efendi'nin de bir divanı mevcuttur. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen İzzetî Mehmed Efendi, Sebki Hindî etkisinde şiirler kaleme almıştır. *Divan*'ı dışında *Keşfü'z-Zünûn ve Zübdetü'l-Eş'ar'a* ilaveler yazarak zeyl yazdığı bildirilmekteyse de bu eserlere ulaşılabilmiş değildir (Yıldız 2014).

İlmî alanda olduğu kadar kültürel alanda da adından söz ettiren Bayram-zâdelere mensup on kişiden beşinin şair olması ailenin edebiyat ve sanat alanında aktif olduğu ve bu alanlara katkı sağladığını açıkça göstermektedir.

DÜRRÎ-ZÂDELER¹⁰

Dürrî-zâdeler 18. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde etkin roller üstlenmiş, yaklaşık iki

¹⁰ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 66-77.

yüzyıl boyunca şeceresi takip edilebilen, altı şeyhülislam yetiştirmiş bir ailedir.

Osmanlı Devleti'nin altmış ikinci şeyhülislamı ve bilinen soyu babası Ankaralı İlyas Efendi'ye kadar takip edilebilen Mehmed Efendi (ö. 1736), medrese eğitimini tamamlayarak müderris olduktan sonra, İstanbul kadılığı yapmıştır. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından, 1734 yılında Şeyhülislam İshak Efendi'nin vefatının ardından meşihat makamına getirilmiştir. Dürrî Mehmed Efendi'nin eser kaleme aldığına dair bir bilgi mevcut değildir. Mehmed Efendi'nin Mustafa ve Nûreddin isimlerinde iki oğlu olup, büyük oğlu daha sonra şeyhülislam olmuş, küçük oğlu Nûreddin ise müderrislik yapmakta iken vefat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yetmiş ikinci şeyhülislamı olan Dürrî-zâde Mustafa Efendi (ö. 1774), Şeyhülislam Dürrî Mehmed Efendi'nin oğlu olmasına istinaden Dürrî-zâde olarak anılır. Mustafa Efendi'nin Paşmakçı-zâdelerden Şeyhülislam Seyyid Abdullah Efendi'nin kızı Şerife Safiye Hanım ile evlenmesinin ardından aile "Seyyid" unvanını almıştır. 1756 yılında Damad-zâde Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamından azledilmesinden sonra meşihat makamına getirilmiştir. *Dürre-i Beyza* adında fıkha dair bir eser kaleme almıştır. Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin büyük oğlu olan Nûrullah Efendi (ö. 1778), Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin seksen beşinci şeyhülislamı olan Atâullah Efendi, Şeyhülislam Dürrî Mustafa Efendi'nin ikinci oğludur (ö. 1785). Kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından şeyhülislamlığa getirilmiş ve iki yıla yakın bir süre bu görevi ifa etmiştir. Feyzullah-zâdelerden Azîze Hanım ile evlenen Atâullah Efendi'nin bu evlilikten Hamid Mehmed Efendi adında bir oğlu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin seksen yedinci şeyhülislamı olan Ârif Mehmed Efendi (ö. 1810), Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin oğullarındandır. Kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından şeyhülislamlığa getirilmiştir. *Neticetü'l-Fetâvâ* adlı bir eseri vardır.

Nûrullah Efendi'nin oğlu, Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin torunu olan Hidâyettullah Mehmed Efendi (ö. 1813), önce müderris ardından da Mekke kadısı olarak görev yapmıştır. İstanbul kadısı olarak görev yapmakta iken vefat etmiştir.

Nûrullah Efendi'nin oğlu, Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin torunu olan Âbid Mehmed Efendi (ö. 1829), kadılık ve Anadolu kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin doksan sekizinci şeyhülislamı olan Dürrî-zâde Abdullah Efendi (ö. 1822), Şeyhülislam Dürrî-zâde Ârif Mehmed Efendi'nin oğludur. Babası Ârif Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde sırasıyla İzmir, Galata ve İstanbul kadılıklarında görev yapmıştır. Anadolu kazaskerliğinin ardından şeyhülislam olmuştur.

Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin oğlu olan Şerif Mehmed Efendi (ö. 1861), önce müderris, ardından Yenişehir ve Bursa kadısı olmuştur. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yüz yirmi sekizinci ve son şeyhülislamı Abdullah Beyefendi (ö. 1923), Şeyhülislam Dürrî-zâde Abdullah Efendi'nin torunudur. Galata kadılığı ve Anadolu kazaskerliğine ardından şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.

İncelenen divanlar neticesinde bu aileye mensup şeyhülislamlardan sadece Dürrî-zâde Mustafa Efendi, Ârif Efendi ve Dürrî-zâde Abdullah Efendi'ye sunulan şiirler tespit edilebilmiştir. Şeyhülislam şairlerden Mekkî Mehmed Efendi (ö. 1797), Dürrî-zâde Mustafa Efendi için inşa edilen kasra tarih düşürmek maksadıyla 1 şiir kaleme almıştır.

Şeyhülislam Ârif Efendi de kendisine şiir takdim edilen şeyhülislamlardan biridir. *Ebubekir Celalî Divanı*'nda yer alan 2 övgü şiiri vardır. Antepli Aynî (ö. 1837) de Dürrî-zâde Ârif Efendi'nin ikinci defa şeyhülislam olması münasebetiyle yazdığı "Ârif Efendi müftî oldu yine cihana" tarih mısraını ihtiva eden beş beyitlik tarih manzumesine caize olarak kendisine mülazemet verilmiştir (Arslan 2014). Afyonkarahisarlı Fevzî (ö. 1835) de müderrislikten azlettilmesi üzerine kaleme aldığı kasidesini şeyhülislam Dürrî-zâde'ye sunmuş ve ondan yeniden atanma konusunda yardım beklemiştir (Arslan 2014).

Dürrî-zâdelere mensup şeyhülislamlardan kendisine şiir takdim edilen birisi de Abdullah Efendi'dir. *Ebubekir Celalî Divanı*'nda Abdullah Efendi'ye takdim edilmek üzere kaleme alınmış kaside ve tarihlerden oluşan 6 şiir bulunmaktadır. Keçeci-zâde İzzet Molla'nın (ö. 1829) divanında da Dürrî-zâde Abdullah Efendi için 1 medhiye vardır. Râgıb

(ö. 1824), Muhammed Dürrî-zâde Abdullah Efendi'ye bazı kasideler sunup onun iltifatına nail olan isimlerdendir (Tanyıldız 2014).

MİRZÂ-ZÂDELER¹¹

18. yüzyılın önemli ulemâ ailelerinden biri olan Mirzâ-zâdeler, Mirzâ Mehmed Efendi'nin soyundan gelenlere verilen isimdir. Mirzâ-zâdeler, ilmiye teşkilatına çok sayıda devlet adamı yetiştirmiş olmasının yanında kültür ve edebiyat alanlarına katkıda bulunan kişilerin de mensup olduğu bir ailedir. Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi ve onun soyundan gelen Mirzâ-zâde Sâlim gibi tanınmış isimler de Mirzâ-zâde olarak anılmalarına rağmen bu aileye mensup değildirler. Mirzâ Mustafa Efendi ve onun soyundan gelenler müstakil bir aile olup, Mirzâ Mehmed Efendi veya mahdumları ile bir akrabalık ilişkisi bulunmamaktadır. Mirzâ-zâdeler ikisi şeyhülislam olmak üzere Osmanlı Devleti'ne çok sayıda devlet adamı yetiştirmesi dolayısıyla önemli bir ailedir.

Habib Bey adında bir kişinin oğlu olan Mirzâ Mehmed Efendi (ö. 1683), Revan Seferi'nden sonra IV. Murad (1623-1640) ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve sarayda eğitim görmüştür. Mülazım olduktan sonra çeşitli medreselerde müderris, Şam, Mekke ve İstanbul kadısı olmuştur. Mirzâ Mehmed Efendi Safiye Hanım'la evlenmiş ve bu evliliğinden bir kızı ve üç oğlu olmuştur. Kızının ismine ulaşılammış olmakla birlikte Matrakçı Mesud Efendi ile evlendiği bilinmektedir. Oğulları ise Şeyh Mehmed Efendi, Mustafa Efendi ve Ahmed Neylî Efendi'dir (Kılıç 1995: 209-217). Mirzâ Mehmed Efendi'nin oğlu, Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadı olan Şeyh Mehmed Efendi'dir (ö. 1735). Tahsilini tamamlayıp Süleymaniye derecesine ulaşmış, ardında da "tafra" adı verilen yöntemle sıra gözetilmeksizin üst derecelere yükselmiştir. İzmir, Edirne, Mekke ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinin ardından meşihat makamına getirilmiştir. Şeyh Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten şeyhülislamlığa kadar yükselmiş olan Mehmed Saîd Efendi olmuştur.

¹¹ Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 203-214.

Ebûishak-zâdelerden Mehmed Es'ad Efendi ile evli olduğu bilinen fakat ismine ulaşlamayan bir de kızı vardır (İpşirli 2005: 170-171). Öztuna ve Mehmed Süreyya Mirzâ-zâde Ahmed Neylî Efendi'nin de Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olduğunu belirtse de Mehmet İpşirli ve Atabey Kılıç, Ahmed Neylî Efendi'nin Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu değil, kardeşi olduğunu belirtirler (İpşirli 2005:171, Kılıç 2001: 209-217). Mirzâ Mehmed Efendi'nin küçük oğlu olan Ahmed Neylî Efendi (ö. 1748), müderrislik, mollalık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Mirzâ Mehmed Efendi'nin küçük oğlu olan Mustafa Efendi (ö. 1688), babası Mekke kadısı iken mülazım olarak müderrisliğe başlamıştır. Ağabeyi Mirzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Bâlî Efendi Medresesine tayin edilmiş ve burada görev yapmakta iken vefat etmiştir. Şeyhülislam Mirzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Saîd Efendi (ö. 1775), Osmanlı Devleti'nin yetmiş sekizinci şeyhülislamıdır. Babasının şeyhülislam olduğu dönemde Süleymaniye müderrisliğine yükselmiş, beş yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra kadılığa geçerek İzmir, Bursa ve İstanbul'da kadılık görevi ifa etmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği, bir süre de nakibüleşraflık yapmıştır. 1770 yılında Piri-zâde'nin vefatından sonra onun yerine meşihat makamına getirilmiştir (İpşirli 2005: 169-170). Ahmed Neylî Efendi'nin en büyük çocuğu olan Mehmed Hamid Efendi (ö. 1767) amcası Şeyh Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde hâric payesi ile müderris olmuştur. Çeşitli medreselerde müderris olarak görev yaptıktan sonra Selanik ve İstanbul kadılığı yapmıştır. Ahmed Neylî Efendi'nin küçük oğlu olan Mehmed Efendi'nin (ö. 1749) müderris olduğundan başka bilgimiz yoktur. Anne tarafından Mirzâ-zâdelere mensup olan kişilerden birisi de şair Fitnat Hanım'dır (ö. 1780). Baba tarafından Ebûishak-zâdelere mensup olan Fitnat Hanım anne tarafından da Şeyh Mehmed Efendi'nin torunu, Şeyhülislam Mehmed Saîd Efendi'nin yeğenidir. Fitnat Hanım'ın divanında Mirzâ-zâdeler ile ilgili olarak on üç tarih manzumesi vardır.

Mirzâ-zâdeler ailesi ortaya koydukları bilimsel eserler ve şairlikleri yanında kültür ve sanatın destekçisi olarak da öne çıkan bir ailedir. Ahmed Neylî Efendi, özellikle Arapça ve dini ilimlerde öne çıkmıştır. *El-Fazlü'l-Vehbî fî-Tercemeti'l-Cânibi'l-Garbî* ve *El-Evîfâ fî-Tercemeti'l-Vefâ* adlı Farsça ve Arapçadan iki tercümesi ve *Mâ-lâ-büdde minhü li'l-Edîbi mine'l-Meşhûri ve'l-Garîb* (*Şerh-i Lügat-ı Târîh-i Vassâf*) adlı bir şerhi vardır.

Edebiyat ve sanatla da oldukça ilgili olan Ahmed Efendi, Neylî mahlası ile şiirler kaleme alan divan sahibi bir şairdir. *Divan*'ı biri Arapça 16 kaside, on dördü Farsça 195 gazel, 1 müstezat, 2 terkiib-bend, üçü Farsça 34 rubai, 2 murabba, 1 şarkı, 1 muhammes, 1'i Farsça 6 tahmis, 2'si Arapça 1'i Farsça 69 tarih, biri Arapça 16 lügaz, 5 muamma, 36 kıta, 5'i Farsça 95 müfred, 5 mesnevi ve 3 takrizden müteşekkildir (Uzun 2013). Kaynaklarda Mehmed Hamid Efendi'nin "tarihe aşına, hoş sohbet, kâmil ve şair" olduğu belirtilir. Yine şairliği ile ilgili olarak Mehmed Süreyya "şi'r ü inşada murad üzre güftâra kâdir bir şâir-i mâhir" (1996: 600) ifadelerini kullanır. "Hamîd" mahlası ile şiirler kaleme almıştır (Gürbüz 2014).

Ailenin ilk şeyhülislamı olan Şeyh Mehmed Efendi, şairliğine dair bilgimiz olmasa da makamı itibariyle kendisine şiir takdim edilen kişilerden birisidir. *Fitnat Hanım Divanı*'nda yer alan bazı tarih manzumelerinde Mirzâ-zâde Efendi için kaleme alınmış şiirler vardır. Mirzâ Mehmed Efendi ile bağlantısı olduğu bilinen şairlerden biri Rüşdî Ahmed'dir. Rüşdî Ahmed, 1645 yılında İstanbul'a gelmiş ve Mirzâ Mehmed Efendi ile aralarında hasıl olan dostluk sebebi ile Mustafa Paşa'nın konağına alınarak paşanın nedimi olmuştur. Benzer bir durum aslen Yahudi olup, Mirzâ Mehmed Efendi'nin etkisi ile Müslüman olduğu rivayet edilen Hâkî Mehmed Efendi (ö. 1831) için de söz konusudur. Hâkî Mehmed Efendi, bu vesile ile Bahâyî Efendi'nin şiir meclislerinde bulunmuş ve kendisine ulufe tayin edilerek rahat yaşaması sağlanmıştır (Kılıç 1995: 209-217). Nimet mahlaslı Nimetullah Efendi (ö. ?) de Mirzâ Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında müderris olarak atanmış, onun himayesindeki isimlerden biridir. Pîrî-zâde Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1749) de Mirzâ-zâde Efendi'nin hizmetinde bulunan isimlerdendir.

Mirzâ-zâdelerin bir diğer şeyhülislamı, Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu, Mirzâ-zâde Mehmed Saîd Efendi de babası gibi şiir ve edebiyat ile meşgul olduğunu bilmediğimiz ama makamı dolayısıyla dönemin şairleri tarafından kendisine şiir sunulan bir isimdir. Bunlardan birisi aynı zamanda şeyhülislam olan Mehmed Şerif Efendi'dir (ö. 1790). *Şerif Divanı*'nda birisi Saîd Efendi'nin Rumeli kazaskerliğine getirilmesi diğer ise meşihat makamına getirilmesi için olmak üzere Saîd Efendi'ye sunulmuş iki övgü şiiri mevcuttur (Dursunoğlu 1996: 144-147).

Şeyhülislam Mehmed Saîd Efendi için şiir kaleme alarak ona takdim eden şairlerden birisi de dönemin şiir meclislerinde kendine önemli bir yer edinen Fıtnat Hanım'dır. *Fıtnat Hanım Divanı'nda* Mehmed Saîd Efendi'nin meşihat makamına getirilmesine tarih düşürmek maksadı ile kaleme alınmış üç adet tarih manzumesi yer almaktadır (Kılıç 2001: 115). Kâşif mahlaslı Üsküdârî Ali Kâşif Efendi (ö. ?) de Mehmed Saîd Efendi'nin kitapçılığını yapan ve onun himayesinde olan isimlerdendir (Kesik 2014).

HEKİMOĞULLARI/ HEKİM-ZÂDELER/ HEKİMBAŞI-ZÂDELER

Ailenin ismi 18. yüzyılın başında yaşamış aslen Giritli olan Hekimbaşı Nuh Efendi'den gelmektedir (ö. 1707). Müslüman olup İstanbul'a gelen Nuh Efendi beylerbeyliği payesi almış, cerrah başı olarak Osmanlıya hizmet etmiştir. Safiye Hanım'dan sekiz oğlu olmuştur. Oğullarından ilki Süleyman Efendi (ö.1736) de babası gibi cerrah başı görevinde bulunmuştur. Onun nesli Cerrah-zâdeler veya Cerrahpaşa-zâdeler diye anılmıştır. Diğer çocukları İstanbul kadılığı yapan Ebûbekir Efendi (ö. 1732), kapıcı başı Osman Bey (ö. 1738), hâcegân, baş muhasebeci ve şehremini Feyzullah Bey (ö. 1748), müderris, hattat Ömer Efendi (ö. 1698), Yahyâ Bey (ö. 1742) ve Yusuf Evliyâ Efendi (ö. 1736)'dir. Yusuf Evliyâ Efendi, Evliyâ-zâdelerin de atasıdır. Kızı vesilesiyle Paşmakçı-zâdelerle de akraba olmuştur. Nuh Efendi'nin en küçük oğlu ailenin en tanınmış üyesi Osmanlı sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'dır (ö. 1758). Kabiliyeti sayesinde III. Ahmed döneminde silâhşorlukla saraya giren ve dergâh-ı âli kapıcıbaşılığına yükselen Ali Paşa, Tebriz'in fethi sırasındaki başarılarından dolayı vezirlikle Anadolu beylerbeyliğine getirilmiştir. Sivas ve Diyarbakır valiliği yaptı, Erzurum valiliğiyle Revan bölgesi seraskerliğine getirildi. Tebriz'i aldıktan sonra sadrazam oldu. Bosna, Mısır, Adana ve Anadolu valilikleri yaptı. Hekimoğlu Ali Paşa, siyasette etkin olduğu kadar kültürel meselelere de duyarlı birisiydi. Hollanda sefareti tercümanlarından Petros Baromian'ın 1733'te Fransızcadan *Fennümâ-yı Câm-ı Cemâyin ez-Fenn-i Coğrafiya* adıyla Türkçeye çevirdiği eser Ali Paşa'ya ithafen basıldığı gibi, Tebriz'in fethine ve İran'daki faaliyetlerine dair şair ve münşi Adürrezzak Nevres Efendi *Tebrîziyye-i Hekimoğlu Ali Paşa* adıyla manzum bir eser kaleme almıştır.

Paşa'nın Bosna'daki gazaları da müstakil bazı eserlere konu olmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu İsmail Ziyâeddin Bey de onun hayat hikayesini yazmıştır (Aktepe 1998: 166-168).

Hekimoğlu ailesinin en tanınmış üyesi Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Ali Paşa aynı zamanda Âlî mahlası ile şiirler yazan bir şairdir. Bulunduğu görevler icabı çok sayıda şair/yazara hamilik yaptığı gibi adına da eserler kaleme alınmıştır. Devir divanlarına bu açıdan bakıldığında *Lebib Divanı*'nda 1, *Nevres-i Kadîm Divanı*'nda 4, *Çeşmî-zâde Reşîd Divanı*'nda 2 ve *Sâlik Divanı*'nda 2 övgü şiiri Hekimoğlu Ali Paşa için söylenmiştir. Bu isimlerden Nevres-i Kadîm (ö. 1762), memuriyet hayatına Hekimoğlu Ali Paşa'nın Tebriz cephesi seraskerliği sırasında hizmet-i kitâbîlik görevi ile başlamış sadrazam olarak İstanbul'a gelen Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte İstanbul'a gelerek onun kurduğu kütüphaneye hâfız-ı kütüb tayin edilmiştir. Şair, sadrazama yakınlığı, ilmi ve edebi yeteneği ile İstanbul'da kendisine iyi bir çevre edinmiştir. Nevres-i Kadîm'in *Tarihçe-i Nevres* adlı eseri Şah II. Tahmasb'ın iki yüz bin kişilik büyük bir orduyla Revan kalesine saldırmasını, Diyarbakır valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın serasker olarak Revan'a gidip kaleyi müdafaa edişini ve Safevî ordusunu bozguna uğratışını, bu başarısı dolayısıyla sadrazamlık verilen Hekimoğlu Ali Paşa için İstanbul'da yapılan törenleri anlatmaktadır (Akkaya 2013).

Bu isimler yanında Emnî mahlaslı Seyyid Emnî Mehmed Bey (ö. 1749), Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığında onun sadaret mektupçusu olarak görev yapmıştır. Kâmil mahlaslı Ahmed Kâmil Paşa (ö. 1763) da Hekimoğlu Ali Paşa'nın divan katipliğini yapmış isimlerdendir. Koca Râgıb Paşa bazı başka devlet adamları yanında Hekimoğlu Ali Paşa'nın da katiplik, mektupçuluk, defter eminliği görevlerinde bulundu. Muhlisî mahlaslı Hacı Mustafa Boşnak (ö. 1749) da Saraybosna kadısı iken 1737 yılında Banya Luka muharebesine katılmış bu muharebede Hekimoğlu Ali Paşa'nın zaferini kutlayan bir mülemma şiir yazmıştır (Catovic 2014). Saray hekimlerinden olan Münşî mahlaslı Menteş-zâde Ali (ö. 1733), tıp alanında kaleme aldığı eserlerinden birisini Hekimoğlu Ali Paşa adına kaleme almıştır.

Hasîb mahlaslı Mü'min-zâde Ahmed Efendi (ö. 1752) de Ali Paşa'nın himayesindeki isimlerdendir. Bosna'ya kadı olarak tayininde Ali Paşa'nın rolü olmuştur. Tayininden önce kaleme aldığı İstanbul'daki dergahlardan

bahsettiği *Dergeh-nâme* isimli manzumesini o sırada sadrazam olan Ali Paşa'ya takdim etmiş, bu arzın akabinde kendisine Bosna kadılığı tevcih edilmiştir. Müstakim-zâde'nin bu manzumeyi istinsah ettiği bir mecmuanın kenarına düştüğü notta *Dergeh-nâme* karşılığında kendisine ayrıca yüz altın, bir at ve bir adet Mushaf-ı şerif ihsan edilmiştir (İnan ve Ekinci 2013). Bunun yanında şairin *Mecmua-i Tevârih* adlı Hekimoğlu Ali Paşa'nın 21 Nisan 1742 tarihinde tekrar sadarete gelmesi münasebetiyle söylenen kaside, gazel, tebrik gibi şiir ve yazıların Paşa'nın isteği ile bir araya getirmesinden oluşan bir eseri de vardır. Bu mecmuada pek çok kişinin yanı sıra Ahmed Hasib Efendi'nin de tarihleri vardır. Ebûbekir Kânî (ö. 1791) de Hekimoğlu Ali Paşa'nın himaye ettiği isimlerdendir. Şair, şiirdeki asıl şöhretine Ali Paşa'ya kendisini kanıtlayıp onunla İstanbul'a gittikten sonra ulaşmıştır. Hatta şair İstanbul'a gelmesinde katkısı olan Ali Paşa'nın 1755 yılının sonlarına doğru sadareten azledilerek Silistre'ye gönderilmesi üzerine Paşa'ya eşlik etmiş ve Silistre'de bir müddet Paşa'nın katipliğini yapmıştır (Yazar 2013). Simkeş-zâde Mehmed Efendi (ö. 1731) de en önemli eseri olan *Vekâyiü'l-Fuzalâ* adlı eserinin ilk iki cildi Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuş, Hekimoğlu Ali Paşa'nın emriyle oğlunun temize çektiği üçüncü cilt ise Sultan I. Mahmud'a (1730-1754) takdim edilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu İsmail Ziyâeddin Bey, aynı zamanda Ziyâî mahlaslı bir şairdir. Aileden Ali Paşa'nın kız kardeşinin torunlarından Nuh Bey-zâde Enderunlu Mehmed Tayfur Hâmid Bey de şairdir. Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. Ali Paşa'nın kızıdan torunu olan Ali Rızâ Bey de kadılık ve kazaskerliği yanında Rızâ mahlasıyla eser veren bir şairdir.

EBÛİSHAK-ZÂDELER¹²

Ebûishak-zâdeler, ismini Şeyhülislam Ebûishak İsmail Efendi'den alan bir ulemâ ailesidir. Ailenin soyağacı incelendiğinde ulaşılabilen eski isim Ebûishak İsmail Efendi'nin babası Alanyalı Kadı İbrahim

¹² Ailenin şeceresi ve aile üyeleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Kılıç (2018). *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 78-98.

Efendi'dir. Kadı İbrahim Efendi, Alanya'dan İstanbul'a göç etmiş, önce müderris olmuş, ardından da farklı yerlerde kadılık yapmıştır. Kadı İbrahim Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, 1657 yılında Kahire kadısı Acem Mehmed Efendi'nin naibi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla aile ilgili olarak ulaşılabilen en eski tarih budur. Kadı İbrahim Efendi'nin oğlu Ebûishak İsmail Efendi'nin şeyhülislam olması ile bir büyük bir ulemâ ailesi niteliği kazanan Ebûishak-zâdelere, toplamda beş şeyhülislam, beş kazasker, çok sayıda kadı ve müderris yetiştirmiş bir şeyhülislam ailesidir. Osmanlı Devleti'nin elli altıncı şeyhülislamı olan Ebûishak İsmail Efendi (ö. 1724), Rumeli kazaskeri Kadı İbrahim Efendi'nin oğludur. Müderrislik, kassamlık, mektupçuluk gibi görevlerin ardından Halep, Kahire, Mekke ve İstanbul kadılıklarına yükselmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından 1716 yılında meşihat makamına getirilmiştir (Doğan 1994: 278-79). İsmail Efendi'nin oğullarından İshak Efendi (ö. 1752), Osmanlı Devleti'nin altmış birinci şeyhülislamıdır. Kadılık ve kazaskerlik görevlerinin ardından 1723 yılında şeyhülislam olmuş ve görevine devam etmekte iken vefat etmiştir (Doğan 2000: 530-31). İsmail Efendi'nin bir diğer oğlu müderris Mesud Efendi'dir (ö. 1728). Bir başka oğlu Lütfullah Lütfi Efendi (ö. 1753), önce çeşitli yerlerde müderrislik yapmış, ardından Anadolu kazaskerliği görevinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin elli altıncı şeyhülislamı olan Es'ad Efendi (ö. 1752), Ebûishak İsmail Efendi'nin bir diğer oğlu, Şeyhülislam Mirzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin de damadıdır. Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinin ardından 1748 yılında Şeyhülislam olmuştur (Doğan 1995: 338-340). Mehmed Es'ad Efendi'nin oğlu Mehmed Şerif Efendi (ö. 1790), Diyarbakır, Bursa ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından 1778 yılında Vassaf-zâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislamıktan istifa etmesi üzerine meşihat makamına getirilmiştir (Özcan 2003: 531-32). Şeyhülislam Mehmed Es'ad Efendi'nin kızı olan Fitnat Hanım'ın (ö. 1780) soyu anne tarafından da Mirzâ-zâdelere dayanmaktadır. Fitnat Hanım'ın kocası ise soyu Feyzullah-zâdelere dayanan Derviş Mehmed Efendi'dir. Şeyhülislam Şerif Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Ataullah Efendi (ö. 1811), Kudüs payesi ile Galata ve Mekke kadılıklarında görev yapmış, ardından İstanbul'a dönerek Nakibüleşraflık görevine getirilmiş, Rumeli kazaskeri, Eylül 1806

yılında ise şeyhülislam olarak görevlendirilmiştir. Şeyhülislam İshak Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Şerif Efendi (ö. 1777) önce müderris, ardından Selanik ve Edirne mollası olarak görev yapmıştır. 1769'da İstanbul payesi elde eden Yahyâ Şerif Efendi, 1776 yılında Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, bir yıl sonra bu görevden azledilmiş, azilden sonra da vefat etmiştir. Lütfullah Efendi'nin oğlu olan Feyzullah Efendi (ö. 1804), Ebûishak İsmail Efendi'nin torunudur. Önce müderris, ardından da Diyarbakır mollası olmuştur. Şeyhülislam İshak Efendi'nin küçük oğlu olan Zeyneddin Ahmed Efendi (ö. 1762), müderris olarak görev yaparken genç yaşta vefat etmiştir. Ebûishak İsmail Efendi'nin oğullarından Mesud Efendi'nin oğlu olan Celaleddin Mehmed Efendi (ö. 1785), Yenişehir mollalığı yapmıştır. Ebûishak İsmail Efendi'nin torunlarından Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Lütfullah Efendi (ö. 1843) İzmir mollası olarak görevlendirilmiş fakat henüz görev yerine gitmeden önce vefat etmiştir.

Ebûishak-zâdeler, kültür ve sanat alanına katkıları bakımından da en dikkat çeken ailelerden biridir. Ailenin yetiştirmiş olduğu şeyhülislamların tamamının ve aileye mensup bir kazaskerin şair olması bu katkıyı somut olarak göstermektedir. Ebûishak-zâdeler'e mensup ilk şeyhülislam olan Ebûishak İsmail Efendi'nin, aynı zamanda Na'ım mahlası ile şiirler kaleme aldığı bilinmektedir. Bunun dışında İsmail Efendi'nin bir *Mecmûa'sının* bulunduğu ve *Ankaravî Mecmuası'nı* tashih ettiği bilinmektedir (Kesik 2014). Divanlara bu açıdan bakıldığında Nedim'in Ebûishak İsmail Efendi'ye sunduğu bir kıt'a tespit edilmiştir. Ebûishak İsmail Efendi'nin görevi dolayısıyla kendisine şiir sunan şairlerden biri de Kâmî'dir.

Ebûishak İsmail Efendi'nin oğlu İshak Efendi, mesleki alanda olduğu kadar şiir alanında da adından söz ettirmiş divan sahibi şairlerden biridir. Damad İbrahim Paşa'nın şiir meclislerinde bulunmuş, III. Ahmed'i (1703-1730) ve Damad İbrahim Paşa'yı öven kaside ve gazeller kaleme almıştır (Doğan 1993: 235-262). Şairlik yönü kuvvetli olan İshak Efendi'nin divanında Sebki Hindî etkisinde kalması dolayısıyla ağır bir dilinin olduğu ve şiirlerinin anlaşılmasının zor olduğu ifade edilmektedir (Bilkan ve Çetindağ 2006: 134). İshak Efendi'nin divanının dışında kaleme almış olduğu Hz. Muhammed'in peygamberliğini anlatan *Bi'setnâme* isimli mesnevisi ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın isteği üzerine

hazırladığı tercüme eserleri mevcuttur. İshak Efendi etrafında şairlerin toplandığı mahfiller oluşturmuş, şairler tarafından da saygı duyulan, şiir sunulan ve şiirlerine nazireler yazılan bir isim olmuştur. Bu şairlerden biri olan Kâmî'nin divanında İshak Efendi'ye yazılmış bir nazire ve onun şiirini ve şiir meclislerini konu alan bir gazel mevcuttur. Ebûishak-zâde mensuplarından bir diğer Şeyhülislam ve şair Es'ad Efendi'dir. Es'ad Efendi meslekî alanda ilmi, fazileti ile bilinen bir şeyhülislam olmasının yanında divan sahibi bir şair ve besteleri ile tanınmış bir musikişinastır. *Divanı*, Damad İbrahim Paşa için kaleme aldığı *Bülbülnâme* isimli bir kasidesi, *Lehçetü'l-Lûgat* ve *Behçetü'l-Lugat* isimli Türkçeden Arapça ve Farsçaya iki sözlüğü ve bestecilerin biyografilerini ve bestelerini ihtiva eden *Atbâru'l-Âsâr fi Tezkireti Urefâi'l-Edvâr* Es'ad Efendi'nin başlıca eserleridir. Bunların dışında da kaleme aldığı eserler ve tefsirler mevcuttur (Aksoyak 2015). Yaşadığı dönemde şairler arasında da saygın bir konumda olan Es'ad Efendi'ye şiirler sunulmuş, nazireler yazılmıştır. *Şeyh Galip Divanı*'nda 1, *Beliğ Mehmed Emin Divanı*'nda 2, *Fitnat Hanım Divanı*'nda 1 ve *Haşmet Divanı*'nda 1 kaside Şeyhülislam için kaleme alınmıştır.

Ebûishak-zâdelere mensup bir diğer şeyhülislam şiirlerinde Şerîf mahlasını kullanan Mehmed Şerîf de divan sahibi şeyhülislamlardandır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri yer alan *Divan*'ının yanında, siyasetname özelliği taşıyan *Füsûlü'l-Ârâ fi Şânaleme'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ* ve seçme şiirlerden oluşan *Letâifü'l-Kemâl* adlı eserleri kaleme almıştır (Yağcı 2013). Sebk-i Hindî etkisinde şiirler yazan Şerîf Efendi'nin, kaleme aldığı eserlerin yanında, başka şairleri etkileyerek veya onların koruyuculuğunu üstlenerek de edebiyat alanına katkı sağladığı bilinmektedir. Şerîf Efendi hem şeyhülislam hem de şair olması itibariyle etkili ve himaye edici bir konumda bulunmuştur. Kendisinden etkilenen ve ona şiir takdim eden isimlerin başında kardeşi Fitnat Hanım gelmektedir. Fitnat Hanım Şerîf Efendi'nin şeyhülislam olmasını kutlamak amacıyla bir müstezad ile tarih düşürmüş ve bir de musammat kaleme almıştır. Şeyh Galip Şerîf Efendi'ye şiir sunan şairlerdendir. Şeyh Galip Şerîf Efendi için biri Farsça, diğeri Türkçe iki kaside kaleme almıştır. Şerîf Efendi'nden etkilenerek şiirlerini tanzir eden şairlerden biri de Haşmet'tir (ö. 1768). *Haşmet Divanı*'nda Şerîf Efendi'nin şiirlerine yazılan altı adet nazire vardır. Şeyhülislam Şerîf Efendi'ye

sunmak maksadı ile şiir kaleme alan şairler arasında Sünbül-zâde Vehbî (ö. 1809) de bulunmaktadır. *Sünbül-zâde Vehbî Divanı*'nda yer alan Nef'i'ye nazire olarak yazılan 1 kaside, Bâki'nin "sümbül" redifli kasidesine nazire olarak yazılan 1 kaside, Sâbit'in Ramazaniyyesi'ne nazire olarak yazılan 1 kaside ve Nef'i'nin kasidesine tahmis olarak yazılan ve Mehmed Şerif Efendi'nin evinin tamir edilmesi tarihini içeren 1 kaside ve Seyyid Vehbî'nin 7 beyitlik gazelinin tahmisi olan 1 kaside Şeyhülislam Mehmed Şerif Efendi'ye sunulmuştur (Yenikale 2017: 17). Ebûishak-zâdelere mensup olan olup üzerinde durulması gereken şairlerden biri de Fitnat Hanım'dır. Fitnat Hanım'ın tek eseri *Divan*'ıdır (Çeçen 2015). Ebûishak-zâdeler ailesinin yetiştirdiği son şeyhülislam Şerif-zâde Mehmed Atullah Efendi de divan sahibi şeyhülislam şairlerdendir. Atâ mahlasıyla kaleme aldığı *Divan*'ı dışında *Fetâvâ-yı Atâullah* isimli bir fetva mecmuası, *Münşeât*'ı ve *Kütüb-i İlmiye'ye Dair* isimli eserleri vardır (Kesik 2014). Divanlar üzerinden bu isimlere sunulmuş şiirler tespit edilememiştir.

ÇORLULU-ZÂDELER

Çorlulu-zâdeler ailesinin bilinen en eski üyesi Damad Çorlulu Silahdar Ali Paşa (ö. 1711)'dir. Enderun'da yetişen Ali Paşa, kubbe veziri olarak Halep ve Trablusşam beylerbeyliği yaptı, Baltacı Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Çorlulu Ali Paşa'nın damadlarından biri kaptanıderyâ Kel Ahmed Paşa (ö. 1737); diğeri de Muhsin-zâde Abdullah Paşa (ö. 1749)'dur. Asıl Çorlulu-zâdeler Ali Paşa'nın tek oğlu olan İbrahim Bey'den (ö. 1712) ilerlemiştir. İbrahim Bey'in torununun oğlu Mehmed Emin Bey cebeciler kâtibi olarak görev yapmıştır. Onun çocukları Kapıcıbaşı Ali Bey ve topçular kâtibi olan Feyzi Bey (ö. 1827)'dir. Feyzi Bey'in oğullarından Neş'et Bey (ö. 1889), Tercüme Odasından yetişerek Berlin ve Atina maslahatgüzarlığı yaptı. Diğer oğlu Mehmed Aziz Efendi (ö. 1874) ise Maliye Nezareti Başmuhasebe kaleminden yetişti ve değişik kalemlerde görev yaptı. Mehmed Aziz Efendi yine Çorlulu-zâdelerden Âtîf Bey'in kızı Fatma Zehra Hanım ile evlenmiştir (Öztuna 2005/II: 619-622). Çocukları Mahmud Celaleddin Paşa (ö. 1899) Meclis-i Vâlâ başkatipliği yapmıştır. Devlet adamlığının yanı sıra bir hukuk ve tarih âlimi olan Celaleddin Paşa, diğer taraftan yazdığı mazbata ve tezkireleri

Bâbîâlî kalemlerinde örnek kabul edilen döneminin en tanınmış münşilerindendi. Hat sanatı ve musiki alanında da önemli katkıları vardır. *Mir'at-ı Hakikat* adlı matbu bir tarihi ve Edirne Vakasından bahseden Mehmed Şefik Efendi'nin *Şefiknâme* adlı eserinin şerhi olan *Ravzatü'l-Kâmilîn* dışında *Âsâr-ı Manzûme*, *Münşeât-ı Mahmud Celaleddin Paşa*, *Miftâhu'l-Esrâr* adlı eserleri de vardır. Aynı zamanda şair olan ve Celal mahlasıyla şiirler kaleme alan Mahmud Celaleddin Paşa, şiirlerini *Mecmua-i Eş'ar* adıyla bir araya getirmiştir (Özcan 2003: 360; Aksoyak 2015). Sâlih Münir Paşa (ö. 1939) onun oğludur. Münir Paşa'nın oğullarından Celil Bey'in kızlarından biri olan İclal, dayısı Sâmi Paşa-zâde Sezâi Bey hakkında ölümünden sonra yazdığı romanla ünlüdür. Çorlulu-zâdeler ailesinin üyeleri günümüze kadar gelmektedir.

Ailenin bilinen en eski üyesi olan Çorlulu Ali Paşa devlet adamlığı yanında bir hamidir. Fâiz mahlaslı Şamlı Ali Ağa (ö. 1729), Çorlulu Ali Paşa tarafından saraya alınmış, Enderun'da yetişip sır katipliğinden kapıcıbaşılığa yükselmiştir. Subhî-zâde Feyzî (ö. 1739) de Çorlulu Ali Paşa'nın sadaretinde kethüdaların kitabet hizmetinde bulunmuştur. Na'tî mahlaslı Defterdar Hüseyin Paşa-zâde Mustafa Na'tî Bey de Çorlulu Ali Paşa'nın vezirliğinde tezkire-i evvel görevinde bulunmuştur. Nazîmâ mahlaslı Rahmetullah Efendi (ö. 1751) Çorlulu Ali Efendi'nin vezirliği sırasında Özbek elçisi ile İstanbul'a gelip dört ay İstanbul'da kalmıştır. Divanlara bu açıdan bakıldığında *Şehdî Divanı*'nda 4 kaside Ali Paşa için kaleme alınmıştır. Hamdî mahlaslı Ahmed Efendi (ö. 1715'ten sonra) de Çorlulu Ali Paşa'nın yaptırdığı medrese için bir tarih düşürmüştür. Hasîb mahlaslı Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim (ö. 1724) *Zeyl-i Şakâyık* adlı eserini Şeyhülislam Feyzullah Efendi ile birlikte Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya ithaf etmiştir. Bu eseri beğenen Çorlulu Ali Paşa şairden *Karaçelebi-zâde Tarihine* benzer bir eser yazmasını istemiş, Hasîb de bunun üzerine *Tarih-i Uşşâkî-zâde*'yi kaleme almıştır. Tırsî mahlaslı İbrahim (ö. 1766) divanını dönemin sadrazamı Çorlulu Ali Paşa'ya sunmuştur.

NEVŞEHİRLİ-ZÂDELER

Ailenin bilinen en eski üyesi Muşkaralı Ali Ağa'dır (ö. 1674). Ali Ağa'nın iki oğlu vardır. Oğullarından biri olan Halil Ağa (ö. 1711) hakkında fazla bilgi yoktur; onun üç oğlu vardır. Bunlardan ilki Damad

Nevşehirli Genç Ali Paşa'dır (ö. 1732). Halep Beylerbeyliği yapan Ali Paşa, Sultan III. Ahmed'in kızlarından Ümmü Külsüm Sultan ile evliliğinden Sultan-zâde Mustafa Bey (ö. 1780), Sultan-zâde Hulûsi Bey (ö. 1806), Enderunî Ali Bey (ö. 1806) ve Sultan-zâde Hâfız Mehmed Bey (ö. 1764) adlı çocukları vardır. Halil Ağanın üçüncü ve en küçük oğlu ise Damad Nevşehirli Küçük Sinek Mustafa Paşa'dır (ö. 1764). Beylerbeyi ve vezirlik payesi ile Anadolu'nun farklı yerlerinde devlet görevinde bulunan Sinek Mustafa Paşa, Sultan III. Ahmed'in kızlarından Zeyneb Sultan ile evlenmiş ve bu evliliğinden Sultan-zâde Yusuf Bey (ö. 1765) adlı bir oğlu olmuştur (Öztuna 2005/II: 797).

Ali Ağa'nın bir diğer oğlu ailenin en tanınmış üyesi olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'dır (ö. 1730). Eski saray baltacı ocağına er olarak girip önemli devlet görevlerinde bulunan İbrahim Paşa sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Damad Nevşehirli Genç Mehmed Paşa (ö. 1768) İbrahim Paşa'nın oğludur. Selanik ve Bursa'da sancak beyliği yapan Genç Mehmed Paşa, Sultan III. Ahmed'in kızlarından Âtike Sultan ile evlenmiş ve bu evliliğinden Sultan-zâde Hacı İbrahim Bey (ö. 1819) adlı bir oğlu olmuştur. Damad İbrahim Paşa'nın ikinci evliliği Sultan III. Ahmed'in kızlarından Fatma Sultan ile ve bu evliliğinden Sultan-zâde Mehmed Bey (ö. 1737) adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. Damad İbrahim Paşa'nın kızlarından biri olan Fatma Hanım (ö. 1765), Puçınli-zâde Atlamacı Kaymak Mustafa Paşa ile evlenmiş ve dünyaya gelen oğulları Nevşehirli-zâdeler yanında Puçınli-zâdeler olarak anılmaya devam etmiştir. İbrahim Paşa'nın küçük kızı olan Hibetullah Hanım (ö. 1774) Kethüda Mehmed Paşa ile evlendi. Kızları, Damad İbrahim Paşa'nın divitdarlığını yapan Mehmed Emin Paşa (ö. 1753) ile evlenmiştir. Emin Paşa'nın soyu kızı Fatma Hanım'dan devam etmiştir (Öztuna 2005/II: 797).

Kültür ve sanat faaliyetleri açısından Nevşehirli-zâdeler ailesine bakıldığında yüzyılın ilk yarısında kültür ve sanat faaliyetlerinde etkin rol oynayan sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın ismi öne çıkmaktadır. Kaynaklarda eseri olup olmadığına veya sanatına dair pek bir bilgi bulunmazken şiirlerinden örnek olarak dört beyti yer almaktadır. Hamiliği açısından bakıldığında ise üst düzeyde değerlendirilebilecek bir isimdir. Dönem divanlarında Paşa için Seyyid Vehbî'nin 26, Nedîm'in 18, İzzet Ali Paşa'nın 4, Şehdî'nin 7, Ârif-zâde Âsum'un 1, Arpaemînî-zâde

Sâmî'nin 7, Sâlim'in 1, Şâkir'in 13, Kâmî'nin 6, Münîf'in 8, Nahîfî'nin 2, Neylî'nin 2, Râşid'in 7, Eğrikapılı Râsim'in 2 ve Sâdık'ın 4 övgü şiiri kaleme aldığı tespit edilmiştir. Bunlardan başka Ebûishak-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin Şerefüddin Abdülmümin İsfahanî'nin *Bülbülnâme*'ne nazire olarak kaleme aldığı *Bülbülnâme* adlı müstakil eseri Nevşehirli Damad İbrahim Paşa için yazılan bir kasidedir. Ünlü tarihçi Nâimâ Mustafa Efendi'nin hamileri arasında Damad İbrahim Paşa da vardır. *Divanı*'nda Paşa için şiirleri olan Mehmed Râşid Efendi, Damad İbrahim Paşa sadaretinde vakanüvis olarak görev yapmış ve sadrazamın birçok ihsanına nail olmuştur. Damad İbrahim Paşa'nun emriyle Nâimâ'nun eksik bıraktığı tarihler arasındaki olayları kendi tarihine dahil etmiştir. Safâyî (ö. 1725), Damad İbrahim Paşa'nun sadrazamlığı sırasında tamamladığı tezkiresini kendisine sunmuş ve sadrazam tarafından ödüllendirilmiştir. Mirzâ-zâde Sâlim (ö. 1743) de hazırladığı *Tezkiretü's-Şuarâ*'sını Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Şerif mahlaslı Halil Şerif Yusuf Paşa'nun da İbrahim Paşa'ya sunduğu kaside ve tarihleri vardır. Rif'at mahlaslı Süleyman Bey'in İbrahim Paşa için kaleme alınmış bir bahariyyesi vardır. Şeyhî mahlaslı Simkeş-zâde Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı *Vekâyü'l-Fuzalâ*'nın ilk iki cildi dönemin sadrazamı Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Osman-zâde Tâib (ö. 1724) de *Hadîkatü'l-Mülûk* adlı eserini İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Verdî mahlaslı Şeyh Mehmed Kâsım Efendi (ö. 1723), Damad İbrahim Paşa'nun davetiyle İstanbul'a gitmiştir. Abdurrahman Efendi (ö. ?), Damad İbrahim Paşa'nun Şehzadebaşı'nda medrese ve kütüphanesi için yazılan Arapça manzum tarihler kaleme almıştır. Bâhir mahlaslı Arab-zâde Abdurrahman Efendi (ö. 1746) de Damad İbrahim Paşa'nun yaptırdığı Dârü'l-Hadis'e Arapça iki tarih kitabesi yazmıştır. İlmî mahlaslı Ahmed Çelebi (ö. 1739), Damad İbrahim Paşa'nun vezirliği sırasında medreseye atanmış ve İbrahim Paşa'nun yaptırdığı kütüphanenin kitabesine Arapça bir beyit ile tarih düşürmüştür. Rikâbdâr Abdullah Ağa-zâde Hazineî Süleyman Edîb Bey (ö. 1721) Damad İbrahim Paşa'nun kitapçısıdır. Yirmisekiz Çelebi Süleyman Ağa-zâde Mehmed Fâiz Efendi (ö. 1731) Damad İbrahim Paşa'nun desteğiyle Fransa sefiri olarak görevlendirildi. Ebûishak-zâde İshak Efendi (ö. 1734), hazırladığı *Bostânü'l-Ârifîn Tercümesi*'ni Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Râzî-zâde Abdurrahman Münîb Efendi (ö. 1742), tek eseri olan *Düvel-nâme*'yi Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur.

Tahmasb Kulu Han Nâdir Ali Şah (ö. 1747), Damad İbrahim Paşa'ya kaside sunan isimlerdendir. Nahîfî mahlaslı Süleyman (ö. 1738) mesnevi tercümesini Damad İbrahim Paşa'nın yardımlarıyla hazırladı. Nâyî Osman Dede (ö. 1729) de Damad İbrahim Paşa'nın teşvik ve yardımlarını gören isimlerdendir. Seyyid Vehbî'nin göreve atanmalarında Damad İbrahim Paşa'nın yardımları olmuştur. Gümrükçü Hüseyin Paşa-zâde Hüseyin Şâkir Bey (ö. 1744) Damad İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidelerle Paşa'nın takdirini kazanarak himayesine girmiştir. Abdullah Tâlib Efendi (ö. ?), Damad İbrahim Paşa'ya yazdığı kasideyle onun dairesine girmiştir. Tavîl Ali Efendi-zâde Mehmed Tâlib Efendi (ö. 1759) de Damad İbrahim Paşa'ya sunduğu bir kaside ile sadrazamın beğenisini kazanmıştır.

Damad İbrahim Paşa'dan başka aile üyelerinden Sultan-zâde Hacı İbrahim Bey'in torunlarından Ahmed Raif Bey'in de şair olduğu bilinmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Divanlarda kendilerine sunulan övgü şiirleri üzerinden Osmanlıda kültür ve sanata katkı sağlayan ailelerin tespitinin ele alındığı bu çalışmada öncelikle aile üyelerinin takibinin ne kadar yapılabildiği üzerinde durulmuş ve ilgili kaynaklardan tespit yapılmıştır. Bu üyelerin ne kadarının kültür ve sanat faaliyetleri içerisinde bazen şair, bazen hamî bazen de hem şair hem hamî olarak ön plana çıktıkları belirlenmiştir. Değerlendirilen toplam 25 aile üzerinden Osmanlı kültür ve sanat faaliyetleri içinde bu ailelerin ne ölçüde yer aldıkları ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın kuruluşunda önemli katkıları olan Çandarlı ailesinden başlayarak Nevşehirli-zâdeler ailesine kadar divanlarda belirli aile üyelerinin ön plana çıktığı, kendilerine dönem şairleri tarafından şiirler sunulduğu görülmektedir. Ancak tüm aileler bu açıdan gözden geçirildiğinde dikkati çeken bazı ortak noktalar vardır. Sözü edilen aile üyelerinin tamamı yakını aldıkları eğitimin ardından vezirlik, sadrazamlık, kazaskerlik, şeyhülislamlik gibi devletin önemli kademelerinde görevlerde bulunmuşlardır. Görev aldıkları mesleklerine bu açıdan bakıldığında bir ailenin parçası olarak aynı mesleği devam ettirme hususu dikkati çekmektedir. Örneğin Çandarlı ailesinin ve Osmanlı'nın da ilk sadrazamı olan Kara Hayreddin Paşa'nın ardından

ailenin dört üyesi daha sadrazamlık makamını devam ettirmiştir. Benzer durum Köprülü ailesinin çoğu üyesinin vezir oluşu üzerinden de düşünülebilir. Ebussuud-zâdeler, Sun‘ullah-zâdeler, Fenârî-zâdeler gibi Osmanlının ilmiye sınıfına mensup olan şeyhülislam ailelerine bakıldığında ise örneğin Bayram-zâdeler ailesinin 2 şeyhülislam, 3 kazasker ve 2 kadı; Bostan-zâdeler ailesinin 1 şeyhülislam, 7 kazasker ve 4 kadı; Ebussuud-zâdeler ailesinin 2 şeyhülislam, 3 kazasker ve 4 kadı; Ebûîshak-zâdeler ailesinin 5 şeyhülislam, 5 kazasker ve 4 kadı; Fenârî-zâdeler ailesinin 2 şeyhülislam, 3 kazasker ve 11 kadı; Çivi-zâdeler ailesinin 2 şeyhülislam, 4 kazasker ve 2 kadı yetiştirdiği görülmektedir. Bu isimlerin birçoğunun aynı zamanda şair ve söz edilen devlet görevlerinin sultanlık makamına yakın oluşu bir arada değerlendirildiğinde hamî konumunda cazip isimler olarak da gündeme geldikleri görülmektedir. Osmanlının ilk döneminde etkin olan bazı ailelere bakıldığında bu ailelerin devrin siyasi hayatında da oldukça söz sahibi oldukları dikkat çekmektedir. Bu noktada bu ailelerin Batıdaki siyaset ve sanat hayatının içinde olan Medici gibi ailelerin konumlarına benzer bir durumlarının olduğu görülmektedir. Ancak Çandarlı ailesinin İstanbul’un fethine kadar çok güçlü olan konumu Çandarlı Halil Paşa’nın İstanbul kuşatması ile ilgili muhalif fikirleri ve ailenin devrin siyasetinde fazla yönlendirici olmaları sebebiyle fethin ardından idamı ve ailenin mallarına el konulması Çandarlı ailesinin ilerleyişinin önünü kestiği gibi benzer konumdaki ailelerin siyasi olarak yükselmelerini de engellemiş görünmektedir. Devlet görevlerinde yaşadıkları sorunlar aile üyelerinin devamının da önemli görevler almalarının dolayısıyla da hamî olarak ön plana çıkışlarının da önüne geçmiştir. Çandarlı Halil Paşa’nın ardından oğlu vezirlik makamına getirilmiş ama sonraki devam eden nesilden başka bir isim bu makamlarda bulunmamıştır. Tâcîbeg ailesi de nişancı Tâcî-zâde Cafer Çelebi’ye gelinceye kadar Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim’in önemli desteklerini almış ve önemli görevlerde bulunmuş isimler iken Câfer Çelebi’nin, Yavuz Sultan Selim devrinde yeniçerileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle idamı sonrası ailenin devlet kademelerinde etkisi kalmaması da benzer bir örnektir. Her iki ailenin Osmanlının ilk dönemlerinde faaliyet gösteren aileler oluşu dikkate alındığında anlaşılan o ki Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim gibi ilk dönem yöneticileri, Batıda olduğu gibi önemli ailelerin siyasi

nüfuza sahip oluşunun önüne geçmek düşüncesindedir. Osmanlıda aristokrat ve burjuva aileleri batıdaki şekliyle olmadığı için bu tip aile desteklerinin Osmanlıda oluşmadığı ve bunun sebebinin siyasi yapıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Çandarlı ailesinin Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren hemen daima vezirlik makamını işgal etmiş olmaları dolayısıyla İstanbul'un fethinden sonra hanedanla Çandarlı ailesi arasında ortaya çıkan mücadelenin ardından bu tür sosyal sınıfların teşekkülüne çok izin verilmediği anlaşılmaktadır. Bizde yapının değişmesiyle birlikte bu tür örnekler ancak Cumhuriyet döneminde Eczacıbaşı, Sabancı, Koç gibi burjuvazi ailelerle birlikte ortaya çıkmıştır.

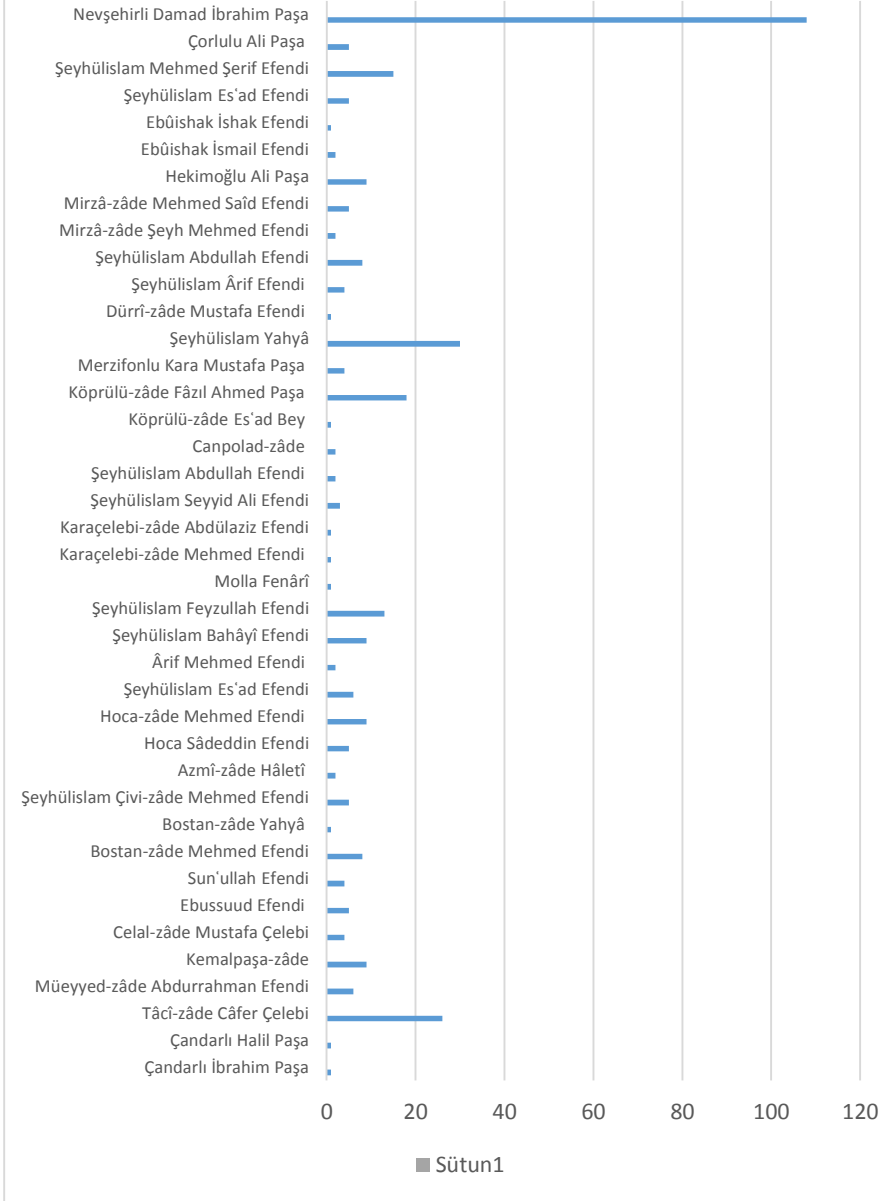
Osmanlıda aileler son döneme kadar çeşitli devlet görevleriyle konumlarını sağlamışlardır. Dolayısıyla değerlendirilen malzemenin çıkan en önemli sonuç, söz konusu isimlerin konumlarının bir aileye mensubiyetten daha baskın olarak buldukları devlet görevinden geldiği hususudur. Bu noktada da Batıdaki işleyişten farklı bir durum ortaya çıktığı görülmektedir.

Çalışmada söz edilen aile üyelerinin meslekleri dikkate alındığında hamî olarak öne çıkan isimlerin 24'ünün şeyhülislam olduğu görülmektedir. Şeyhülislamlık ilmiye sınıfında ulaşılabilecek en üst makam olduğu için, elbette bu isimler meşihat makamına gelene kadar müderris, kazasker gibi görevlerden geçmiş ve bu görevlerinde de kendilerine şiir sunulmuştur. Rakamsal değerlendirmede bu mükerrerlik durumu dikkate alınmamıştır. Şeyhüislamı 7 isim ile kazasker, 6 isim ile sadrazam, 3 isim ile vezir, 2 isim ile nişancı ve 1 isim ile beylerbeyliği makamı izlemektedir. Bu durumda Osmanlı şairlerinin kurumsal olarak şiir sunmayı tercih ettikleri en önemli makam şeyhülislamlık makamı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunda kuşkusuz Şeyhülislam Yahyâ, Bahâyî gibi aynı zamanda şair olan önemli isimlerin de payı vardır. Şeyhülislamlık makamının rakamsal çokluğu yanında bazı isimlerin bireysel olarak öne çıkışlarına da dikkat çekmek gerekir. Damad İbrahim Paşa sadrazamlık makamında olup kendisine en çok şiir sunulan devlet görevlisi ve bu yönüyle çok önemli bir hamî olarak tarihe geçmiştir.

Bu tablo ilmiye sınıfına ait bazı ailelerin, bir ailenin parçası olarak şair olmayı tercih etmeleri kadar hamî olma konumlarında da birbirlerine model oldukları ve imkân tanıdıklarını ortaya çıkarmaktadır. Aynı

zamanda ilmiye sınıfının bu kadar ağırlıklı olmasının yanında Çandarlılar, Nevşehirîliler ve Köprülüler gibi askeri ve bürokratik özellikleriyle ön plana çıkmış ailelerin de hamî olarak rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Çalışma, divanlarda kendileri için kaleme alınan şiirler üzerinden aileleri ele almasına rağmen az sayıda da olsa divanlarda kendilerine sunulan övgü şiirlerinin yer aldığı önemli akıncı aileleri, toplumun başka sosyal sınıflarından teşekkül ettiği ve kendi içinde homojen bir yapı sergilediği için bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Çalışmada değerlendirilen malzemenin, Osmanlı'nın kuruluş döneminden başlayarak zaman zaman belirli aile teşekküllerinin Osmanlı devlet yapılanması içinde siyasi yapı ve önemli devlet görevlerinde yer alarak hamî konumlarıyla Osmanlı kültür ve sanatına üst düzeyde destek verdikleri anlaşılmaktadır.

Divanlarda Osmanlı Sanatına Katkı Sağlayan Aile Üyelerine Sunulan Şiir Sayısı

Kaynakça

- Akbayar, Nuri (hızl.) (1996), *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Akçay, Gülçiçek (2014), “Muzaffereddîn Şirâzî, Ali bin Muhammed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muzaffereddin-sirazi-ali-bin-muhammed> (01.04.2021).
- Akçay, Gülçiçek (2014), “Nahîfî, Şemseddin, Şemsî-i Aydınî, Mevlânâ Şems-i Nahîfî, Şems-i Rûmî, Gûyende Usta Şems”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nahifi-semseddin-semsii-aydini> (01.04.2021).
- Akgündüz, Ahmet (1994), “Ebusuud Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yay, 365-371.
- Akkaya, Hüseyin (2013), “Nevres-i Kadîm, Abdürrezzâk”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nevresi-kadim-abdurrazzak> (01.04.2021).
- Aksoy, Hasan (2006), “Sehmî, Ahmed Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sehmi-ahmed-celebi> (01.04.2021).
- Aksoy, Hasan (2006), “Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: TDV Yay, 485-486.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2013), “Sehmî, Ahmed Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sehmi-ahmed-celebi> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2013), “Hâkim, Şah Mehmed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hakim-sah-mehmed> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2013), “Tıflî, Tırnakçı Tıflî Ahmed Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tifli-tirnakci-tifli-ahmed-celebi> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2014), “Nisârî, Yakub Nisârî Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nisari-yakup-nisari-celebi> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2014), “Nisârî, Yakub Nisârî Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nisari-yakup-nisari-celebi> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2014), “Zuhûrî, Kara Çelebi-zâde Mehmed Zuhûrî Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zuhuri-kara-celebizade-mehmed-zuhuri> (01.04.2021).

- Aksoyak, İsmail Hakkı (2015), “Hâkim, Şah Mehmed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hakim-sah-mehmed> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2015), “Hulûsî, Hulûsî Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hulusi-hulusi-efendi> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2015), “Es‘ad, Ebûîshak-zâde Mehmed Es‘ad Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/esad-ebu-ishakzade-mehmed-esad> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2015), “Cevânî, Mustafa”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cevani-mustafa> (01.04.2021).
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2015), “Celal, Mahmud Celaleddin Paşa”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/celal-mahmud-celaleddin-pasa> (01.04.2021).
- Aktepe, Münir (1995), “Esad Efendi, Hocazâde”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: TDV Yay, 340-341.
- Aktepe, Münir (1998), “Hekimoğlu Ali Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: TDV Yay, 166-168.
- Arslan, Emine (2017), “Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi’nin Fetva Mecmuası ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, *Sahn-ı Seman’dan Dârülfünûn’a, Osmanlıda İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler)*, XVI. Yüzyıl, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay, 277-293.
- Arslan, Mehmet (2014), “Aynî, Antepli”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ayni-antepli> (01.04.2021).
- Arslan, Mehmet (2014), “Fevzî, Afyonkarahisarlı”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fevzi-afyonkarahisarli> (01.04.2021).
- Arslan, Harun (2014), “Nişânî, Koca Nişancı/Celalzâde/Nişancı Mustafa Bey b. Tosyalı Kadı Celal Efendi/Mustafa Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nisani-koca-nisanci-celalzade-nisanci> (01.04.2021).
- Aslan, Üzeyir (2013), “Nehcî, Seyyid Mustafa Dede”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nehci-seyyid-mustafa-dede> (01.04.2021).
- Aslan, Üzeyir (2014), “Şeyhî, Lütfullah Çelebi Kadı”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhi-lutfullah-celebi-kadi> (01.04.2021).

- Aydın, Abdullah (2014), “Sükûnî, Ahmed Sükûnî Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukuni-ahmed-sukuni-efendi> (01.04.2021).
- Baki, Zeynep Safiye (2015), “Vânî, Mehmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vani-mehmed-efendi-mdbir> (01.04.2021).
- Başpınar, Fatih (2017), *Beyânî Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78363/beyani-divani.html> (01.04.2021).
- Bilkan, Ali Fuat ve Yusuf Çetindağ (2006), *Şeyhülislam Şairler*, Ankara: Hece Yay.
- Boyraz, Şeref (2014), “Yâr Ali Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yar-ali-celebi> (01.04.2021).
- Canım, Rıdvan (hızl.) (2018), *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0> (01.04.2021).
- Catovic, Alena (2014), “Muhlisî, Hacı Mustafa Boşnak”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhlisi-haci-mustafa-bosnak> (01.04.2021).
- Ceyhan, Adem (2013), “Azmi, Pir Mehmed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-pir-mehmed> (01.04.2021).
- Ceyhan, Adem (2014), “Aziz, Abdülaziz bin Hoca Sâdeddin”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aziz-abdulaziz-bin-hoca-sadeddin> (01.04.2021).
- Çakır, Müjgan (2014), “Süleyman, Şeyh Süleyman Fâdil”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suleyman-seyh-suleyman-fadil> (01.04.2021).
- Çaldak, Süleyman (1997), *Nergisî ve Nihâlistân’ı*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Çaldak, Süleyman (2014), “Müeyyedzâde Yahyâ b. Mehmed b. Ali, Hısım Yahyâ Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mueyyedzade-yahya-mehmed-ali-hisim> (01.04.2021).
- Çaldak, Süleyman (2014), “Ârifî, Mehmed Ârif, Ârif Mehmed Efendi, Hoca-zâde Ârifî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arifi-mehmed-arif-arif-mehmed-efendi> (01.04.2021).
- Çeçen, Halil (2015), “Fitnat Hanım, Zübeyde”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fitnat-hanim-zubeyde> (01.04.2021).

- Çeltik, Halil (2007), "Amasyalı Tâcî Bey Ailesinin Türk Edebiyatına Katkıları", *I. Amasya Araştırmaları*, Ed. Yavuz Bayram, Amasya: Amasya Valiliği Yay, 667-683.
- Çetindaş, Dilek (2019), "Faik Esat, Andelib", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/faik-esat-andelib> (01.04.2021).
- Daş, Abdurrahman (2003), "Hoca Sâdeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 165-207.
- Deliçay, Tahsin (2003), "Mehmed Şah Fenârî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul: TDV Yay, 529-30.
- Doğan, Ahmet (2014), "Bostanzâde, Mehmed Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bostanzade-mehmed-efendi> (01.04.2021).
- Doğan, Muhammed Nur (1994), "Ebûishak İsmail Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yay, 278-279.
- Doğan, Muhammed Nur (1995), "Esad Efendi, Ebûishakzâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: TDV Yay, 338-340.
- Doğan, Muhammed Nur (2000), "İshak Efendi, Ebûishakzâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: TDV Yay, 530-531.
- Döndüren, Hamdi (1995), "Fenârî, Alâeddin", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: TDV Yay, 337.
- Dursunoğlu, Halit (1996), *Şeyhülislâm Muhammed Şerif Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Ekinci, Ramazan ve Yunus Kaplan (2014), "Meylî, Ebusuud-zâde Mehmed Çelebi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/meyli-ebussuudzade-mehmed-celebi> (01.04.2021).
- Ekinci, Ramazan (2014), "Hâkî, Mehmed Şah", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haki-mehmed-sah> (01.04.2021).
- Erünsal, İsmail (2014), "Tâcizâde Sâdî Çelebi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tacizade-sadi-celebi> (01.04.2021).
- Erdoğan, Mustafa (2012), "Gözden Kaçmış Bir XVI. Asır Şairi: Celal-zâde Mustafa'nın Oğlu Mahmud Efendi ve Konya, İstanbul ve Edirne Medhiyeleri", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, (2), 300-325.

- Gürbüz, Mehmet (2014), "Hamîd, Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hamid-neylizade-mehmed-hamid-efendi> (01.04.2021).
- Gürsoy, Aslı (2014), "Rızâyî, Mehmed Ali Çelebi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rizayi-mehmed-ali-celebi> (01.04.2021).
- İlgürel, Mücteba (1993), "Canbolatoğulları", *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yay, 144-145.
- İlgürel, Mücteba (2002), "Köprülü Mehmed Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: TDV Yay, 258-260.
- İnan, Göker ve Ramazan Ekinci (2013), "Hasîb, Mü'min-zâde Ahmed Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-muminzade-ahmed-efendi> (01.04.2021).
- İpekten, Haluk (1996), *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, İstanbul: MEB Yay.
- İpşirli, Mehmet (1988), "Abdülkadir Şeyhî Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yay, 244.
- İpşirli, Mehmet (hızl.) (1989), *Selanikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selanikî (971-1003/1563-1595)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- İpşirli, Mehmet ve Mustafa İsmet Uzun (1991), "Bahâî Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yay, 463-464.
- İpşirli, Mehmet (1993), "Çivizâdeler", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: TDV Yay, 349-350.
- İpşirli, Mehmet (1993), "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: TDV Yay, 348-349.
- İpşirli, Mehmet (1993), "Çivizâde Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: TDV Yay, 347-348.
- İpşirli, Mehmet (1995), "Feyzullah Efendi, Ebûsaîdzâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: TDV Yay, 526.
- İpşirli, Mehmet (1995), "Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: TDV Yay, 340-341.
- İpşirli, Mehmet (2005), "Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yay, 170-171.
- İpşirli, Mehmet (2005), "Mirzâzâde Mehmed Saîd Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yay, 169-170.

- İpşirli, Mehmet (2005), “Abdülkadir Şeyhî Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yay, 244.
- İpşirli, Mehmet (2005), “Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yay, 169-170.
- İpşirli, Mehmet (2005), “Minkârîzâde Yahyâ Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yay, 114-115.
- İpşirli, Mehmet (2009), “Sun‘ullah Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul: TDV Yay, 530-532.
- İsen, Mustafa (hzl.) (1994), *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yay.
- Kaplan, Yunus (2013), “Hâtemî, Müeyyed-zâde Abdurrahmân Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatemi-mueyyedzade-abdurrahman> (01.04.2021).
- Kaplan, Yunus (2014), “Hâkî, Enderunlu Kilârî Hâkî Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/haki-enderunlu-kilari-haki-celebi> (01.04.2021).
- Kaplan, Yunus (2014), “Seyyid, Uşşâkî-zâde Seyyid Mehmed Sadreddin Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyyid-ussakizade-seyyid-mehmed> (01.04.2021).
- Kaplan, Yunus (2014), “Sa’dî, Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sadi-seyhulislam-hoca-sadeddin> (01.04.2021).
- Kaplan, Yunus (2014), “Ayaz/Ayazî, Köprülüzâde Ayaz Bey”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ayaz-kopruluzade-ayaz-bey> (01.04.2021).
- Karagözlü, Volkan (2014), “Abdülaziz/Azîzî, Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/abdulaziz-azizi-kara-celebizade> (01.04.2021).
- Kavruk, Hasan (2014), “Şeyhülislam Yahyâ”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhulislam-yahya> (01.04.2021).
- Kavruk, Hasan ve Bahir Selçuk (2017), *Filibeli Vecdî ve Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55912,filibeli-vecdi-divanipdf.pdf?0> (01.04.2021).
- Kaya, Bayram Ali (2013), “Yahyâ Bey, Dukaginzâde”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya-bey-dukaginzade> (01.04.2021).

- Kaya, Bayram Ali (2013), “Yahyâ Bey, Dukagin-zâde”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya-bey-dukaginzade> (01.04.2021).
- Kaya, Bayram Ali (2017), *Azmizâde Hâletî Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (01.04.2021).
- Kaya, Nevzat (2001), “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: TDV Yay, 381-383.
- Kesik, Beyhan (2014), “Sürûrî, Musliheddin Mustafa”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sururi-musliheddin-mustafa-sarihi> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Sa’îd, Ebû Saîd Mehmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/said-ebu-said-mehmed-efendi> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Atâ, Ebû İshak-zâde Seyyid Mehmed Atâullah Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ata-ebu-ishakzade-seyyid-mehmed> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Kâşif, Üsküdarî Ali Kâşif Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kasif-uskudari-ali-kasif-efendi> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Köprülü-zâde Abdullah Paşa”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kopruluzade-abdullah-pasa> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Edîb, Mehmed Edîb Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edib-mehmed-edib-efendi> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Derviş, Karaçelebizâde Molla Mustafa Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dervis-karacelibizade-molla-mustafa> (01.04.2021).
- Kesik, Beyhan (2014), “Na’îm, Ebû İshak İsmail Na’îm Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/naim-ebu-ishak-ismail-naim-efendi> (01.04.2021).
- Kılıç, Atabey (1995), “Mîrzâ-zâdeler Ailesinin Kurucusu Mîrzâ Mehmed Efendi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, 209-217.
- Kılıç, Atabey (2001), *Mîrzâ-zâdeler*, Kayseri: Laçın Yay.

- Kılıç, Filiz (hzl.) (2010), *Âşık Çelebi, Meşâirü’ş-Şuarâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Kılıç, Hilal (2018), *Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Kılıç, Filiz (2014), “Fazlî, Ebu’l-Fazl Mehmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazli-ebulfazl-mehmed-efendi> (01.04.2021).
- Kılıç, Filiz (2014), “Ubeydî/Abdî, Müeyyedzâde Abdî Çelebi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ubeydi-abdi-mueyyedzade-abdi-celebi> (01.04.2021).
- Koncu, Hanife (2014), “Vâlî, Nefeszâde Seyyid Abdurrahman Vâlî Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/vali-nefeszade-seyyid-abdurrahman> (01.04.2021).
- Köksal, Mehmet Fatih (2012), *Mecma’u’n-nezâir, Edirneli Nazmî*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html> (01.04.2021).
- Köksal, Mehmet Fatih (2013), “Tâcî, Tâcî Bey, Mîr Tâcî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/taci-taci-bey-mir-taci> (01.04.2021).
- Köksal, Mehmet Fatih (2013), “Câferî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/caferi> (01.04.2021).
- Köksal, Mehmet Fatih (2013), “Sâlih Çelebi, Celal-zâde”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/salih-celebi-celalzade> (01.04.2021).
- Ördek, Şerife (2013), “Şah Çelebi, Fenârîzâde Mehmed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sah-celebi-fenarizade-mehmed> (01.04.2021).
- Ördek, Şerife (2014), “Ali, Nattâzâde Seyyid Ali Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-nattazade-seyyid-ali-efendi> (01.04.2021).
- Özcan, Abdülkadir (2002), “Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: TDV Yay, 260-263.
- Özcan, Abdülkadir (2002), “Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: TDV Yay, 263-265.
- Özcan, Abdülkadir (2002), “Köprülüzâde Numan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: TDV Yay, 265-267.

- Özcan, Tahsin (2003), "Mehmed Şerif Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul: TDV Yay, 531-532.
- Özcan, Azmi (2003), "Mahmud Celaleddin Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: TDV Yay, 359-360.
- Öztuna, Yılmaz (2005), *Devletler ve Hanedanlar*, C. II, Ankara: KTB Yay.
- Saraç, Yekta (2002), "Kemalpaşazâde", *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul: TDV Yay, 244-245.
- Savran, Ömer (2013), "Mu'în, Mehmed Mu'în Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muin-mehmed-muin-efendi> (01.04.2021).
- Selçuk, Engin (2014), "Besîm, Manyâsî Seyyid Mustafa Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/besim-manyasi-seyyid-mustafa-efendi> (01.04.2021).
- Selçuk, Bahir (2014), "Şerîf, Müftîzâde İsmail Şerîf Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/serif-muftizade-ismail-serif-efendi> (01.04.2021).
- Sucu, Nurgül (2014), "Yahyâ, Bostanzâde Yahyâ Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya-bostanzade-yahya-efendi> (01.04.2021).
- Sungurhan, Aysun (hızl.) (2017), *Kımalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuarâ*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> (01.04.2021).
- Şakiroğlu, Mahmut (1993), "Cigalazâde Sinan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yay, 525-526.
- Şen, Fatma Meliha (2014), "Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin (ö. 921/1515) Çevresindeki Şairler ve Onun İçin Yazılmış Şiirler", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, C. 2, İstanbul: Ülke Yay, 881-913.
- Şen, Fatma Meliha (2015), "Amasyalı Tâcî Beg, Ailesi (Tâcîbegliler) ve Şiirleri", *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler*, hızl. Hatice Aynur, Hanife Koncu ve F. Meliha Şen, İstanbul: Ülke Yay, 153-180.
- Tanyıldız, Ahmet (2014), "Fenârî, Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza, Şemseddin Muhammed Efendi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fenari-molla-fenari-semseddin-muhammed> (01.04.2021).

- Tanyıldız, Ahmet (2014), “Râgıb, Muhammed”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ragib-muhammed> (01.04.2021).
- Tuğluk, İbrahim Halil (2013), “Meylî, Bayram-zâde Zekeriyâ Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/meyli-bayramzade-zekeriyya-efendi> (01.04.2021).
- Tuğluk, İbrahim Halil (2014), “Ebû Seyyid Mehmed Efendizâde, Feyzullah Feyzî Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ebu-seyyid-mehmed-efendizade-feyzullah> (01.04.2021).
- Turan, Şerafettin (2002), “Kemalpaşazâde”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul: TDV Yay, 238-240.
- Turan, Şerafettin (1998), “Hoca Sâdeddin Efendi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul: TDV Yay, 196-198.
- Usluer, Fatih (2013), “Muhîfî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhiti> (01.04.2021).
- Uzun, Adnan (2013), “Neylî, Mirzâ-zâde Ahmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/neyli-mirzazade-ahmed-efendi> (01.04.2021).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1958), “Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Topyalı Celal-zâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler”, *Bellekten*, XII, (78), 391-441.
- Ünal, Mehmet (2014), “Ebusuud Efendi, Hâce Çelebi”, <http://www.turkedebiyatuisimlersonzlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4993>. (01.04.2021).
- Ünal, Mehmet (2014), “Fasîh, Ahmed Fasîh Dede”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fasih-ahmed-fasih-dede> (01.04.2021).
- Ünal, Mehmet (2014), “Yetimî, La’lizade Abdülbâkî”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yetimi-lalizade-abdulkaki> (01.04.2021).
- Yağcı, Gökhan (2013), “Şerîf, Mehmed Şerîf Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/serif-mehmed-serif-efendi> (01.04.2021).
- Yakar, Halil İbrahim (2014), “Bedrî Mehmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bedri-mehmed-efendi> (01.04.2021).
- Yazar, İlyas (2013), “Kânî, Ebû Bekir”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kani-ebu-bekir> (01.04.2021).

- Yenikale, Ahmed (hzl.) (2017), *Sünbülzâde Vehbî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>. (01.04.2021).
- Yıldız, Ayşe (2014), “İzzetî, Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/izzeti-visnezade-izzeti-mehmed> (01.04.2021).
- Yoldaş, Kazım (2014), “Sâbir Parsâ, Ağa-zâde Sâbir Parsâ Muhammed Efendi, Parsâ Sâbir Muhammed Dede”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sabir-parsa-agazade-sabir-parsa> (01.04.2021).
- Zavotçu, Rıza (hzl.) (2017), *Rızâ Tezkiresi*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73320,riza-tezkiresi2020pdf.pdf?0> (01.04.2021).